

DR. BODROGKÖZY ZOLTÁN

A MAGYAR AGRÁRMOZGALMAK TÖRTÉNETE

*(Kossuth Lajos fellépésétől
Nagyatádi Szabó István haláláig)*

II. RÉSZ

BUDAPEST, 1929
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, VIII., MUZEUM-KORÚT 6. SZ.

AZ ALKOTMÁNYOS ÉLET MEGINDULÁSA

A kiszgadzapárt vezetészerepe. — Nagyatádi Szabó István a politika homlokterében.

A nemzet átesett a legsúlyosabb megpróbáltatásokon, amelyek felemésztették úgyszólván minden energiátartalmát. A hosszúra nyúlt háború, aránylag minden más nemzetnél nagyobb véráldozatot követelt a magyartól. A forradalmak viszont a lelkét támadták meg. Testileg s lelkileg valósággal halálos sebet kapott a magyar nemzet. Hónapokon át, mint egy súlyos beteg, aki elveszítette testi és lelki rugékonyságát, inkább készült a végpusztulásra, mint a feltámadásra.

Az ellenforradalmi szellem érdemének kell betudni sok hibája és botlása mellett is, hogy a lankadó magyar tagokban tettekész vérpezsdülést tudott felidézni. Kár, hogy ezt az energiát nem a munka terén vájó összefogás érdekében mozdították meg.

Hitet öntött a lelkekbe az is, hogy remény nyílt az ádáz párttusák után az alkotmányos élet megindulására.

Az 1919 november 22-én megtartott negyedik pártközi konferencia meghozta személyi kérdésekben is a végleges megegyezést, aminek alapján össze lehetett állítani az új kormánylistát.¹ Soha ennyi minisztere s állam-

¹ A forradalmak utáni idők bíko alkotmányosnak elismert kormányában a pártok így foglaltak helyet: az *Országos Nemzeti Párt* részéről Heinrich Ferenc kereskedelmi miniszter és P. Ábrahám Dezső belügyi államtitkár. A *demokratapárt* részéről Bárczy István igazságügyminiszter, a *kiszgadzapárt* részéről Nagyatádi Szabó István közlelmzési miniszter és Mayer János földmivélésügyi államtitkár. A *szociáldemokratapárt* részéről Peyer Károly népjóléti miniszter és Miákits Ferenc kereskedelmi államtitkár. A *keresztény pártok* részéről Huszár Károly miniszterelnök, Beniczky Ödön belügyminiszter, gróf Somssich József külügyminiszter, Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter, Friedrich István hadügyminiszter, báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter, Haller István kultuszminiszter, Rubiuek Gyula földmivélésügyi miniszter, Sokorópátkai Szabó István kiszgadamiszter. Államtitkárok lettek: Ipolyi-Keller Gyula közlelmzési, Meskó Zoltán hadügyi, Pékár Gyula kultusz, Patacsy Dénes kiszgazda, Székely János népjóléti, Rassay Károly igazságügyi, Karafláth Jenő miniszterelnökségi, Kutkafalvy Miklós nemzetiségi, Benárd Ágost adminisztratív.

titkára nem volt az országnak. Minden párt kormányzati pozícióba jutott, amely körülmény mögött korántsem kell keresni feltétlen hatalmi éhséget. Az ántánt kíván-sága volt ez, hogy a részünkre tartogatott békefeltételek elfogadásába minden magyar pártot belevonjon.

Huszár Károly kormányalakítását Sir George Clark., a békekonferencia legfelsőbb tanácsának kiküldöttje, a békekonferencia nevében, mint provizórikus, de facto kormányt elfogadta. Jegyzékében ismerte el, hogy A kormányalakításban résztvettek úgyszólván az összes jelentősebb magyar politikai irányzatok képviselői. Kijelentette, hogy ezzel a kormánnyal az antanthatalmak készek tárgyalni, addig is, amíg a választások és az azokból létrejövő nemzetgyűlés olyan kormány megalakulásához nem vezetnek, amely az egész magyar nép törvényes akaratának kifejezője lesz.

A kormány megalakult ugyan, de nem lehetett tudni, milyen bázisra építi uralmát. Nagyon kétes dolog volt, hogy azoknak a pártoknak, amelyek a hatalom birtokáért oly ádáz harcot vívtak, a nép megkérdése után joguk lesz-e megtartani vindikált hatalmi állásukat. *Bükkor nyilatkozott meg az ország népe első alkalommal az általános titkos szavazati jog alapján*, amikor nemcsak új néprétegek jelentkeztek jogaik gyakorlására, hanem a hatalomnak is egészen új követelői tűntek fel. Az új rétegek képviselőjelöltjei már nem a pártközpontok, hanem maga a vidék irányítása alatt állottak. A pártok nem tudtak olyan fegyelmet tartani, hogy jelöltjeiket ráoktrojálhatták volna bármelyik kerületre is. Nagy kérdés előtt állt ekkor az ország: mit fognak eredményezni a választások? A pártok leözönlöttek a vidékre s megkezdődött az agitáció. Két hónap állott rendelkezésükre. A választás határnapja január 25-re volt kitűzve.

A kisgazdapárt teljes erejével most indult először választási küzdelembe. Ekkor azonban még két pártra voltak szakadva, de a választásokra való tekintettel megindultak közöttük a tárgyalások. Majdnem minden kerületben állítottak jelöltet. Csak azokon a helyeken tértek ki a keresztény blokk elől, ahol vállalkozásuk

sikertelensége nyilvánvaló volt. Emiatt erős ellentétek támadtak a kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja között. A keresztény pártok azt kívánták, hogy a kisgazdák ötven kerületben ne állítsanak velük szemben jelöltet, míg a kisgazdák csupán harmincról akartak hallani.

A kisgazdapárt minden más párttal szemben önállóan vette fel a küzdelmet. Sikere nyilvánvalóan attól függött, hogy létre tud-e jönni a megegyezés Sokorópátkai Szabó István, Rubinek Gyula és Nagyatádi Szabó István gazdapártja között. Erre minden alap adva volt már, különösen Nagyatádi Szafró István ceglédi beszéde óta, amikor kijelentette, hogy az ő pártja szintén keresztény és nemzeti alapon akar működni. A megegyezést a vezérek bölcsessége létre is hozta.

1919 november 29-én a két kisgazdapárt tagjai értekezletre gyűltek egybe, amelyen ünnepélyesen *kimondották a két kisgazdapárt fúzióját*. A tárgyalások során kitűnt, hogy közöttük elvi ellentét nincs, programjuk főbb pontjaiban megegyeznek, melyek között szerepel a földreform és a progresszív adózás. Felvették az *Országos Kisgazda- és Földműves párt* nevet, amelynek négytagú elnökségébe Nagyatádi Szabó Istvánt, Sokorópátkai Szabó Istvánt, Rubinek Gyulát és Mayer Jánost választották be. Hogy az eddig egymástól elszenvedett támadásoknak és vádaknak kivegyék a méregfogát, kölcsönösen sajnálkozásukat fejezték ki amiatt, hogy a múltban, politikai küzdelmeik során néha éles fegyvereket is használtak.

Ekkor Nagyatádi Szabó István történelmi nevezetességű beszédet mondott, melyben elismerte *az intelligencia és a kisgazdatársadalom együttműködésének szükségességét*. Ez a beszéd tipikusan magyar ember lelkéből fakadt, amely lélek ha haragot is tart ideig-óráig, mintha azért tenné, hogy a kibéküléskor annál melegebben és őszintébben tárja fel a szívét.

Ez az őszinteség s a testvéri s fegyvertársi viszony megbecsülése hangzott ki Nagyatádi Szabó István beszédéből, melynek főbb kitételei ezek voltak:

„Az ország kisgazdáinak egyesülése olyan kötelesség volt, amely elől nem lehetett kitérni. A kötelesség-

teljesítés mellett azonban azt is elmondhatjuk, hogy szívünk vágyát is teljesítettük s éppen ebben látom gyökerét és biztonságát annak, hogy *ez az egyesülés örökös marad*, hogy egészséges, természetes alapokon nyugszik, amely hivatott arra, hogy a jövő Magyarország újjáépítésében vezető szerepe legyen. Vessünk fátyolt a múltra. Történetek félreértések, de nem vitathatjuk el egymástól, hogy mindkettőnk szándékai becsületesek és őszinték voltak. Önök a szövetkezeti eszmével kezdték a gazda- és földművesosztály tömörítését. Mindig elismertem, hogy nagyon hasznos szolgálatokat tettek a szövetkezeti szervezkedéssel, amely ma már teljesen megingathatatlan alapokon nyugszik. Mi más irányban kezdtünk dolgozni. *Azt tűztük ki célul, hogy összeköttetést teremtsünk a különböző vidékek földműves népe között s hogy a kisgazdatársadalom a közélet terén is vegye át az őt megillető részét. Ez önkénytelen megnyilatkozása volt a magyar kisgazdáléleknek, amely évtizedek óta érezte, hogy nincs ott, ahol lennie kellene: az ország sorsának irányításában.* Nem találta meg önmagát a többi pártokban. Akarata Somogyban nyilatkozott meg először, amikor saját véréből választott képviselőt. A kisgazdák most egyesült politikai és gazdasági szervezete olyan tényező, amelyhez fogható Magyarország újjáalakításában nincs még egy. *Mi nem osztály parlamentet akarunk, hanem népparlamentet, amelyben a társadalom minden rétege képviselve van. Nemcsak, hogy nem akarjuk kiszorítani a szellemi erőt, az intelligenciát, körünkből, hanem ellenkezőleg, két kézzel nyúlunk utána. Hogy úgy fejezzem ki magamat, úrnak és parasztnak össze kell fognia. Ha mi kormányzópart akarunk lenni, szükségünk van azokra az emberekre, akik vezetni tudnak. A megegyezést becsülettel állni fogjuk s meg vagyok győződve, hogy egységesen sikerül magunkat az ország legnagyobb pártjává kifejleszteni.*”

Nagyatádi Szabó István szavai nagy hatást keltettek, melyekre Rubinek Gyula kijelentette, hogy egész közéleti működése alatt a gazdatársadalom szervezkedését sürgette, de törekvései a legutóbbi időkig nem sikerültek, mert *voltak idők, amikor senki sem mert agrárius*

lenni, mert pellengérré állították. Nem lehetett nálunk egészséges süllyal bíró agrár gazdapártot alakítani, mert nem volt általános választójog. Abban a pillanatban, amint ez rendelkezésre áll, felmerült annak parancsoló szüksége, hogy kiálljunk a porondra és követeljük magunknak, a földbirtokos osztálynak azt a jogot, hogy ő vezesse társadalmi és politikai téren az ország közéletét. Nem engedjük többé, hogy intrikusok visszavonást szítsanak közöttünk.

Sokorópátkai Szabó István is örömét fejezte ki a két párt találkozásán s ezt az ünnepélyes aktust két fiatal jegyespár kézfogójához hasonlította, melyhez a maga részéről szívesen mondotta ki a holtomiglant.

A fúzió alkalmából kiáltványt intéztek az ország lakosságához, amelyben hírül adták, hogy egy táborban van a föld népe, miután a két kisgazdapárt testvéri jobbot nyújtott egymásnak. Pártjukat hivatottnak jelentették ki arra, hogy a válságos időkben a haza sorsának intézését kezébe vegye, mert az ország lakosságának óriási többségét, több mint háromnegyed részét képviseli. Hivatottsága, abban rejlik, hogy azokat egyesíti, akik a háborúban a legtöbb vért ontották hazánk megoltalmazásáért s csaknem kizárólag az ő soraiból rekrutálódik az ország súlyos helyzetében egyetlen reménységünk: nemzeti hadseregünk. Bizakodással hirdették, hogy a kisgazdapárt a termelő munka felvételének, a munka demokráciájának a híve, a becsületet és munkát akarja úrrá tenni a parlamentben s evégből szeretettel fog kezét mindenkivel, aki nemcsak a hatalomból, hanem a teremtő munkából is részt követel s átérzi azt a nagy igazságot, hogy ezen a földön csak úgy sikerül örök időkre lehetetlenné tenni a kommunizmus visszatérését, ha a véráztatta földből mindenkinek juttatunk, akit tehetsége és szorgalma érdemessé tesz erre. Ilyen módon milliók szívét és lelkét lehet odakapcsolni a magyar föld egy-egy sávján keresztül a nemzet szívéhez és lelkéhez. „A kisgazdapárt szeretettel állítja be a romokból újjáépítendő Magyarországért folyó nagy munkához a magyar értelmiséget. Nem vagyunk ellenségei a tisztességes kereskedelemnek sem — hirdette a kiáltvány —, de lehetetlenné akarunk tenni mindenkit,

aki a mások könnyéből és véréből, ínségéből és verejtékéből becsületes munka nélkül akar meggazdagodni. A szövetkezetek hatalmas hálózatának kiépítésével azt akarjuk, hogy a lánckereskedelem kiküszöbölésével a termelő tisztességes árt kapjon terményeiért s a fogyasztó olcsóbban jusson élelmiszerekhez.” A kiáltvány hatást tudott kelteni, melynek nyomai a választási harcban voltak észlelhetők. Ekkor már javában folyt az agitáció.

A fúzió jegyében zajlott le Kecskeméten a kispazdák zászlóbontása, ahol Rubinek Gyula lépett fel képviselőjelöltnek. Ezen a gyűlésen indokolták meg a fúzió szükségességét, amiről azt hirdették, hogy a hazafias kötelesség is megkívánta létrehozását. Ekkor szögezték le pártjuk egyik sarkalatos pontját, amely szerint *Magyarország integritásából egg talpalatnyi földet sem engednek idegen uralom alá jutni.* „Ha az ántánt megsérti és lábbal tiporja a magyarság nemzeti érzését s gazdasági érdekein keresztülgázol, vájjon van-e olyan hitvány ember, aki ilyen békébe bele tudna nyugodni? Ki akarjuk küszöbölni a háborút, de csak a lehetőségek határán belül. Vissza akarjuk szorítani a tőke hatalmát is, de nem kommunizálunk. Egyik osztály érvényesülése se szabad, hogy a másik kárával járjon. Az állandó társadalmi és gazdasági küzdelemben egy nagy kiegyenlítő réteg van, a kispazdaosztály, amely a nemzet gerincét alkotja. Ezt az osztályt mindenekelőtt anyagilag kell felvirágoztatni. Miután ez sok vidéken másként nem megy, mint hogy a kormánynak élnie kell a kisajátítás jogával, a kispazdapárt megdönthetetlen programja, hogy ezt a kisajátítási jogot törvénybe iktatja. A pusztulófélben lévő középosztály utánpótlására gondoskodnunk kell arról, hogy az evolúció révén újabb rétegek emelkedjenek ki. A legegészségesebb társadalmi felszívódás a kispazdaosztály köréből történhet.

A zsidókérdés tekintetében, amely ezekben az időkben igen sokat foglalkoztatta közéletünket, az volt a kispazdapárt felfogása, hogy *a zsidóság gazdasági túlhatalma ellen nem jelszavakkal kell küzdeni, hanem először intézményekkel, másodsor munkával és szorgalommal, takarékossgal és élelmességgel.* Aki becsü-

letes eszközökkel dolgozik, azt a párt nem ítélte el, bármily nemzetiségű vagy fajú volt is.

A kisgazdapárt a legmostohább időben jutott abba a helyzetbe, hogy zászlóit meglobogtathatta, mégis mindenütt nagy lelkesedéssel találkozott, pedig az ország mezőgazdasági helyzete a lehető legvigasztalanabb volt. Nagyatádi Szabó István, mint közéleti miniszter, minden igyekezetével azon volt, hogy azokat az ellentéteket, amelyek a város és a falu lakossága között tapasztalhatók voltak, eloszlassa, vagy némileg is enyhítse. Láta a városi lakosság borzalmas nyomorgását s már koplalásig menő élelmiszerszükségét. Ezért nem mulasztotta el felhívni Somogyból a falu lakosságát arra, hogy küldjön élelmet a városba. Ebben a jelszavas korszakban neki is volt, mint közéleti miniszternek, jelszava, amely így hangzott: adj enni az éhezőknek. Ezt akkor mondotta, amikor minisztériumát átvéve, fogadta a tisztviselői kar tisztelgését. Nagyatádi ezzel a kijelentésével eltalálta azt a hangot, melyet a városi lakosság tőle várt. Sokat remélni azonban nem lehetett, mert az ország mezőgazdasága, de általában a termelés ezekben az időkben kezdte érezni a forradalmi idők hatását. A termés alig volt elegendő arra, hogy a gazdák szükségletét kielégítse, nemhogy a városi lakosság kifogástalan ellátásáról is gondoskodni lehetett volna. 1919 őszén a kommunizmus vetését takarította be minden téren az ország s ez a gazdatársadalom életében üres magtárakat eredményezett. A szocializált földbirtoknak visszatért gazdája gyenge aratást talált. Ezt meg kellett sínylenie az országnak, de leginkább ama rétegének, amely a város fogyasztóközönségét jelentette. Különösen a fixfizetéses tisztviselőtársadalomnak, melyen olymódon igyekezett segíteni a kormány, hogy természetbeli járandóságokat rendszeresített számukra. Nem volt ritka látvány, hogy magasállású állami hivatalnokok boldogan vitték az utcán a zsírt, a lisztet, a cukrot s egyéb természetbeni járandóságokat családjuk számára.

De nemcsak a tavaszi munkálatok elmaradása miatt volt aggasztó a helyzet. Az őszi vetések is nagy bajba jutottak, ez utóbbi munkálatok alig érték el a

15%-ot Nem volt kedvező az időjárás sem. Csóstól jött a baj. A benzin-, szén- s nyersolajhiány, mind hozzájárultak az őszi munkálatok elmaradásához. Még arra sem nyílt sok remény, hogy azokat tavasszal pótolni lehessen, különösen a Tisza vidékén. Ez a terület ugyanis bele esett a visszavonuló román csapatok vandál pusztításának s rablásának útvonalába, ahonnan nemcsak élő és holt felszerelési anyagot, hanem még a vetőmagot is elvitték. Különösen az uradalmi birtokokról, amelyeket teljesen kifosztottak.

A megmaradt ország fele ki volt fosztva, ahol a legszükségesebb gazdasági felszerelést sem hagyták meg a románok. Még kapát, kaszát és ásót is felpakoltak, nehogy az ekét s a nagyobb gazdasági gépeket meghagyták volna a birtokosok kezén. Ilyen okok miatt is, a mezőgazdaság ezekben az időkben olyan súlyos helyzetbe jutott, hogy ő volt kénytelen segítséget kérni, ahelyett, hogy elegendő élelmiszert adhatott volna,

Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter 60 millió korona értékű mezőgazdasági gépet volt kénytelen rendelni, hogy azokat a gazdákhöz juttatva, biztosítani lehessen valamennyire is a mezőgazdasági munka folytonosságát. A román inváziót nemcsak az 1919. és 1920. esztendő sínylette meg, de annak kihatása hosszú évekig érezhető maradt. Borzalma«» volt ez a pusztítás különösen az állatállományra, amiből több százezer darabot hajtottak el úgy lovakban, mint szarvasmarhákban. Ennek pótlása még behozatal útján is nagy nehézségbe ütközött, mert a háború Európa-szerte igénybe vette az állatállományt, s így a kormány még csak gondolni sem tudott arra, hogy külföldről behozott állatokkal pótolja a gazdák hiányzó állatállományát.

Ilyen lezüllött gazdasági viszonyok mellett kevés reménnyel kecsegtethetett a közéletmezési miniszter munkája, mert még a Dunántúl területe is, ahol a románok legkevésbé rabolhattak, a züllés képét mutatta. Valóban tatár járási idők szakadtak hazánkra. Ebből a sok bajból máról-holnapra kivezetni nem lehetett olyan lemondásba s mélységes szomorúságba esett nemzetet, mint amilyen akkor a magyar volt. Mindenkitől

elhagyatva, tanácstalanul, kapzsi ellenségekkel körülvéve, akik minden pillanatban készek voltak sorsot vetni a még megmaradt tépedt holmijára is, állott dermesztő letargiába esve a magyar.

Szomorú karácsony szakadt az országra, amikor Nagyatádi Szabó István közéleti miniszter kénytelen volt őszintén, de fájdalommal bejelenteni:

— Forgalmi akadályok és más ezer nehézségek miatt nem vagyok képes arra, hogy lisztet, zsírt, cukrot adhassak karácsonyra.

Így zárta le a magyar nemzet az 1919. esztendőt. Az elorzott haza bőven termő rónái között is koplalva és nélkülözve, lelkileg pedig szinte az összeroppanásig megtörve. Ez az év a forradalmak esztendeje volt.

Az 1920. esztendő erős választási küzdelemmel kezdődött, amely a Sir Georg Clark megérkezése előtt elkészített általános titkos, mindenkire, a nőkre is kötelezően kiterjesztett választójog alapján folyt le. Győzelemre két pártnak is volt reménye: az Országos Kisgazda és Földműves Pártnak és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának. A baloldali pártok nagyon kevés eséllyel indultak a harcba. A szocialisták, látva bukásuk bizonyosságát, ürügyeket keresve, elállottak a harctól, hivatalosan sehol sem vették fel a küzdelmet. A választás tulajdonképpen két pártnak a küzdelme lett a hatalom birtokáért.

Míg a, Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja programja csúcspontjába az általa felvetett zsidókérdést tette s ezt használta, fel leginkább korteszövegül, addig a kisgazdapárt a földbirtokreform gondolatával harcolt s törekedett abszolút többségre. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja részéről is sürgették a földreformot. Különösen Prohászka Ottokár volt lelkes híve a föld és a jövedelem helyesebb megosztásának. „Nem tudjuk elviselni annak a gondolóját — mondotta székesfehérvári programbeszédében —, hogy egyesek százezrekkel rendelkeznek, míg másoknak a mindennapi szárazkenyérre is alig jut. Mi is akarjuk a harcot a tőke ellen.

s harcolni akarunk a szociális eszmékért, de nem osztályharc útján. *Magyarország agrár állam, s népe erőteljes csak akkor lesz, ha földhöz jut.* De ennek a földnek nem szabad paragon feküdnie, hanem a modern technika színvonalán álló termelési eszközzé kell válnia.'

Prohászka Ottokár lelkesedése a földreform iránt a későbbi időkben sem lankadt, sőt ha ez a kérdés szóba került, nyíltan hangoztatta, hogy „a nemzet becsülete forog itt kockán! Az egész ország, a szegény emberek, a hadviseltek, a rokkantak, az özvegyek a földet rögzítik, s ha a véres küzdelmek, a borzalmas áldozatok s szenvedések után elgyötört lelküknek s elsorvadt testüknek valamiféle kis enyhet remélnék, azt a földtől várják, a megnyugtató kis telektől, a kertecskétől, a háztól, amelyről elmondhatják: ez a miénk! Ezt az enyhet adó kis területet, kis házat meg kell adnunk!”

Azok a baloldali pártok, melyek Nagyatádi Szabó Istvánt a maguk oldalára szerették volna vonzani, látva a kiscgazdavezér nagy előretörését, azt a vádat hangoztatták ellene, hogy a kiscgazdapárt parasztdiktatúrára törekszik. Ezt a vádat legjobban megcáfolta a kiscgazdapárt jelölő listáival, amelyeken az intelligencia erősen képviselve volt. A választási harc során vallott kiscgazdapárti felfogás közel állott a nép gondolkozásához. A háborúval és forradalmakkal megnyomorított falusi lakosság szívesebben hallgatta a kiscgazda képviselőjelöltektől a békepolitikára való törekvést, mint a háborús gondolat élesztését. A pártnak az volt ebben a tekintetben a felfogása, hogy az országnak békére van szüksége. Ez a hitvallása azonban korántsem jelentette azt, hogy az ország háromnegyed részének elcsatolásába belenyugszik, de ennek visszaszerzését nem fegyverrel, hanem a diplomácia munkájával kívánta szolgálni. A párt egyébként úgy látta, hogy az ország elsősorban nem külpolitikai kérdések rendezésére, hanem a belső rend és nyugalom biztosítására szorul. Konszolidáció! Ez volt a forradalmak utáni Magyarország legegységesebb kívánsága.

A kiscgazdapárt jól érezte, hogy az összeülő nemzetgyűlésre sokkal nagyobb feladatok várnak, semhogy megengedhetné magának az ország azt a helyén nem

való próbálkozást, hogy iskolázatlan, a közügyek terén járatlan, esetleg műveletlen elemek vegyék kezükbe az ország sorsának irányítását, nagy feladatok vártak erre a nemzetgyűlésre. Az alkotmányt kellett helyreállítania. Feladata lett az államforma, az államfő, a béke kérdésében dönteni, s a belső rend, biztonság és a minden téren megnyilvánuló konszolidáció tekintetében a lakosság védelmére sietni.

Miután a legfelsőbb tanács elismerte a Huszár-kormányt, még a választások lezajlása előtt megkezdődhetek a békét előkészítő tárgyalások. A magyar delegáció 1920 január 5-én indult útnak Paris felé. Alig fogolt azonban a kormány ebbe a nagyjelentőségű külpolitikai kérdés rendezésébe, a párhetes koncentrációs kabinetet komoly válság fenyegette. A szocialista miniszterek kiléptek a kormányból. A szociáldemokrata párt ugyanis arról panaszkodott, hogy a vidéki kerületekben fellépő jelöltjeik számára nincs kellőleg biztosítva a szólásszabadság s a gyülekezési jog. A közvélemény jórésze valóban ellenforradalmi hangulatban élt. Nagyon is hatása alatt volt még a kommün alatt elszenvedett megaláztatásoknak s üldöztetéseknek. A legtöbb helyen meg sem hallgatták a szociáldemokrata párt jelöltjeit. Gyakran fenyegető magatartást tanúsítottak velük szemben. Megtörtént pl., hogy a nép a szociáldemokrata párt jelöltjében a bolsevizmus idején köztük járt kommunista agitátorra ismert.

A választási harc ilyen tünetei miatt a szociáldemokrata párt a koncentráció felborítására gondolt. Payer Károly és Miakits Ferenc benyújtották lemondásukat, amit a minisztertanács tudomásul vett. Arra számítottak, hogy példájukat követni fogják a demokraták is, ami azonban nem következett be. Alig pár nap választotta el az országot attól a dátumtól, amikor az összeülő első nemzetgyűlés 164 mandátumának sorsa várt eldöntésre.

Már a választás első napján kitűnt, hogy az Országos Kisgazda és Földműves Párt nagy előretörést tett. Programjával nagyszámban választottak meg jelölteket egyhangúlag. Pl. Nagyatádi Szabó Istvánt Nagyatádon,

Bárány Imrét Somorján, Gaál Gasztont Lengyeltótiban, Putnoky Móricot Putnokon, Gedeon Jenőt Tornán, Rubinek Gyulát Kecskeméten, dr. Szabó Sándort Tiszalökön és Szentimrey Ákost Szepsiben.

A szavazási időt a kormány két- napban állapította meg, de 24 órával kénytelen volt meghosszabbítani, mert egyes vidékeken nem tudták befejezni a választásokat a kiszabott időre. A mandátumok összeszámolásánál kitént, hogy *egyik párt sem tudót lényeges többségre szert tenni*. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a Kisgazdapárt csaknem teljesen egyforma erővel vonult be a törvényhozás házába. Hiányzott azonban a tiszántúli részek képvisellete, mert a románok még mindig megszállva tartották ezt az országterületet.

Dacára az egyenlő erőnek, a győzelmet úgy a kisgazdapárt, mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja magának vindikálta. Felvetődött tehát a hatalmi kérdés is. A kisgazda képviselők közül sokan nyíltan azt kívánták, hogy a párt vegye át a hatalmi tárcákat. Hívei voltak azonban — különösen a tolnai képviselők közül annak a kívánságnak is, hogy a kisgazdapárt lépjen fűzióra a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával.² A párt többsége azonban korainak tartotta ebben az ügyben dönteni, mert hátra voltak még a tiszántúli választások, melyektől sokan a vezetők közül a kisgazdapárt erősödését várták. Egyébként is, a párt vezetői a fűzióra csak akkor lettek volna hajlandók gondolni, ha ez erőteljesen kidomborítja a kormányzó párt kisgazdajellegét.

A kisgazdapárt ereje valósággal megdöbbenetete a többi pártokat, mert nem tudták még, hogy miként fog ez a nép mélyéről jött erő sáfárkodni hatalmával. Eleinte féltek tőle s már ekkor megindult ellene a robbantási kísérlet. Titkos aknamunkával igyekeztek a, fűzióra lépett kisgazdapártok különböző árnyalatai közé éket verni azzal a célzattal, hogy a Nagyatádi—Sokorópátkai és Rubinek-féle összeolvadást frakciókra bontsák. Ők a zomban nyomban felismerték a tendenciát s érélve-

² Ennek; i gondolatnak leglelkesebb propagálója Örfy Imre és Perlaky György volt.

sen tiltakoztak ama beállítás ellen, hogy ők frakciókból állnának.

Miután a kisgazdapárt szétválasztása nem sikerült s a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja egymagában nem bírta ellátni az ország kormányzását, az a kívánság merült fel, hogy a két pártnak fúzióra kell egymással lépnie. Erre azonban a tolnai képviselőket leszámítva, nem sok hajlandóság volt a kisgazdák sorában, mert így gondolkoztak: hiába történik meg a két párt egyesülése, ha az ország nem fúzió. Nemcsak Nagyatádi Szabó István, de Rubinek Gyula is azon az állásponton volt, hogy a kisgazdapárt függetlenségét meg kell tartani. Komoly fúzió nem is jöhetett létre, mert nem voltak mélyreható lelki alapjai. A két párt ugyanis az ellenforradalom levegőjében, ha jelszavak hangoztatásának hatása alatt ideig-óráig próbált volna is egy úton haladni, ennek iránya annál inkább távolodott volna egymástól, minél erőteljesebben domborodik ki a lelkek lehiggadása következtében a normális politikai élet.

Valamit mégis tenni kellett, hogy a nemzetgyűlés munkaképességét biztosítsák, mert a megoldatlan problémák özöne előtt állott az ország. Ezek között voltak olyanok is, amelyek nem tűrtek halogatást. Dönteni kellett mindenekelőtt az államforma és az államfő kérdésében. Ezek tekintetében a két párt között nem voltak ellentétek. Az államfői pozíció ideiglenes betöltésével kapcsolatban jövelem mozgalom indult meg a kisgazdapártban. Még mielőtt a nemzeti hadsereg Budapestre bevonult volna, azt a kívánságát fejezte ki a párt kaposvári gyűlésén, hogy Horthy Miklós fővezér kormányzóvá választassék.

Nagyobb bonyodalmat okozott azonban a királykérdés felvetése. A kisgazdák ugyanis ünnepélyes állásfoglalást kívántak e tekintetben oly módon, hogy a párt ne szögezze le magát a legitimitás mellé. A pártnak Nagyatádi Szabó Istvánhoz közelebb eső szárnya viszont ezzel nem elégedett meg, mert párthatározaton túlmenően nemzetgyűlési törvényben vagy határozatban kívánta kifejezésre juttatni azt az álláspontot, hogy *a királysághoz való visszatérés gondolata távolról sem akarja azt*

jelenteni, hogy az egyenlő a Habsburgokhoz való visszatéréssel?

A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, valamint a pártonkívüliek, de a demokraták is, hajánál fogva előráncigált problémát láttak a király kérdés felvetésében. Az elvégzendő problémák nagy halmaza döntötte el az ügy vitáját, amely ideig-óraig más irányba terelte a közfigyelmet. A pártot egyébként is megnyugtatta az a hangulat, amely kebelében a Habsburg-dinasztiával szemben megnyilatkozott.

Így ékelődött be a két párt közé a királykérdés tisztítóerejű problémája, amikor a zavartalan kormányzás biztosítása érdekében felmerült a fúzió szükségessége. Látnivaló volt, hogy ha kisebb, sürgető kérdések megoldása érdekében létre is jöhet az egy platformon való működés, összeolvadásról vagy fúzióról egyelőre szó sem lehet a lelkek mélyén szunnyadó, nagyobb, elvi jelentőségű nézeteltérések miatt.

Ebben a politikai atmoszférában ült össze a nemzetgyűlés, hogy megalapozza az új Magyarország fundamentumát. Általános érdeklődés nyilvánult meg a nagyjelentőségű alkotmányos lépés iránt, mert a régi politikai idők markáns egyéniségei csaknem teljesen eltűntek. Az új emberek lelkét a nemzeti eszme lángja tüzelte s volt valami megkapó abban a tisztes egyszerűségben, amelylyel a nemzetgyűlés megkezdte működését. Külsőségekben az egyszerű fekete ruha uralkodott, de gyakori volt a papi talár. Pompát semmiféle téren nem lehetett látni. Nem volt díszmagyar s a kocsik bakjáról is eltűnt a hajdú és a huszár. A régi parlamentek megnyitásának külsőségeit jelentő végnélküli parádés fogatok, sehol. Csupán néhány miniszteri autó. Az 1920. év alkotmányozó nemzetgyűlésének követői gyalogszerrel jelentek meg az ülésen. Valóban az új Magyarország képe tárult a szem elé. Aki látta a régi idők törvényhozását, volt számára, amit elsirasson, de az új idők emberei is nyújtottak olyant, aminek örülhetett. Bizonyos, hogy ezeket

³ Kovács J. István képviselő az egyik pártgyűlésen olyan javaslattal lépett elő, hogy a Tiszántúlon folyó választási harc során fokozatos eréllyel lépjenek fel a Habsburg-ház detronizációja érdekében.

az embereket a nép küldte az ország házába. A megcsúfolt, tönkretett nemzet szürke törvényhozása ült össze. Nagyatádi Szabó István gárdája az első napokban még kissé idegenül járkált a díszes termekben s folyosókon, de arcukra volt írva törhetetlen akaratuk s a nép közül hozott erejük. Kemény, döngőjárású magyarok voltak. Csizmájuk alatt ropogott a parkett. Ezek az emberek tudták, hogy miért küldték őket e díszes helyre: a jövő fundamentumának lerakására, melyre az új Magyarország építményét kell felemelni.

Az Országos Kisgazda és Földműves Párt a parlament jobb s a kereszténypárt annak hal mezejét foglalta el. Első alkalommal ültek kisgazdák miniszteri bársonyszékben: Nagyatádi Szabó István mint közéleti, Rubinek Gyula mint földművelésügyi és Sokorópátkai Szabó István mint kisgazdaminiszter. Nagyatádi Szabó István bársonyszéke Bárczy Istváné és Sokorópátkai Szabó Istváné közé került.

A parlament megnyitását követő napon már megindult a kisgazdapárt kebelében a tisztulási folyamat. Őrgróf Pallavicini György levélben tudatta a párttal kilépését, amit azzal indokolt meg, hogy nem látja annak keresztény és nemzeti jellegét biztosítva, mert olyan egyének is helyet foglalnak a pártban, akik a kommün idején erősen kompromittáltak magukat. A kisgazdapárt felhívta Pallavicinit, hogy nevezze meg ezeket a képviselőket. Drózdny Győző találva érezte magát s arra kérte a párt elnökségét, hogy küldjön ki becsület ügyi választmányt, hogy a kommunista vádakkal szemben tisztázhassa magáit. A párt úgy határozott, hogy miután Drozdny ellen ez ügyben amúgy is bűnvádi eljárás⁴ folyik, ennek nem vághat elébe.

Pallavicini kilépését követte Perlaki Györgyé, ki programjának megtartása mellett, ama elvére hivatkozva, hogy az együttműködést a keresztény pártokkal szolgálni kívánja, bejelentette a kisgazdapártból való kilépését.

⁴ A veszprémi törvényszék előtt folyt ez a per, melyben Drózdny Győző azzal volt vádolva, hogy a kommunizmus alatt a szabadszeretlet hirdetője volt, amiről Pápán előadást is tartott. A tárgyalás során a vád nem bizonyult alaposnak, így Drózdnyt felmentették.

A nemzetgyűlés összeállításával meg volt teremtve a konszolidáció útjának az alapja, ami az 1920 március 1-i nemzetgyűlésen történt kormányzói szék betöltésével erősödött. Miután az alkotmány mind a két pillére állott már, nagyobb eréllyel lehetett a belső rend és nyugalom helyreállítására is gondolni. A kiscgazdapárt őszinte megalégedéssel és örömmel fogadta Horthy Miklós fővezérnek kormányzóvá történt megválasztását. Egyhangúan megegyeztek abban, hogy vállalkozásaiban és törekvéseiben a leghatározottabban és hűségesen támogatni fogják. Az államfői szék betöltése után a Huszár-kabinet beadta lemondását. Az új kormány kinevezése egyike lett a legnehezebb kérdéseknek. Személyi ügyek egyelőre szóba sem jöhettek, mert a kabinet kormányzóképesége sem volt biztosítva. A pártok ugyanis mindeddig nem tudtak megegyezni a közös együttműködésben. A nemzetgyűlés munkaképességének problémája forgott kockán, mert az államfő személye mellett szükség volt a másik fixpontra is, a homogén erőkből álló kormányzópártra.

Miután a kiscgazdapárt vezetőköréi a fúzió gondolatával megbarátkozni nem tudtak s a pártban többen voltak, akik ezt kívánták, megindultak a személyi kiválások.

1920 március 5-én Czettler Jenő kezdeményezésére Putnoky Móríc, Magyar Kázmér, dr. Horthy Jenő, Hir György, Gedeon Jenő, Fáy Gyula, dr. Huszár Elemér és Nitsch Mátyás levélben hívták fel a kiscgazdapárt hasonló gondolkodású képviselőtagjait a Keresztény Nemzeti Kiscgazda és Földműves Párt megalakítására, azzal a céllal, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjával fúziót hozzanak létre.

Örgróf Pallavicini György és Perlaky György példáját tehát újabb kilenc képviselő követte, ami érzékeny vesztesége lett a kiscgazdapártnak, amikor a két versengő párt között lényeges számbeli különbség nem állott fenn. A tizenegy kiscgazda-disszidens a kormányválság megoldása során a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártnak erősítette esélyeit, mert ezekkel a kilépésekkel a kiscgazdapárt elveszítette csekély számbeli fölényét.

Lényegileg a kiscgazdapárt is azon az állásponton volt, hogy az ország belső és külső politikai helyzete meg-

kívánja az egységes vezetést, az erős kormányzó pártot, de ellenezte a feltétlen fúziót, féltvén attól nemcsak pozícióját, de programját is. Ezzel szemben tisztában volt azzal, hogy az ország nem bír el olyan nagyszámú ellenzéki pártot, mint amilyen akár a kisgazda, akár a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja lett volna. Ezeket a körülményeket mérlegelve, *hajlandó volt belemenni a közös munkát biztosító olyan kooperációba, amelyben a testvérpártokat közös célkitűzések vezetik.* A kereszténypárt két feltételhez kötötte csupán az egységes kormányzópárt megalakítását:

1. A kisgazdapárt vegye fel címébe a „keresztény” szót. 2. Indítson szigorú vizsgálatot azok ellen, akik a kommün alatt exponálták magukat.

A kisgazdapárt mind a két kívánságot teljesítette. Az elsőt azáltal, hogy a címét így változtatta meg: „*Országos Keresztény Keresztény Kisgazda és Földműves Párt.*” A másodikra nem került sor, mert Drozdy Győző és Kerekes Mihály maguk kérték személyük ellen a vizsgálat megindítását.

A megegyezés 1920 márciusának közepén létre is jött olyformán, hogy *a két párt nem együtt, de parallel haladva, egymással szoros szövetséget alkotva, biztosította a kormányzást, de csak a nemzetgyűlés tartamára.*

A közösen elkészített munkaprogram⁵ alapján kimondották a keresztény pártok szövetségének létrejöttét, miáltal lehetővé vált Simonyi-Semadam Sándor kormányalakítása.⁶

Az az eredeti terv, hogy a román megszállás alól fel szabadult tiszántúli részeken a választást csak az ősz

⁵ A közös munkaprogram vonatkozott: a béke megkötésére, az új alkotmány s az új választójogi törvény elkészítésére, a földbirtokreform végrehajtására, a pénzügyi állapotok rendezésére, a közigazgatás államosítására, a mezőgazdasági érdekképviseletek szervezésére, az 1848:XX-ik törvények végrehajtására, s a katolikus autonómia megvalósítására, a középiskola és egyetemi oktatás reformjára, s a zsidókérdés megoldására, a forradalom óta alakult kormányok ténykedéseinek felülvizsgálására s a forradalomban résztvevő egyének felelősségére vonására; továbbá a népköztársaság és tanácsköztársaság kormányainak és szörveinek minden rendelkezéseinek törvényhozási úton való revideálására, illetve érvénytelenítésére.

⁶ Elnök: Simonyi-Semadam Sándor; külügyminiszter: Teleki Pál gróf; igazságügyminiszter: Ferdinándy Gyula, (kisgazdapárti); pénzügyminiszter: Korányi Frigyes báró (kisgazdapárti); hadügyminiszter: Soós Károly tábornok; földműve-

folyamán tartják meg, nem volt kivihető. A kisgazdapárt lehetetlennek tartotta, hogy ez a tekintélyes kiterjedésű országrész ilyen hosszú időre ki legyen kapcsolva a parlamenti életből. Március közepén már eldöntött dolog volt a választások kiírása. Mind a két párt teljesen felkészülve várta a harcot, melynek kimenetelétől várta hatalmi erejének olyan megerősödését, hogy önállóan vállalkozhasson kormányalakításra. A kisgazdapárt igyekezete az volt, hogy lehetőleg minden kerületben biztosítsa a központi jelölt győzelmét, hogy ezáltal a nehezen megvalósuló pártfegyelmet megerősítse.

A tiszántúli választások ügye alig áthidalható ellentéteket támasztott a nemrég szövetségre lépett két párt között. A lazulás tünetei kirívóan kezdtek mutatkozni. Fokozta ezt Lingauer Albinnak a Rulf-féle tröszt marhaszállítási botránya ügyében elmondott interpellációja,⁷ amelyben úgy a földművelési, mint a pénzügyminisztert felelősségre vonta, de kérdéseket intézett ebben az ügyben Nagyatádi Szabó Istvánhoz is, aki rendkívül sérelmesnek tartotta Lingauer magatartását, különösen a két párt között fennálló viszony miatt. Utalt arra, hogy a múltban hasonló ügyekben a képviselők magukhoz a miniszterekhez szoktak felvilágosításért fordulni. Azokat a képviselőket, akik saját pártjuk minisztereit a múltban megbuktatni akarták, a párt kizárta soraiból. Az interpelláció reá eső részére június 9-én válaszolt, amikor az ez ügyben kiküldött parlamenti vizsgálóbizottság még nem készült el jelentésével. A bizottság június 22-én terjesztette elő jelentését, amelyben megállapította azt, hogy a kiviteli engedélyek megadása tekintetében a földművelésügyi minisztérium a legnagyobb körültekintéssel járt el, sőt annak elintézésénél nemcsak a jogi szempontokat, hanem

lészügyi miniszter: Rubinek Gyula (kisgazdapárti); kultuszminiszter: Haller István; közlelmzési miniszter: Nagyatádi Szabó István (kisgazdapárti); kisgazda-miniszter: Sokorópátkai Szabó István (kisgazdapárti); népjóléti miniszter: Benárd Ágoston; kisebbségi miniszter: Bleyer Jakab. Nagy harcok után később: belügy-miniszter: Dömötör Mihály; kereskedelemügyi miniszter: Emich Gusztáv.

⁷ Az interpelláció anyagának megvizsgálására 11 tagból álló bizottságot küldöttek ki, amely 30 napon belül köteles volt jelentést tenni. Tagjai lettek: Barla Szabó József, Dömötör Mihály, Hegyeshalmi Lajos, Kovács J. István, Mikovényi J., Reischl Richárd, Rupert Rezső, Széchenyi Viktor gróf, Ugrón Gábor, Vagner Károly és Herrmann Miksa.

az akkori irányadó szellemet is figyelembe vette. Viszont megállapította azt is, hogy a marhaszállítás körül az engedélyes intézet jóhiszeműségével visszaélve, egy bizonyos arányú csempészet történt, amelynek megakadályozása érdekében az alispán és a törvényhatósági állatorvos a kellő ellenőrzést elmulasztotta, sőt az utóbbi eljárásával a csempészt megkönnyítette. Megállapította a bizottság azt is, hogy amikor a földművelésügyi minisztériumnak ezek a visszaélések tudomására jöttek, azonnal intézkedett, hogy azok ne ismétlődhessenek.

Amíg a kereszténypárt oldaláról ezt az ügyet a kisgazdapárt megbontására és kompromittálására használták fel, addig a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának is meg volt a maga gondja, mert komoly pártbomlási tünetek mutatkoztak kebelében.

Március 24-én feltűnést keltett a kisgazdapártban Ereký Károly látogatása, aki Friedrich István legbensőbb híve volt. Ereký ekkor fesztelen diskurzus során nyíltan kijelentette, hogy a Friedrich-csoport nincs megelégedve a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának intranzigenciájával, ezért ellenzéki hangot kíván megütni. Ettől kezdve Friedrichéknek a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából való kilépése befejezett dolog volt, ami április 12-én be is következett.⁸ Friedrichék terve az volt, hogy testületileg beolvadnak a kisgazdapártba, de a párt értekezlete ez ellen állást foglalt, attól tartván, hogy Friedrichék a kisgazdapárt felrobbantását akarják elérni. Éppen ezekben az időkben kezdett érvényesülni ugyanis a kisgazdapárt kebelében az a mozgalom, amely erős pártfegyelmet kívánt biztosítani.

A szövetségi alapon való kormányzás állandó féltékenykedési és versengést eredményezett a két párt között. Ez a magatartás nem egyszer olyan útra terelte már a dolgokat, amelyen nem rettentek vissza egymás kompromittálásától sem, ha arra a legcsekélyebb alkalom kínálkozott.

Ezt látva vetődött fel úgy a kisgazda-, mint a Ke-

* Friedrich István csoportjához tartoztak: Friedrich István, Ereký Károly, Fancier Béla, Weisz Konrád, Mahunka Imre, Zákány Gyula és Hornyánszky Zoltán, akik intranzigensebb keresztény politikát sürgettek.

resztény Nemzeti Egyesülés Párt kebelében az a szándék, hogy kísérletet tegyenek az egységes kormányzópárt megalakítására. A célt szorgalmazták a pártonkívüli politikusok is. A törekvést erősítette annak a ténynek a felismerése, hogy a konszolidáció nagyon lassan haladt előre. a két, egyforma erejű párt pusztán szövetségi kapcsolatával. Az volt a terv, hogy ez az új kormányzati alakulás foglalja magában a kereszténypárt programját, de olyan alapon, hogy abban a demokratikus szellem érvényesüljön. Az új pártalakítás ügyét szorgalmazták a pártonkívüli képviselők és a kisgazdapárt disszidensei.⁹ Felhívást intéztek a kormányt támogató két párthoz, hogy akik rokonszenveznek az új pártalakítási gondolattal, azok csatlakozzanak hozzájuk. Hangoztatták, hogy ők nem adnak új pártprogramot, csupán meg akarják könnyíteni, hogy a két többségi párt, amelyek programpontjai között áthidalhatatlan ellentétek nincsenek, sőt alapelveik közösek, egységes kormányzati alapon tömörülhessen.

Ez a politikai megmozdulás látta a két marakodó többségi párt kritikus helyzetét, győztes harmadiknak szeretett volna fellépni. A levegőben kormánybukás szele volt. Ilyen körülmények között úgy vélte, hogy az új pártalakítással képes lesz megadni az új kormány mögé felsorakozó kormányzópárt keretét. A disszidensek tekintélyes csoportja, amelyben igen kiváló, régebbi politikusok is helyet foglaltak, jó időben lépett fel tervével, mert éppen ezekben a napokban mérgesedett el a két kormányzópárt között legjobban a helyzet. Az ellentéteket Dömötör Mihály belügyminiszter ama javaslata robbantotta ki, amely a Tiszántúlon 28 kerületben szándékozott kiírni a választásokat, sőt úgy intézkedett, hogy a januári választások alkalmával csonka kerületekben megválasztott képviselők mandátuma semmisíttessék meg s ezek a képviselők kötelesek legyenek új választás alá vetni magukat. Ennek az elvnek keresztülvitelét követelte a

⁹ Beniczky Ödön, Czettler Jenő, Lukács Endre, Fáy Gyula, Gedeon Jenő, György György, Hegyeshalmi Lajos, Herrmann Miksa, Huszár Elemér, Karnliáth Jenő, Kenéz Béla, gróf Klebelsberg Kuno, Magyar Kázmér, őgróf Pallavicini György, Perlaky György, Putnoky Móric, Reischl Richárd, dr. Ruprecht Olivér, Sallay János, gróf Sigray Antal, Tarányi Ferenc és gróf Teleki Pál.

Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt is, amiről viszont hallani sem akartak a kisgazdapártban, mert ezáltal jelentékenyszámú mandátumukat kockáztatták volna, amikor a párt éppen a Tiszántúl felszabadult kerületek választási eredményétől várta tábora jelentékeny megerősítését.

Ebben az áldatlan pártharcban érkezett 1920 május 8-án Budapestre Praznovszky Iván párizsi magyar követ ö nagy hatalmak képviselői által átnyújtott békeszerződési pontokkal. A már amúgy is ismert békeponatok megfellebbezhetetlensége újabb kétségbeesést zúdítottak az igazsága tudatában lévő magyar nemzetre. A kormány számára viszont annyi munkát szolgáltatott az ügyek eme fejleménye, hogy a nemzetgyűlés együttartására ezekben a nehéz és szomorú napokban nem lehetett gondolni.

A békeszerződések paragrafusai pusztán mezőgazdasági szempontból tekintve is őket, a legkilátástalanabb helyzet elé állították Magyarországot. Nyilvánvalóvá lett, hogy megcsonkított országunkban normális gazdasági fejlődés és produktív mezőgazdasági élet teljesen lehetetlen. A jövő eme kilátástalan képét kizárólag a megcsonkított Magyarország határai idézték elő. A békeszerződés pontjai határainkat minden oldalról teljesen védtelenekké tették, ami által állategészségügyi óvó rendszabályok tekintetében ellenőrzés alkalmazása, szinte lehetetlenné vált. Elestünk minden sóbányánktól, alig maradt szenünk, vasunk s különösen befolyásolta az ország gazdasági életét erdőállományunk majdnem teljes elvesztése. Az erdőségnek ugyanis mindössze 18%-a maradt meg Csonka-Magyarország területén, amiben fenyveserdőt úgyszólván alig lehet találni, pedig épületfa szempontjából hazánkra óriási veszteséget jelentett ez a körülmény. Elvesztettük az ország legjobb gabonatermő vidékeit, Bácskát, Temes és Torontál vármegyéket. Az ország közélémezése szempontjából, amint később bebizonyosodott, súlyos következmények származtak ebből, mert a legfőbb tengeritermő vidékeket csatolták el tőlünk, ami különösen az ország zsírellátását befolyásolta rendkívül kedvezőtlenül. Szinte végzettszerű ha-

tása lett állattenyésztésünk szempontjából az észak-magyarországi hegyvidék elvesztésének, melynek legelőin marhaállományunk legnagyobb része növekedett. Budapest és az ország nyugati városai a múltban erről a vidékről fedezték hússzükségleteiket. A békeszerződés megfosztotta Magyarországot cukorgyárainak nagy részétől, amikor répatermőterületek nagyrésze viszont birtokában maradt. A cukorgyárak mellett nem maradtak meg a vele összefüggő termőterületek. Ezenkívül a szerződések nemcsak nagyszámú állatállomány átengedését kötötték ki, de épületfát, szenet stb. természetbeni jóvátételt követeltek. A teljesen szeszélyes módon megállapított határok, különösen a folyók természetellenes szétszakítása miatt már a legközelebbi esztendőben súlyos veszedelmet zúdítottak hazánkra. Ilyen okok miatt pusztított Békés megyében az árvíz s tett tönkre óriási magyar területeket.

A trianoni békeszerződés hazánk területét egyharmadára csökkentette. A régi Magyarország területén 56,453.446 katasztrális hold föld volt. Ezt a trianoni békeszerződés 16,153.846 katasztrális holdra szorította össze. Elveszett tehát 40,299.600 hold föld, amelyből 17,764.881 katasztrális hold Románia, 10,936.283 hold Csehszlovákia s 11,024.013 katasztrális hold föld Jugoszlávia területére esett. Több mint félmillió holdat kapott Nyugat-Magyarország elcsatolásával Ausztria. Fiume és környékével Olaszországnak is jutott 3638 katasztrális hold.¹⁰

Amikor a nagyhatalmak eme megfélelbezheterlen békediktátuma a magyar nemzet tudomására jutott, a tiszántúli kerületekben folyó választások miatt belpolitikailag is komoly veszedelmek támadtak. Kormányválság fenyegetett. Mind a két pártot kicsinyes szempontok vezették ezekben a súlyos napokban. A kigazdapárt mutatkozott engedékenyebbnek s csak ezen az ajapon lehetett elkerülni a kormányválsággal együtt járó komolyabb bajokat. Az egymás között lefolytatott tárgyalások

¹⁰ A megmaradt területen 9,714.337 hold szántóföld, 177.552 hold kert, 1,164.994 hold rét, 375.235 hold szőlő, 1,75(5.195 hold legelő, 51.480 hold nádas, 1,895.445 hold erdő s 1,018.608 katasztrális hold nem termő terület.

sorári Nagyatádi Szabó István közbelépésére végül is sikerült az ellentéteket elsimítani. A demokratikus felfogás győzedelmeskedett: a szavazó polgárság ugyanis a tiszántúli csonka kerületekben is élhetett választójoggal, ha a kerület úgy egészült ki, hogy a választók nagyobb száma a kiegészítést vivő területre esett. A két párt között létrejött jó viszony, ha nem is volt kifogástalanul őszinte, mégis helyreállott. Egy váratlan s megdöbbenő esemény közbejövetele aztán még szorosabbra fűzte ezt a veszedelem napjaiban. Ez a veszedelem a különítmények részéről nyilvánult meg, (melyek ekkor virágkorukat élték) nem csupán egyetlen párt, de az egész törvényhozás ellen. Hentz Károly a parlament június 6-i ülésén megdöbbenő puccskészülődést leplezett le, amely tervbevette a nemzetgyűlés szétkergetését, a kormány néhány tagjának letartóztatását, s minden körülmény azt a látszatot keltette, hogy katonai diktatúrát akar kikiáltani.

A puccs leleplezése ismét kormányválság szelét hozta. Ezekben a napokban nehéz lett volna eldönteni, hogy a kormány erősebb-e, vagy a különítmények. Kitudódott, hogy veszély fenyegette a nemzet szuverenitását, amelynek ekkor már két jogos tulajdonosa volt: a nemzetgyűlés és a kormányzó. Fokozta, az izgalmakat az a körülmény is, hogy a parlament folyosóján röplapokat terjesztettek, amelyek súlyos vádakkal illeték a nemzetgyűlést.

Az egymással versengő két kormányzópartot ezek az események komoly elhatározásra bírták. Az egyéni vállalkozások és önkéntes honmentéseknek, útját kellett végre vágni, mert nemcsak bel-, de külpolitikai szempontból is sok kárt okoztak az országnak. Bőséges anyagot szolgáltatottak a külföldön ellenünk áskálódó ellenségeinknek s azoknak az emigránsoknak, akik rosszindulattal s csapongó fantáziával még súlyosabbá dagasztották a külföldi közvélemény előtt azokat a, z atrocitásokat, amelyek itthon is széles rétegekben találtak elítélésre.

Az események és a közhangulat hatása alatt a két kormányzópart megbízottai közös tanácskozássra gyűltek

össze, amelyen együttes határozatban kimondták, hogy a kormányzat haladéktalan feladatának a jogrend teljes és minden irányban való erélyes biztosítását tekintik és a nemzetgyűlés szuverenitásának, valamint a kormányzat alkotmányosságának megóvását feltétlenül biztosítják. Ezen az alapon, a megoldásra váró feladatok tekintetében teljes összhang jött létre a két párt között. A politikai együttműködés irányítására közös intézőbizottságot alakítottak.

A kormány pozíciójának erősödését mutatta az a rendelkezés, amely a különítményeket feloszlatta. A kormány komolyan hozzányúlt a rendcsináláshoz. Egymásután jelentkeztek közmelegnyugvást keltő intézkedései. Pl. a nyomozási ügyeket kivették a nemzeti hadsereg tagjainak kezéből s azokat a rendőrség és csendőrség hatáskörébe juttatták.

Mindeme megnyugtató intézkedések dacára sem engedett a politikai feszültség. A nyugtalanságot élesztette a züllő pénzügyi és gazdasági helyzet, de legfőképp az ezzel együttjáró uzsora, árdrágítás, lánckereskedelem és csempészet, ami ellen éppen a kiscgazdapárt programjával megválasztott képviselő, a Simonyi-Semadam-kormány igazságügyminisztere, Ferdinándy Gyula terjesztett be törvényjavaslatot, amely törvényerőre emelkedve, szégyenfoltja maradt ezeknek az időknek, mert *a botbüntetést törvényes büntetőeszközzül ismerte el*. Az úgynevezett uzsoratörvény szerint ugyanis a bíró „kivételképen és elrettentésül a szabadságvesztés helyett, vagy akár vele kapcsolatban botbüntetésre is ítélni a vádlottakat”. Bármennyire is nagy volt a veszedelem, a forradalmi időkre emlékeztető gazdasági kinövések miatt, mégis meglepő tény, hogy a demokratikus alapon álló kiscgazdapárt bírt legtöbb mandátummal az országban, amikor a régi jobbágyidők megszegyenítő büntetése, amelyet 1871-ben kitöröltek törvénytárunkból, 1920-ban, bár ideiglenesen, mégis törvényerőre emelkedett.

A törvényjavaslat tárgyalása során a kiscgazdapárti felszólalók ellene voltak a javaslatnak. Maga Ferdinándy Gyula miniszter is csak ideiglenes eszköznek szánta, amely csak addig marad érvényben, amíg gazdasági téren

jelentékeny javulást nem lehet észlelni. A kereszténypárt teljes erejével szorgalmazta a javaslat keresztülvitelét.

Csakhamar törvényerőre emelte a nemzetgyűlés másodszor is a botbüntetést. Ez azonban már erős visszahatást váltott ki a kispapok körében. Ezt a javaslatot a kispapok Tomcsányi Vilmos Pál miniszter tette le a Ház asztalára, melynek ez volt a címe: „A vagyon, erkölcsiség és a személyek hatályosabb büntetőjogi védelméről.” A kispapok határozottan a javaslat ellen foglaltak állást, amelyet még Rupert Rezső sem fogadott el, aki egyébként a Ferdinándy-féle javaslat előadója volt. A kispapok képviselői úgyszólván kivétel nélkül ellene szavaztak a javaslatnak, mert elvi felfogásuk mellett még attól is tartottak, hogy ilyen törvények behozatalával csak hozzájárulnak ahhoz, hogy a külföld még helyteleből ítélje meg országunk ügyeit. „Ha a deresjavaslat törvényerőre emelkedik, az ellenséges sajtó üdvrivalgással fogja hirdetni, hogy Magyarország barbár állani.” A javaslat tárgyalása során Rubinek István azt mondta, hogy a bot szégyene nemcsak annak, aki kapja, de annak is, aki adja és behozza. Kardos Noé Kossuth Lajosra hivatkozott, aki ellensége volt a botbüntetésnek.

Tomcsányi V. Pál, látva a nagy ellenszenvet, amit javaslata a kispapok körében kiváltott — már azt a gyanút is emlegették, hogy a botbüntetés a földművesnép ellen irányul —, azzal védekezett, hogy a botbüntetés gondolata „nyugatról jött”.¹¹ A nyugat művelt reprezentánsai adták a magyar kormánynak azt a tanácsot, hogy a „rendkívüli időkben rendkívüli eszközökhöz nyúljon”.

A miniszter látva a kispapok lázongását, azzal akarta tompítani a dolgokat, hogy módosította javaslatát. Még így sem tudta azonban elfogadtatni tervezetét a kispapokkal, akik állandóan azt hangoztatták, hogy ez a javaslat a falu ellen irányult. Ezt a hiedelmet akarta leszerelni Sokorópátkai Szabó István, aki kérte a kispapokat, hogy hagyjanak már fel gyanújukkal: ha „gazembereket akarnak megbüntetni, azok megérdemlik a botot, akár falun, akár városban laknak”.

¹¹ Tény, hogy Angliában mai napig örvényben van a botbüntetés, ahol szigorúan alkalmazzák is, különösen a hadihajókon.

Amikor az elnök szavazásra tette fel a kérdést, a kisgazdák nagy része eltávozott az ülésteremből. A botbüntetés azonban ennek ellenére is két helyen belekerült törvényárunkba. Érdeméül írassék a magyar bíróságnak, hogy egyetlen esetben sem alkalmazta.

A Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjában sem találkozott általános tetszéssel a törvény. Pálfy Dániel emiatt lépett ki a pártból. „Nem nyithatok utat arra — mondotta —, hogy ez a helyrehozhatatlan szégyen valamelyik becsületes iparostársamat is érhesse.”

A kisgazdapártból pedig a bácsalmási kerület képviselője, Nagy Pál lépett ki, a botbüntetésről szóló törvény miatt, aki mint jobbágycsalád gyermeke, nem tudott belenyugodni abba, hogy a nemzetgyűlés olyan büntetést szavazzon meg, amely a jobbágyság idején divatos derest ismét visszahozza.

A botbüntetéssel kapcsolatban nagy mértékben lehangosította a kedélyeket Váry Albert koronaügyésznek a fővárosi közigazgatási bizottságban elmondott beszéde, amelyben kijelentette, hogy a gyakorlatban nem fogja szolgálni azt a célt, amire szánták, mert inkább csak elméleti jelentősége van s elrettentő és megfélemlítő szándékai. Csak férfiakra szabható, de kiróni nem kötelező. Alkalmazása a törvény keretén belül is szinte lehetetlen, mert megelőzi a letartóztatás, rendőri kihallgatás, ügyészségre való átkísérés, a felfolyamodásnak szinte végletekig való folytatása, a vádirat, minek elintézésére legalább egy hónapot vesz igénybe a bíróság, ahol ismét a kifogások végét nem érő sorozata következhet, azután végre tárgyalás alá kerül az ügy, jön az ítélet, fellebbezés a Táblához, ami három hónapot jelent, s végül a semmiségi panasz a Curiához. Ez a tortúra legalább egy évet jelent, ami alatt viszont a törvény elveszti érvényét.

Hiába hozták be a drákói rendszabályt, annak semmiféle elrettentő hatása nem lett. Lélektani magyarázatai vannak ennek, de legfőképp gazdasági és pénzügyi okai. A termelés szinte a minimumra redukálódott, viszont ilyen helyzetben is nagy számmal, sőt aránytalanul sokan voltak azok, akik a meglévő termények továbbadásával akartak anyagi javakhoz jutni. Kifejlődött a

lánckereskedelem és az uzsora oly mértékben, amire csak vesztett háborúk és inséges időkben volt példa. A drágaság nőttön-nőtt s ezek a tünetek azt igazolták, hogy a gazdasági törvények a somfabotnál és a mogyorófavesszőnél is erősebbek.

Valutánk veszedelmes romlás képét mutatta, a hitélet teljesen leromlott s a társadalom legkülönbözőbb rétegei olyan nyomorban voltak, hogy azt csak a kommün ideje múlta felül. Kitűnt, hogy a nemzet egyetemeségének, amely elszenvedte a bolsevizmus rombolásait, el kell szenvednie az ellenforradalmi idők botlásait is, nemcsak politikai, de gazdasági téren is.

Simonyi-Semadám Sándor, arra való hivatkozással, hogy csak a tiszántúli választásokig vállalta a miniszterelnökség vezetését, június 26-án bejelentette a parlament előtt, hogy a kormányzó előtt lemondott.

A beállott helyzetben a kisgazdapárt arra törekedett, hogy egységes kormányzó párt alakítása által — miután tábora a tiszántúli választások után megerősödött¹² — átvegye a kormányzást. Rubinek Gyulát tartották legposszibilisebb miniszterelnökjelöltnek.

Nagyatádi Szabó Istvánnak is az volt a terve, hogy alakítsák meg az egységes kormányzópartot oly módon, hogy a parlament agrárérzelmű tagjainak bevonásával a kisgazdapárt bővítse ki kereteit. Az így megalakult többségi partot képesnek tartotta arra, hogy felveheti a harcot komoly ellenzékkel szemben is.

Ezeknek a gondolatoknak a kiépítésére bizottságokat küldöttek ki,¹³ amelyek közös munkaprogrammot voltak hivatottak kidolgozni.

¹² Az első nemzetgyűlés alatt a partok erőviszonyai így alakultak: Országos Keresztény-, Keresztény-, Kisgazda- és Földművespart 98, Keresztény Nemzeti Egyesüléspart 59, Disszidensek 19, Friedrich-part 7, Nemzeti Demokratapart 4, Nemzeti Munkapart 2, Pártonkívitiek 17, Keresztény Szocialista Gazdapart 1 mandátum. Összesen 207 mandátum.

¹³ A kisgazdapart bizottságában helyet foglaltak: Rubinek István, Ballá Aladár, Patacsi Dénes, Meskó Zoltán, Kovács J. István, Mayer János és Gömbös Gyula. A disszidensek bizottsága így alakult: gróf Klebelsberg Kuno és Kenéz Béla s a Keresztény Nemzeti Partot Bleyer Jakab, Hencz Károly, Túri Béla, Rassay Károly, Kontra Aladár, Vass József és Beniczky Ödön képviselték.

Ekkor került kormányalakítás céljából komoly formában először kombinációba gróf Bethlen István¹⁴ aki azonban csak abban az esetben volt hajlandó tárgyalásokat kezdeni, ha, az egységes kormányzópart megalakul. Ennek reményében 1920 július 7-én meg is történt designálása. Tárgyalását elsősorban a kisgazdapárt vezetőivel kezdte meg, Nagyatádi Szabó Istvánnal, Rubinek Gyulával és Sokorópátkai Szabó Istvánnal. Bethlen István maga kereste fel a kisgazdapárt vezetőit a párt klubhelyiségében, hogy a tanácskozásokat minél behatóbban lefolytathassa, ajinely cselekedete a kisgazdák körében teljes szimpátiát tudott irányában támasztani. Egyszerre úgy emlegették Bethlen Istvánt, mint a jövő emberét, aki erélyes kézzel fogja majd meg a kormányrudat, A szélsőjobboldal, amely az ellenforradalmi hangulatban jól érezte magát, éppen ilyen okoknál fogva tartózkodó magatartást tanúsított.

Egyelőre az volt a kérdés, hogy Bethlen István magáévá teszi-e azt a programot, amit a két többségi pártból és a disszidensek közül kiküldött bizottság volt hivatva összeállítani. A Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja azonban ezen túlmenőleg garanciákat emlegetett, hogy Bethlen az összeállított programot keresztül is vigye. Nagy őszinteség nem nyilvánult meg még ekkor Bethlen István fellépésének támogatására egyik párt részéről sem. Mind a kettő körme szakadtáig védelmezni kívánta pártjának hatalmi érdekeit. Hegemóniára való törekvés töltötte el minden gondolatukat.

A kisgazdapárt semmiesetre sem volt hajlandó feladni egyetlen programpontját sem, de legkevesebbé szervezetét. Az egységes párt megalakításának kivihetőségét csak úgy tudta elgondolni, hogy a centrumot, a bázist ő szolgáltatja a kisgazdapárt teljes programjával, amelyhez csatlakozások történhetnek esetleges programkiszélesítéssel.

Ezt a megoldási lehetőséget vallotta elsősorban

¹⁴ Ekkor még nem volt képviselői mandai urna, mert Hajdúböszörményben a Friedrich-párti Tasnády-Kovács Józseffel szemben kibukott s csak később, az Emich Gusztáv lemondásával kapcsolatban megüresedett hódmezővásárhelyi mandátumot tudta megszerezni.

Nagyatádi Szabó István. Irányelvül jelentette ki, hogy az egységes pártnak a kisgazdapárt körül kell kifejeződnie. Ezt a pártot kívánta vezetés szerepre juttatni, de a. megalakítandó párt elnevezésénél is ragaszkodni kívánt ahhoz, hogy kilássék abból a kisgazdapárt domináns eleme. Nagyatádi Szabó István már ekkor megadta a még embrióban lévő egységes pártnak a címét: „Keresztény Polgári Kisgazda és Földműves Párt.”¹⁵

Nagyatádi Szabó István az egységes párthoz való hozzájárulásának első feltételül a földbirtokreform keresztülvitelét jelölte meg. Sajnos, ebben a kérdésben még közte és Rubinek Gyula között sem volt meg a teljes egyetértés. Ennek megalkotására mindkettőjüknek külön tervezetük volt kidolgozva. Nagyatádi Szabó István meghívást kapott a kormányzótól tervezete bemutatására, amikor elmondotta véleményét Rubinek Gyula javaslatáról is. Nagyatádi Szabó István felfogása sokkal közelebb állott az egységes kormányzópárt megalakításának gondolatához, mint Rubinek Gyuláé, amiben nagy szerepet játszott az az elgondolása, hogy *a földreform megalkotása minél szélesebb körű politikai élet elhatározásával jöjjön létre*. Azt szerette volna, ha ennek a nagy műnek nem lenne ellenzéke. Nagyatádi Szabó István politikai magatartása élesen rácsafolt azokra a rosszindulatú híresztelésekre, hogy ő parasztdiktatúrára törekszik, s a bolgár Strambulinszky módjára, akarja biztosítani osztálya parancsoló uralmát. Rubinek Gyula elzárkózóbb magatartása még esetleg alátámaszthatta ezeket a vádakokat, de Nagyatádi Szabó István egyensúlyozó egyénisége eloszlatta a kételyeket. Ő úgy látta legbiztosabbnak a földreform megalkotását, ha az nem erős ellenzéki harc pergőtüzében, hanem a, pártok közös óhaja alapján jut törvényerőre. Ezt a munkát pedig az intelligenciával karöltve akarta elvégezni.

Nagyatádinak erre az időre eső szereplése élénk tanúsága annak, hogy neki a szó szoros értelmében nagy türelemmel és keserves erőfeszítésekkel kellett kihar-

¹⁵ Ezen tí címei), amikor n. kormányképes *egységes* párt valóban megalakult 1922-ben csupán az a változtatás történt, hogy a „polgári” szó került a cím végére, ilyenformán: Keresztény, Kisgazda, Földműves és Polgári Párt.

colnia azokat az előnyöket, amelyek miatt ellenfelei részéről az az igaztalan vád szokta érni, hogy azokhoz demagógia útján jutott. Megdönthetetlenül fel lehet állítani az igazságot, hogy Nagyatádi Szabó István nemcsak hogy demagóg nem volt, de egyenesen olyan politikai bölcseséget, mély ítélőképességet, felülmúlhatatlan higgadtságot s nagy türelmet tudott elárulni a legkényesebb politikai harcokban is, amilyen tulajdonságokat magas iskolaműveltség birtokában lévő férfiak közül is csak kevesen tudnak felmutatni. A demagógia sosem volt fegyvere. Nem megindulásakor, a békés időkben, amikor a parlamenti munka alkotmányjogi harcokban élte ki magát, nem a forradalmi időkben, amikor személye a forradalmi időkre egyenesen hűsítően hatott, de legkevésbé nevezhető demagógnak az ellenforradalmi idők alatt, amikor ellenfelei, akik tartottak az ő kemény egyéniségétől, nem egyszer használták ezt a fegyvert ellene. Ő mindig higgadt volt és bölcs, egyénisége mesterkéletlenül természetes és egyszerű. Ha sikerekhez tudott jutni, azok sohasem hullottak könnyen az ölébe, — iskolázott koponyákkal állott szemben, — komoly harcok tüzeiben érte el azokat. Az ő személye hosszú időn át egyensúlyt jelentett a közéletben, amelyre úgy a pártoknak, mint a kormányoknak szükségük volt. Politikus még alig küzdött annyit a magyar közéletben igazáért s az általa képviselt népréteg érdekeiért, mint ő s tette ezt élete végéig a legnagyobb önzetlenséggel, a munkába soha bele nem fáradva. Született tehetségével, önmaga által szerzett tudása és képzettsége által nemcsak hogy fel tudta venni a harcot a legmagasabb iskolai képzettségű férfiakkal, de sarkalatos tételei mellett ki is tudott velük szemben tartani, s volt ereje ahhoz, hogy győzelemre vigye azokat. Tette pedig ezt mindig a megértés, és soha az erőszak szellemében. Ilyen tétele volt programjának a földreform. A föld helyesebb megosztásának gondolata, s e tekintetben a jogos igények kielégítése annyira eltöltötte egész lelkét, hogy ennek a problémának keresztülvitelét tartotta élete legfőbb céljának. Ezt az eszmét kitermelte magában még a messze, háborúelőtti években, amikor ezért anarchistának s

lázítónak nevezték, de gondolatából egy porcikát sem engedve, sértetlenül őrizte meg a forradalmi idők zűrzavarában, amikor éppen higgadtabb felfogása miatt került ellentétbe a forradalmi földreform-tervvel, de megőrizte ezt a higgadt felfogását az ellenforradalmi időkben is.

Egyetlen párt, a kisgazdapárt volt az, amely résztvett ugyan a Károlyi-éra utolsó idejében az ország kormányzásában, de ezért szégyenkeznie nem kellett sem a történelem előtt, sem presztízsét nem veszítette el a nép rétegeiben, sőt jogosan állhatott ki a közvélemény elé, megmutatva sebeit, melyeket a forradalmak, de különösen a kommunizmus ejtett rajta s auielyeket gyógyítani kellett. A sebek orvosságának a földreform őszinte megalkotását hirdették, mert ha, ez nem történik meg, olyan mérgezőanyag marad benn a nemzet testében, amely a legsúlyosabb lelki defektusoknak válik okozójává.

Igy inkarnálódik Nagyatádi Szabó István személye pártkereten és osztály vonatkozáson felülemelkedve az egyetemes magyar érdek központjába. A napi politika fölé való eme magasbaemelkedése folytán tekinthető ő nemcsak érdekes karriert befutott történelmi személynek, aki mint robotmunkás kezdte pályáját, s mint miniszter fejezte azt be, de fellépése, hatalmas programanyaga, működése, elért eredményei és lelki kincsei folytán a magyar történelemben Kossuth Lajos közelében van a helye.

Ösztönösen megérezte, hogy számára ütött a cselekvések órája. Szerepének felismeréséből fakadt, hogy az egységes párt megalakítására irányuló tárgyalások leglényegesebb pontjává a földreform kérdését tette. Ez elől a kívánság elől nem lehetett tovább kitérni. Átment a politikai köztudatba, hogy az eljövendő kormány legfontosabb feladatának egyike a földreform megoldása lesz. Eszerint a kabinet tagjainak megválogatása kapcsán legfontosabb tárcák egyike lett a földművelési. Felvetődött tehát a kérdés, hogy kié legyen? Nagyatádi Szabó Istváné-e, vagy Rubinek Gyuláé?

Mindkettőjüknek kidolgozott tervezetük volt a föld-reform megvalósítására, amelyek lényegileg nem állottak ellentétben egymással. Különbségek azonban voltak közöttük. Mind a kettő demokratikus felfogásra épült, s céljuk egy volt: korszerű reform a földéhség kielégítésére. Problémát támasztott azonban 1. az igénylők kategóriájának megállapítása, s ezek sorrendjének felsorolása, 2. a felosztásra kerülő földek megnevezése, 3. a megváltás alá eső tulajdon kártérítése s a fizetés mikéntje.

A két tervezet között lényegbeli eltérés abban a tekintetben volt, hogy *Nagyatádi Szabó István hivatalból kívánta a földreformot mindenütt megvalósítani*, míg Rubinek Gyula csak ott, ahol a köz szempontjából arra tényleg szükség van. Azonkívül Rubinek Gyula földbirtokrendező bizottsággal akarta a törvény végrehajtását lebonyolítani, míg Nagyatádi Szabó István ezt az ügykört bíróságra kívánta ruházni. Ezzel kapcsolatban említést érdemelnek azok a szavai, amelyek a bírói kar dicséretét zengik, amik jellemzőek a magyar ember törvénytiszteletére. „A rendes magyar bíróságnak megvan a maga tiszteletreméltó joggyakorlata, függetlensége, — mondotta Nagyatádi Szabó István —, megvannak eljárási szabályai, s ami a fő: bíróságunk igazságszeretetében s határozatában bízunk, s megnyugszik az ország népe.”

Abban az időben, amikor nem volt tekintély, amelyet a politikai elvakultság és rossz szándék le nem rántott volna a sárba, ami alól a bíróság sem volt kivétek Nagyatádi Szabó István elismerő szavai jó hatást gyakoroltak a közvéleményre.

Mivel a két tervezetben kirívó különbségek nem voltak, Nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyula között személyes ellentétek nem merültek fel, amelyek a kiscgazdapártra veszéllyel jártak volna, úgyhogy a párt egységes szelleme megmaradt a kormányzó párt megalakítása ügyében folyó tárgyalások alatt is. Ezt az egyetértést szolgálta Rubinek Gyula közeledése Nagyatádi Szabó István felfogásához, aki tapasztalta, hogy: „*Magyarországra oly nagy külső nyomás hat, hogy ezt tekintve, a fúziónak létre kell jönnie,*” az egyesülés mellett döntött.

Ennek alapján *180 főből álló kormánypartot lehetett alkotni, mely már komoly alkotások terére léphetett.* Nagyatádi Szabó Istvánék eme elhatározása nagy meglepetést keltett a kisgazdapárt több vezető tagjánál. Maga Mayer János sem helyeselte ezt a lépést, aki előtt Nagyatádi Szabó István bizalmasan feltárta véleményét, kijelentvén, hogy maga sem bízik a fúzió hosszú életében, de nem szabad visszautasítani a kereszténypártnak erre irányuló törekvéseit, mert nem olyan időket él az ország, amikor a pártok közös munkáját meg lehetne akadályozni.

— Ha most kitérnénk a fúzió elől — mondotta Nagyatádi Szabó —, a jövőben minden sikertelenségért és botlásért minket, kisgazdákat tennének felelőssé, ami ellen, ha igaztalan is lenne a váci, nehéz lenne védekezni.

A MÁSODIK MAGYAR FÖLDREFORM

Kis házhelyek és vitézi telkek.

1920 július 12-én megszavazták a pártok azt a programot, amely 9 pontban összefoglalva, működési anyagot adott az egységes kormányzópártnak. Ezek közül a kisgazdapártot legközelebből a 3. pont érdekelte, amely a földreform kérdésében úgy intézkedett, hogy a javaslatot még a nyári szünet előtt be kell terjeszteni.

A fúzióra lépett három párt kimondotta, hogy egyesülése, a keresztény és nemzeti irányzat megszilárdítása, a mezőgazdasági érdekek hatékonyabb érvényesítése, az égető szociális kérdések megoldása és a társadalmi összhang megteremtése céljából történt.

A fuzionált pártok programja ez volt:

1. Erőteljes kormányzat alakítása a jogrend bármilyen irányból jöhető megzavarásával szemben. Az állami és társadalmi rend megóvását biztosító törvényhozó és kormányzati intézkedések keresztülvitele. 2. A pénzügyi helyzet szanalása érdekében a takarékoságnak az állami élet minden vonalán leendő szigorú behozatala, a bevételek fokozását célzó törvényjavaslatok sürgős letárgyalása, az államjegykibocsátó intézetre vonatkozó törvény sürgős megalkotása. Az állami jövedelmek szaporításának szempontjait, a gabonaforgalmi és általában a kivített szabályozó intézkedéseknél is érvényesíteni kell. A háborús terhek csökkentésére és nagy vagyonadó iránti intézkedések haladéktalanul megteendőek. A háború alatt szerzett vagyonoknak fokozottabb megadóztatásának sürgőssége. 3. *A földbirtokreformnak még a nyári szünet előtt való benyújtása és legsürgősebb megalkotása; mezőgazdasági érdekképviselő és mezőgazdasági munkás-jóléti intézmények létesítése.* 4. Szerves középosztály-politika keretében, a közalkalmazottak megélhetésének

haladéktalan biztosítása, kapcsolatban az állami adminisztráció, a közalkalmazottak létszámának revíziójával; a felesleges közalkalmazottaknak állami úton — esetleg nyugdíjuk tőkésítésével — más foglalkozási ágakra való átsegítése, valamint a vagonlakók elhelyezése. 5. A keresztény társadalom érdekeinek intézményes megvédése és ebből a célból az 1914 augusztus 1-től szerzett állampolgársági jogok felülvizsgálása, az ezóta betelepedett nem kívánatos idegen állampolgárok kiutasítása; a kereskedelmi törvénynek és a Btk.-nek a vagyoni deliktumokra vonatkozó részeinek novelláris úton való módosítása; a nevelés és oktatás terén keresztény és nemzeti szempontok erőteljes érvényesítése, az 1848:XX. t.-c. végrehajtása és a katolikus autonómia megalkotása. 6. Az államfő házfelosztási és elnapolási jogának rendezése. 7. A választójog reformjának keresztülvitele, a megyei törvényhatóságok és községek újjászervezése keresztény demokratikus szellemben. 8. Szociális és munkásvédelmi intézkedések, az ipartörvény revíziója, a munkásbetegsegélyző pénztár államosítása, a munkás és munkaadó közti jogviszony, nevezetesen a sztrájkjog törvényes szabályozása, a lakáskérdés rendezése stb. 9. Nemzeti kisebbségek kulturális és nyelvi igényeinek kielégítése, valamint az országos politika és a közigazgatás terén megfelelő módon való érvényesülése, természetesen a magyar államegység keretében.

A pártok külön-külön letárgyalták ezt a programot. A kisgazdapárt értekezletén maga Nagyatádi Szabó István ismertette annak pontjait. Rámutatott azok háttérére s a programot elfogadásra ajánlotta.

A fúzió a kisgazdapárt, Keresztény Nemzeti Egyesülés és a kisgazdapártból kivált, úgynevezett disszidensek között jött létre. Az új pártban, amelynek „*Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földműves Párt*” nevet adtak, az irányítást intézőbizottságra bízták, amelyben a kisgazdák 10, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja 6, a disszidensek pedig 2 taggal foglaltak helyet.

Hamarosan megtartották az egységes kormányzópárt alakuló közgyűlését is, amelyen a vezérek egybehangzóan azon az állásponton voltak, hogy az ország

érdekében minden áldozatot hajlandók meghozni. Bethlen, a fúzió hatása alatt, bizakodva jelentette ki: „Reményeim erősödtek a kormány megalakítására nézve.”

Reménykedése azonban korainak bizonyult, mert, részint elvi jelentőségű, de leginkább személyi kérdések miatt, fáradozása nem járt sikerrel, pedig a fúzió ténye éppen azt akarta elősegíteni, hogy biztosítani lehessen annak az erőskezü kormányzásnak a munkáját, melynek főfeladata az ellenforradalmi szellem levezetése lett volna, amire nemcsak bel-, de külpolitikai szempontból is nagy szükség lett volna,.

Bizalmatlanságot keltett u. i. a pártban az a tény, hogy Bethlen István a legfontosabb miniszteri tárcákat a kormányzópárton kívül álló politikusokkal akarta betölteni. Bethlen Istvánnak ugyanis az volt a szándéka, hogy a kibontakozásra tárgyi alapot teremt az ország polgári elemeinek egyesítésével, amely politikában a mérsékletnek kellett volna dominálnia. Az idő azonban korainak bizonyult még arra, hogy a középúton haladó reálpolitika érvényesülhessen, amikor az ellenforradalom sejtjei még nagyon virulensek voltak, nemcsak a társadalom szélsőségekre hajló rétegében, de a törvényhozásra hivatottak táborában is.

A 180 tagot számláló kormányzópárt képesnek érezte magát arra, hogy a miniszteri tárcák számára megfelelő férfiakat adjon, de egyébként sem bíztak a párton kívül álló politikusokban. A keresztény szárny féltette programjának azokat a pontjait, amelyek az intranszigencia jegyében biztosítékokat és intézményes alkotásokat sürgettek, a kisgazdák viszont a földreform kérdésében elfogadott álláspontjukon örködtek.

Nagyobbrészt tehát személyi okok miatt meghiúsult Bethlen István kormányalakítási törekvése. Bethlen ugyanis a belügyminisztérium élére Tóth Jánost, a külügy élére Apponyit, s pénzügyminiszternek Popovicot, igazságügyminiszternek Wolff Károlyt, kultuszminiszternek Teleki Pált, honvédelminek Hegedűs Pál tábornokot kívánta megnyerni, viszont Nagyatádi Szabó Istvánt, akinek földreformtervezetét a párt nagyrésze helyeselte, nem kérte fel földművelésügyi miniszternek, ha-

nem továbbra is a közéleti tárcát szánta neki. Elégedetlen volt Malier István is, akinek Bethlen István a népjóléti tárcát szánta, amire Hallernek az volt a megjegyzése, hogy — nem ragaszkodik annyira a bársonyszékhez, hogy bármelyik jó lenne neki.

Bethlen István viszont hajthatatlan volt. Nem akart félmunkát végezni. Egyedül Nagyatádi Szabó Istvánnal lehetett volna könnyebben megegyezésre jutnia, akivel több alkalommal tárgyalt is, különösen a földreformmal kapcsolatban, mert ezen a téren voltak közöttük ellentétek.

A tárgyalások meghiúsulásával, Bethlen István ama lényeges siker után, hogy fellépése nyomán megalkult az egységes kormányzópárt, visszaadta a kormányzónak megbízását. Utána gróf Teleki Pál kapott kormányalakításra megbízást, aki Nagyatádi Szabó Istvánnal meg tudott egyezni.

— Mondhatom, Nagyatádi Szabó Istvánnal igen könnyű volt a megegyezés, — jelentette ki Teleki.

A kormány programja ebben a három pontban volt megjelölve:

A pénzügyi kérdések rendezése, a házfelosztást kormányzói jog kiterjesztése s a *földreform megoldása*.

Teleki, kormányát¹ az egységes kormánypártból állította össze, kivéve a külügyi, hadügyi és pénzügyminisztériumi tárcákat, melyek szakembereket igényeltek.

A földművelésügyi tárcára vonatkozólag úgy egyeztek meg, hogy mindaddig Rubinek Gyula intézi ügyeit, amíg a földreform kérdése plénum elé nem kerül. Ekkor Nagyatádi Szabó István veszi át, akinek utóda a közéleti székben egyik keresztény politikus lesz.

A forradalmi idők óta most történt meg első alkalommal, hogy egységes párt állott a kormány mögött. Ezt a tényt örömmel állapította meg maga Nagyatádi

¹ A Teleki Pál által 1920 július 19-én megalakult kormány összetétele ez volt: elnök: Teleki Pál gróf, külügy: Ferdinándy Gyula, honvédelem: Sréter István, pénzügy: báró Korányi Frigyes, igazságügy: Tomcsányi V. Pál, kultusz: Haller István, kereskedelemügy: dr. Rubinek Gyula, közéleti: Nagyatádi Szabó István, népjóléti: Benárd Ágoston, kisebbségi: Bleyer Jakab, kisgazda: Sokorópátkai Szabó István.

Szabó István is azon a pártértekezleten, amelyen Teleki Pál bemutatkozott, amikor már megnyilatkozott azoknak a, tárgyalásoknak a hatása, amelyeket Nagyatádi Szabó István a földreform ügyében folytatott. Teleki Pál kijelentette ugyanis, hogy a kérdés gyors elintézésére törekszik. Megnyugtatta; a kisgazdákat, hogy késlekedés e tekintetben nem lesz, sőt a probléma megoldása érdekében le kell mondaniok a nyári szünetről, amit ezek helyesléssel vettek tudomásul.

Az új kormány bemutatkozásakor Teleki Pál inkább külpolitikai vonatkozású programot adott, de kitért a földreform kérdésére is, kijelentvén, hogy a leg-
rövidebb időn belül le fogja tárgyalni a Ház az erre vonatkozó javaslatot. Ezek után az volt a kérdés, hogy Nagyatádi Szabó István, vagy Rubinek Gyula tervezetét teszi-e magáévá a kormány. Emiatt azonban már kevés aggodalomra volt ok, mert az ez ügyben összehívott miniszterközi értekezleten megegyezésre tudtak jutni.

A tárgyalásokon résztvevő Vass József a megegyezésről így nyilatkozott: „Meghatottan láttam az értekezleten, hogy *úgy Nagyatádi Szabó István, mint Rubinek Gyula mily jóakarattal és önzetlenséggel keresték egymás megértését.*”

Hiúsági kérdés valóban egyiküket sem vezette, csupán a probléma megoldása. Az önzetlenség volt egyik legjellemzőbb tulajdonsága Nagyatádi Szabó Istvánnak, akit soha személyi hiúság nem vezetett, hanem a közszolgálat. Elveihez gyakran körmesza, kadtáig ragaszkodott, de ezt soha nem konokságból, erőszakból, meggyőzhetetlenségből vagy alsóbbrendű érzések folytán tette, hanem mélységes meggyőződésből, különösen vigyázva arra, hogy népének tett ígéretét megtartsa, nehogy a, látszata is fennforogjon annak a gyanúnak, hogy táborát becsapta. Hűséges, szótartó ember volt. Szükszavú ugyan, de ha valamit megígért, azt teljesítette. Ilyen okok készítették őt a földreform-javaslat során is arra, hogy ne csináljon hiúsági kérdést ebből a közérdekű s nagyfontosságú problémából. Érezte, hogy abban az esetben, ha ő Rubinek Gyulával megegyezésre nem tud jutni, a földreform kérdése ismét elodázódik,

talán hosszú időkre. Ezt pedig már nem lehetett megtenni. A folytonos földígérgetéssel már nem elégedett meg a nép. Nagyatádi Szabó Istvánt az a gondolat vezette, hogy a földreform a lehető legjobb legyen. Az ő szavai voltak ezek:

„Meg kell valósítani a kiadós földreformot, alapos, igazságos munkával, mert a rossz reform több kárt tehet, mint a semminő.”

A földreformot már nemcsak azok sürgették, akik földet akartak kapni, hanem azok között is voltak ennek az eszmének nemes szószólói, akik adni akarta, k. Ennek a mozgalomnak gróf Somssich László somogy megyei földbirtokos állt az élén. Még 1919 november havában gyűlést tartottak Kaposvárott a somogy megyei nagybirtokosok, akik Somssich László elnökletével kimondották, hogy az idő szelleméhez híven szükségesnek tartják a föld arányosabb szétosztását célzó földbirtokreformot. Egész csomó történelmi név viselője tette magáévá ezt a gondolatot Somogy megyében, amely innen áterjedt az ország más vidékeire is. A magyar történelemben lépten-nyomon rábukkanunk olyan jelenségekre, hogy a hatalom birtokában lévő osztályok önként, saját elhatározásukból mondanak le jogaikról, s minden kényszerítő körülmény nélkül ajánlják fel javaikat, korszerű kívánalmak alapján. Ennek a tradíciónak volt nemes megnyilatkozása Somssich Lászlóék akciója is.

A kérdés korán szóba került a parlamentben is, ahol legelőször Szmrecsányi György vetette fel, röviddel a nemzetgyűlés összeülése után. Sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy még „mindig vannak Magyarországon olyan földbirtokosok, akik vissza akarnak táncolni 1919 elé, mintha semmi sem történt volna”. Ez a vádló hang azonban, mintha, méltánytalanul érte volna a földbirtokos-réteget, mert köréből — legalább is a politikai nyilvánosság előtt — egyetlen szó sem hangzott el, amely a földreform ellen foglalt volna állást. Andrassy Gyula kijelentette ugyan, hogy „súlyos aggodalmak vannak a földreform miatt”, de ez a kritikai megjegyzése is inkább a nyilvánosságra jutott tervezeteknek, mint magának a gondolatnak szólt. Andrassy irányelve az

volt e tekintetben, hogy „nem szabad többet ígérni, mint amennyit adni lehet”.

Nagyatádi Szabó István a birtokmegosztást tartotta a nemzet legnagyobb problémájának, melyhez a nemzetnek joga van s azzal szabadon élhet a törvény határain belül.

Nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyula meg egyezése azon a közös elven jött létre, hogy a jogos igénylőket a leggyorsabban ki kell elégíteni. Annak megbíráására, hogy az igény jogos-e, vagy sem, azt első fokon, a helyszínen, bírói közeg dönti el, másodfokon pedig a birtokrendezési bíróság, amelyben képviselőnek kell juttatni az igénylőket is.

A földreform végleges megszövegezésére értekezletet hívtak egybe.² amely módosítást ejtett az igényjogosultak kategóriájának megállapításánál és kimondotta, hogy az *igényjogosultak kielégítése csak a közérdeknek megfelelően lehetséges*. Ahol szabad kézből való eladás útján, vagy elővásárlási jog alapján nagyobb terület áll rendelkezésre, az igénylők is nagyobb mértékben elégíendők ki.

Amíg a földreform kérdése ily módon foglalkoztatta a politikai világot, addig a parlament javában vitatta Rubinek Gyula javaslatát a mezőgazdasági kamarák⁵ felállítása ügyében. Mezőgazdaságunknak fejlesztésére eme igen üdvös törvényjavaslat elfogadása után hat mezőgazdasági kamarát állítottak fel: Országos Mezőgazdasági Kamara Budapest, Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Debrecen, Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara Miskolc, Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara Kaposvár, Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara Győr és Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara Kecskemét székhellyel.

² Ezen az értekezleten Teleki Pál, Nagyatádi Szabó István, Rubinek Gyula, Hiller István, gróf Bethlen István, Sebes Dénes, Börcsök Andor, Kaán Károly, Hornyánszky Gyula, báró Pap Géza, Mattyasovszky Miklós, Schandl Károly, Berki Gyula és Neubauer Ferenc vettek részt.

³ Az 1910-ben Nagyatádi Szabó István vezetésével megalakult Függetlenségi 48-as Országos Gazdapárt 14. pontja, elsőnek vette programjába, a kerületi Mezőgazdasági Kamarák felállítását.

1920 augusztus 17-én megtörtént Nagyatádi Szabó István kinevezése a földművelésügyi székbe. Utóda a közéleti minisztériumban Vass József lett, aki agitativitásával, kiváló készültségével, de különösen széles körök által elismert szociális érzékével méltán váltott ki a közvéleményből maga iránt nagy várakozást.

Nagyatádi Szabó István nyomban hivatalba lépésének napján be akarta terjeszteni a földreform javaslatát, de nyomdatechnikai okok miatt egy napot késnie kellett így *1920 augusztus 18-án került a parlament asztalára a földbirtokreformjavaslat.*

A termelés betakarításának ideje megtörtént már az egész országban. Két nap választott el Szent István királyunk napjától. Nagyatádi Szabó Istvánnak ily örömteli névnapja még nem volt, mint ekkor. Évtizedes vágya teljesedett. A földbirtokreform kérdése oda került, ahová régóta vinni kívánta, mely úton megoldani óhajtotta az ország törvénytisztelő lakossága: a parlament elé. Nemcsak Nagyatádi Szabó István, de az ország életében is nevezetes dátum 1920 augusztus 18. A Ház éppen adójavaslatokat tárgyalt, melyeket részletes vitában is elfogadtak. Következett a botbüntetés folytatólagos tárgyalása, amit megakadályozott Somogyi István előadó távolléte. Előadó hiányában nem lehetett tárgyalás alá venni a numerus claususról szóló törvényjavaslatot sem. Ebben a kellemetlen beágyazásban: adó, botbüntetés, numerus clausus ... került a földreformról szóló törvényjavaslat a törvényes megvalósulás útjára.

A parlamentnek nem lévén tárgyalási anyaga, Nagyatádi Szabó István emelkedett szólásra. Ünnepléses pillanatok következtek most. Tíz esztendő harca után letette a Ház asztalára a „*földbirtok helyes megosztásáról szóló törvényjavaslatot*”. A föld után sóvárgó nép millióinak dobbant meg a szíve, amikor vezérének ünnepléses szavai után felzúgott a népképviselő csarnokában a helyeslő: éljen.

Nagyatádi Szabó István érezte, mily nagy feladat elé állítja őt javaslatának törvényerőre emelése, a gyakorlati életbe zökkenés nélkül való átvitele, de legfőképp a reform pénzügyi oldalának megoldása. Éppen ezekre

a kérdésekre való tekintettel, azzal a tervvel vette át a földművelésügyi minisztérium vezetését, hogy az ország gazdasági újjáépítésének sikere érdekében összefog azokkal is, akik a régi rendszer emberei voltak, hogy ezek közé friss energiát hozva, közös erővel emelhessék fel a védelmi gátakat, amelyek az eszmék új rohamainak nemcsak ellenállanak, de amelyek mögül vissza lehet szerezni azt is, amit az erőszak igaztalanul elvett.

„Az újjáépítés munkáját — mondotta Nagyatádi Szabó István — az Isten adta földből kiindulva kell megkezdenuk. *Magyarországot a nemzetköziség veszedelmétől csak úgy lehet megmenteni, ha társadalmából minél szélesebb réteget kötünk a hazai röghöz.* Erre azért is szükség van, mert az egész világon a föld tagozódása olyan keretekbe ment és megy át, ami elől Magyarországnak nem lehet elzárkóznia. Magyarország eddig általában a nagybirtok hazája volt. *Ezt a régi rendszert nem megszüntetni, hanem megjavítani kell.* A föld megosztását úgy kell megoldani, hogy akármilyen kis mértékben is, de földhöz juttassák azokat a százezreket, akik a háború borzalmaiban védték a hazai röghöt. Ezek az igazságok tették elkerülhetlenné, hogy nemzetgyűlés elé vigyem a földreform ügyét, hogy azzal most már a törvényhozás is foglalkozzék.”

Az volt a terv, hogy a botbüntetés és a numerus clausus megszavazása után 8—10 napi szünetet kap a Ház, amely alatt a parlament bizottságai foglalkozhatnak a földreformmal. Miután azonban a reform technikai végrehajtása több időt igényelt, felmerült az az ötlet, hogy a kormány az igényjogosultak házhelyhez juttatása ügyében rendeletet ad ki, sőt — ugyancsak rendeletileg — még az ősz folyamán 2—3 holdat juttat az igénylők részére. A minisztertanács fel is hatalmazta Nagyatádi Szabó Istvánt, hogy rendelettervezetet készítsen, amely azt a célt lett volna hivatott szolgálni, hogy a törvény végrehajtása előtt biztosítani lehessen a házhelyek kiadását.

Nagyatádi Szabó István azonban a kisházhelyek kérdését is törvény útján oldotta meg. Minden törekvése az volt, hogy adjon már egyszer valamit, különösen a

falusi szegény osztálynak. 1920 szeptember 22-én terjesztette a parlament elé a „házhelyek és kisbérletekre” vonatkozó kétszakaszos törvényjavaslatát, melyet a nemzetgyűlés sürgősnek mondva ki, harmadnapra, szeptember 25-én már tárgyalás alá is vett.

Voltak, akik a javaslattól a szélesebbkörű földreform megvalósítását féltették. Ezeket azonban Nagyatádi Szabó István azzal nyugtatta meg, hogy állását kötötte a földreformhoz. A házhelyekről szóló javaslatot úgy tekintette, mint előfutárját a nagy földreformnak, aminek tárgyalása hosszabb időt fog igénybe venni. A házhelyjavaslatra több okból volt szükség. Ezeket az okokat Nagyatádi Szabó István így vázolta a nemzetgyűlés előtt:

„A javaslat nemzetvédelmi célokat szolgál. Nagy mérföldjelző határára ez a kis, jelentéktelennek látszó javaslat. Szükség van rá a nép szempontjából, de a nemzetgyűlésnek is, amelynek minden tagja megígérte a földet a népnek. A magántulajdont sérelem nem éri, mert vagyonevételeiről szó sincs. A birtokos teljes kárpótlást kap. A földbirtok helyesebb megosztása államérdek, mert ellenálló erő csak a kisbirtokban van, tehát *nemzeti érdek, hogy a kisegisztenciákat szaporítsuk. Az ember-szeretet és a valláserkölcst egyenesen megparancsolja, hogy azok a férfiak, akik az ország sorsát intézik, első-sorban a szűkölködő népről gondoskodjanak.* A földreform nem sebeket akar ütni, hanem azokat gyógyítani igyekszik.

A nemzetgyűlés teljesen átérezte Nagyatádi Szabó István intencióit, *egyetlen ülés lefolyása alatt törvényerőre emelte a kisházhelyekről s haszonbérletekről szóló javaslatot.*

A törvény valóban közóhajszerű kívánságnak tett eleget. Kimondotta, hogy házhelyek szerzésére igényjogosultak a hadirokkantak, hadiözvegyek, felnőtt hadiárvák és a mezőgazdasággal foglalkozó önállóan kereső munkások, törpebirtokosok. Házhely csak annak juttatható, akinek megfelelő háza vagy házépítésre alkalmas ingatlana nincs. Nem juttatható házhely annak, aki a nemzeti hadsereg behívóparancsának nem tesz eleget vagy a forradalmak ideje alatt elkövetett társa-

dalomellenes vagy a közbiztosságra veszedelmes cselekmény miatt elítéltetett vagy ellene eljárás van folyamatban. A kijelölt házhely 4—600 négyszögölig terjed. Házhely céljára igénybe vehető 1. bármely ingatlanból annyi terület, amennyit a tulajdonos önként átengedni hajlandó. 2. Igénybe vehető e célra terület, élők közti jogügylettel az 1914 július 28 után szerzett, továbbá a jogi személyek tulajdonát képező ingatlanból és annak ingatlana, kit hazaárulás miatt elítéltek. 3. Bármely nagybirtokból, amelyet 1914 július 28-at megelőző 30 éven belül élökközti jogügylettel szereztek, közép- és kisbirtokból, amennyi korlátlan forgalmú vagy amelyet 1919 július 28-at megelőző 30 éven belül szereztek. Bármely közép- és kisbirtokból csak annyi vehető igénybe, amennyi az igényjogosultak házhelyhez juttatásához elkerülhetetlenül szükséges. Végül igénybe vehető olyan belsőség, amely parlagon hever. Nem vehető azonban igénybe, amelynek tulajdonosa hadiözvegy, földmunkás vagy közszolgálati alkalmazott. A törvény gyakorlatba jutva, valóban elérte nemes célját. Aki a falvak fejlődését figyelemmel kíséri, felületes áttekintés mellett is észreveheti, még a robogó vonat ablakából is, hogy pár év óta nincs község Magyarországon, melynek ne volna csínos, vadonatúj, cseréppel fedett utcasora. Ezek az új házacskák a „Nagyatádi-otthonok”, melyek felépítése a kisházhelyről szóló törvény megalkotása, által vált lehetségessé.

A háború alatt tanúsított vitézség, a magyar hazához való hűség s a megingathatatlan magyar jellem is méltó elismerésben részesült a vitézi földek adományozásával. Ez az intézmény, amely tiszta magyar tradíciókon alapul, legközelebb tudott félni a magyar nép lelkéhez a vitézségnek földdel való jutalmazása által. Horthy Miklós kormányzó a magyar nemzet legszomorúbb napjaiban érlelte meg Szegeden a Vitézi Szék gondolatát. Már ekkor az volt a terve, hogy a háborúban vitézül küzdő katonák és utódaik földhözjuttatását fogja szorgalmazni.

Amikor a nemzeti közbizalom az ország kormányzójává választotta, felhívással fordult a földbirtokos tár-

sadalomhoz, hogy önkéntes földmegajánlásukkal tegyék lehetővé a terv kivitelét.⁴ A felhívás eredménye az lett, hogy az ország földbirtokosai már az első évben közel 11.000 katasztrális hold földet ajánlottak fel a Vitézi Szék számára. Az intézmény alapelveit az 1920. évi XXXVI. törvénycikk törvényerőre emelte. A rend szervezete demokratikus alapokra épült. A felavatott vitézek telekbeiktatása ünnepies formák között történik, ugyancsak ősi hagyományos szertartások mellett történik felavatásuk is. A felavatott vitézek 77%-a legénységi s 23%-a tisztii állományból kerül ki. A telekkel ellátottak 90%-a ugyancsak legénységi s csupán tíz százaléka tisztii vitéz. Ma már *mintegy 10.000 hadviselt tartozik a felavatott vitézek rendjébe, akik birtokában közel 60.000 katasztrális hold föld van.* Ezeket a földeket leginkább a gazdasági megkötöttség jellemzi. A vitézi földek el nem idegeníthetők s fel nem oszthatók. A rend demokratikus szellemére vall, hogy minden vitéz egyenlő. Egyformán jogosultságuk van földre, használhatják a vitézi címet és jelvényt. A vitézt a „nemzetes úr” s feleségét a „nemzetes asszony” megszólítás illeti meg. A vitézek csak magyar nevet viselhetnek s kötelesek családot alapítani. A vitézi címet és földet az elsőszülött fiú örökli. Amennyiben fiúgyermek nélkül halna el, s csupán leánya volna, ennek urát illeti meg a vitézi telekkel járó minden jog és kötelesség.

Ez az intézmény, amely a magyar néplélekhez igen közel áll, a gyakorlatbari is pompásan megállja a helyét. Igen nagy propagatív ereje van az elszakított területek felé is, mert sehol a világon nem tudtak hasonló s méltó

⁴ A kormányzó így fogalmazta meg tervét: „Azokból a földekből, amelyeket magánosok, vagy köztestületek felajánlanak, kisbirtokokat (vitézi telkeket) fogok majorátusként adományozni a haza védelmében kitűnt oly honfiaknak, akik vitézi és erkölcsi tekintetben, szóval jellemileg teljesen megbízhatók és az utóbbi forradalmak alatt hazafias magatartásukban egy pillanatra sem tántorodtak meg. A vitézi telkekkel a megadományozottra nézve megfelelő kötelezettségek (köszölgélatok) lesznek egybekapcsolva, amelyek a birtokkal együtt apáról fiúra, szállnak és kihatásukban a vitézi telkek birtokosait a belső rend és nyugalom és egyúttal az ország védelmének megbízható támaszaivá fogják tenni. Ezzel két célt szolgálunk: lesz az országnak egy minden eshetőségre kész, teljesen megbízható szervezete, amelynek tagjai tekintélyüknél fogva a vidék lakosságára nevelő hatással lesznek, másrészt a falu népet különleges pozíciójuknál fogva példájuk követésére serkentik”.

honorálást találni a világháborúban vitézül harcoló katonák számára. Kár, hogy nagyobb méreteket nem ölthetett eddig ez az intézmény.

Miután a kisházhelyekről szóló javaslat törvényerőre emelkedése után a kormánynak több elkészített javaslata nem volt, a nemzetgyűlés kétheti szünetre ment. Ezt az időt arra használták fel, hogy a parlament bizottságai tárgyalás alá vették a földreformot. Már az ülések első napjaiban látni lehetett, hogy a javaslatnak komoly ellenzéke nem lesz. Az első támadást, bár közvetve, Pallavicini György örgróf intézte a párt értekezletén a földreform ellen, amelyben támadás alá vette Nagyatádi Szabó Istvánt. A „gyáván viselkedő Berinkey-kormány” miniszterei ellen bírói eljárás indítását indítványozta, mert a Tisza-pör tárgyalásán, — ami éppen ezekben az időkben folyt —, kiderült, hogy a Diaz-féle szerződés megkötése mögött bűnös dolgok találhatók. Ezért alkalmoszerűnek tartotta a felelősség kérdésének felvetését, mert nézete szerint addig nem lesz rend, amíg a bűnösök nem bűnhődnek. Pallavicini ezt a támadását később a parlament előtt még azzal egészítette ki, hogy a Hadik-kormány összeállításakor arra kérte Nagyatádi Szabó Istvánt, hogy ne vállaljon tárcát.

Pallavicini indítványának háttérében súlyos dolgokat láttak a kisgazdák. Attól tartottak, hogy Pallavicini fellépése pártbontást akar elérni, ami viszont veszélyeztetné a földreform sorsát. Nagyatádi Szabó István hamarosan válaszolt is Pallavicini támadására, kijelentvén, hogy minden cselekedetért, amit a Berinkey-kormány alatt elkövetett, vállalja a felelősséget, az azonban, hogy a Berinkey-kormány tagjait, köztük őt is, akkor helyezték vád alá, amikor a földreform még nincs megalkotva, annyit jelent, hogy a reformot akarják elgáncsolni.

A nemzetgyűlés előtt már erélyesebb hangot használva, így válaszolt a támadásokra:

„A Berinkey-kormány gyávaságára azt mondhatnám, nagyobb gyávaság volt külföldre szökni, mint idehaza keserves, nehéz munkát végezni, de nem mondom,

mert voltak, akik külföldön nagyon hasznos munkát végeztek. Amikor a forradalom kitört, alig vártam hogy hazamehessek, de az antant követelte, hogy a kormányban az egész nép képviselve legyen. Egyébként is abban a felfogásban élt az ország, hogy Károlynak vannak összeköttetései a külföldön. Ez a helyzet kényszerített mrra, hogy belépjek a Berinkey-kormányba.”

Nagyatádi Szabó István eme védekezését ilyen közbekiáltások kísérték: „Minden becsületes magyar így tett volna!”

„Az volt a törekvésem — folytatta Nagyatádi Szabó István —, hogy megszervezzem a kisgazdapártot, mint a forradalom és felfordulás elleni védőbástyát. Nem tud tani még akkor hinni a kommunizmusban, amikor szocialista miniszterek követelték a kommunista vezérek le tartóztatását. A szocialisták ellen szerveztem meg a kisgazdákat, hogy megakadályozzam a haderőnek kezükre való jutását. Köztem és köztük választási paktum sohasem volt. Azzal is vádolnak, hogy nyolc kabinetnek voltam már minisztere. Erre azt válaszolom: sohasem ajánlkoztam, nem jelentkeztem. Engem mindig hívtak. Most is a pártegység és a haza érdekében vagyok itt és nem a miniszterség kedvéért.”

Nagyatádi Szabó Istvánnak ezek a szavai mély hatást keltettek nemcsak politikai körökben, de az egész ország közvéleményében. A legközelebbi pártértekezleten az egész párt bizalmáról biztosították s a Károlyi-kormány tagjainak vád alá helyezésére vonatkozólag olyan határozatot hoztak, hogy ez az ügy csak akkor kerülhet szőnyegre, ha az ország minden krízisen túl lesz s nyugodt időkben kellő távlattal lehet megítélni az eseményeket.

Ezeknél a könnyen kiparírozható támadásoknál azonban sokkal súlyosabb nehézségek támadtak a föld-reformot illetőleg, pénzügyi tekintetben.

Báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter ugyanis hibákat fedezett fel annak finánciális részében, amelynek körültekintő megoldása nélkül a javaslat még abban az esetben is, ha törvényerőre emelkednék, a gyakorlati életbe átvihető nem lenne. Ezeket a pénzügyi vonatko-

zású hiányokat kellett mihamarabb megoldani, mert a javaslatba belesúsztak olyan intézkedések, melyeknek pénzügyi keresztülvitele lehetetlen. Különösen gondot okozott a reformnak az a kívánalma, hogy rövid időn belül átmenjen a gyakorlati életbe.

A pénzügyminiszter aggodalma többé-kevésbé hívős hangulatot támasztott, bár érvei kézenfekvők voltak. Lehetetlen volt az ingadozó pénzügyi helyzetre való tekintettel ezt a kérdést a tervezett tempóban gyakorlatba vinni. Az értékek fluktuáltak, viszont az ingatlanok magas forgalmi értékkel bírtak. Ilyen gazdasági és pénzügyi viszonyok mellett a földreform keresztülvételére hosszúlejáratú kölcsönt felvenni sehol sem lehetett. Azt a kölcsönt pedig, amit a földhözjuttatandók kaphattak volna, nem támogathatta a kormány, mert az a földreform tekintetében negatívumot, sőt teljes tönkremenést eredményezett volna úgy a régi birtokosok, mint a földbirtokreformban részesedők számára. Az ilyen eladósodás soha ki nem heverhető terhet állandósított volna. Sem a birtokreform szelleme, sem az ország érdeke nem vállalhatta magára azt a terhet, hogy az új birtokosok olyan kölcsönt vegyenek fel megváltási célokra, amit később, a felvétel idejére eső névértékben kellene fizetniök. Ez a teher elviselhetetlen lett volna a kölcsönvevőre. Olyan kölcsönadó pedig nem volt található, aki belement volna olyan megállapodásba, hogy későbbi időben csökkenteni lett volna hajlandó a hitel összegét.

Korányi Frigyes, látva valutánk fokozódó romlását, nyíltan megmondotta, hogy a földreform pénzügyi részét csak normális gazdasági és pénzügyi helyzetben lehet keresztülvinni. Erre csak akkor kerülhet sor, ha a pénz értéke állandósul s gondolni lehet előnyös hitelműveletek lebonyolítására.

A földreform pénzügyi része egyébként is több követelményt támasztott. Szükség lett volna hitelre először megváltási célokra. De nem lehetett magára hagyni az újbirtokost sem, aki gazdaságának felszerelési gondjaival küzdött. Különösen erős támogatásra szorultak azok az új birtokosok, akik teljesen vagyontalanok voltak. Csupán ezek céljaira szükség lett volna háromszáz-

millió pengőre, amely összeg meghaladta az ország pénzügyi egyensúlyát biztosító népszövetségi kölcsön értékét.

Ez okból később több terv merült fel: 1. A jelzálogkölcsön. Erre azonban a kiosztott föld százszázalékos biztosítékot nem nyújtott. 2. A vagyonváltságul leadott földeknek fedezetül való lekötése. Ennek teljesmértékű 4vívihetlensége esetén a megváltóit föld 70%-ál kitevő hitelösszeg megszerzését vették tervbe azzal, hogy a megmaradó 30% teher a földhözjutottak vállán maradjon. Minden esetben szükséges lett volna az állam garanciája, mert adódhattak olyan esztendő, amikor a rossz termés miatt a földhözjuttatott kisegyzisztenciák nem lettek volna képesek teljesíteni vállalt kötelezettségüket. Ezeket a kamatveszteségeket pedig az állam lelt volna köteles megoldásra vinni. Nagy problémát támasztott a kiosztott földek megváltási árának, illetőleg becserkértékének megállapítása is, mert az esetről-esetre való becslés lassú menetet adott. Felmerült az az ötlet, hogy célravezető lenne, ha a föld vételára a kataszteri tiszta jövedelem bizonyos többszörösével állapítatnék meg 15—20%-os kiegészítés lehetőségével. A földreform pénzügyi részének nehézségei megmutatkoztak már a reform bizottsági tárgyalásának idején. Ezért Korányi Frigyes azt javasolta, hogy addig is, amíg ennek ideje elérkezik, *a birtokok átvételének bérlet formájában kell megtörténnie*. De a végleges átadás is megtörténhet, ha az új birtokos ki tudja fizetni készpénzzel a föld árát.

A pénzügyi kérdés rendezését Korányi Frigyes úgy tervezte, hogy egybeolvasztja a Kisbirtokosok Országos Földhiteiintézetét és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét s ez az altruista intézet lenne hivatott lefolytatni a földbirtokreform financiaális problémáit.⁵

Nagy meglepetést keltett, hogy a parlament necves bizottsága a részletes tárgyalások során, amire október 14-én került sor, meglehetősen radikális változtatásokat

⁵ Az itt felsorolt tervek közül egy sem bizonyult kivihetőnek, míg a kormány 1928-ban szerződést nem kötött a svéd-amerikai gyufatröszttel, melytől a gyufa monopóliumának bérbeadásáért 36 millió dollár hosszúlejáratú kölcsönt sikerült szereznie a földreform pénzügyi lebonyolításának céljára.

eszközölt azon a javaslaton, amely Nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyulának egyesített tervezetében gondosan lenyesegette azokat a paragrafusokat, amelyek túlzásokba estek. A négyes bizottság bőkezűen visszacsinálta a dolgokat. Legfontosabb változásai voltak azok a pontok, amelyek a háborús szerzemény kategóriáira vonatkoztak. Ide sorozta a bizottság a háborút megelőzőleg 50 esztendőn belül szerzett birtokokat is, amelyek teljes terjedelmükben megválthatók lettek. Az eredeti tervezet e tekintetben csupán 30 esztendő időhatárt állapított meg. Felhatalmazta ezenkívül a javaslat a kodifikáló bizottságot arra, hogy állapítsa meg a háború folyamán eladott kis- és középbirtokok visszaszerzésének jogát. A bizottság azonkívül a tíz holdon felüli földterülettel rendelkező gardákat is részesíteni óhajtotta a földreform áldásában, abból az elvből kiindulva, hogy ezáltal a kisbirtokosoknak középbirtokosokká való fejlődésének útját megnyissa. Kibővítették az állam elővásárlási jogát a községek belterületén fekvő olyan földekre is, amelyek nincsenek beépítve. A házhelyet igénylők a, szomszédos községek határában is kaphattak földet.

A négyes bizottság bírálatát megjárt javaslat Kenéz Béla, előterjesztésében október 27-én került a Ház elé, amely úgy határozott, hogy azt kinyomatva szétosztja a képviselők között. *1920 november 4-én tárgyalás céljából a parlament elé került, ahol úgyszólván nem volt ellenzéke.* A gazdasági életből egyedül a Zalamegyei Gazdasági Egyesület intézett szokatlanul éleshangú feliratot, amelyben károsnak tartotta a földreformról szóló törvényjavaslatot s megdöbbenését fejezte ki amiatt, hogy akadt kormány, amely ezért a felelősséget meri vállalni. Az egyesület nem ismerte el azt a jogot, hogy bele lehessen nyúlni ilyen alapon 3 magántulajdonba.

Nagyatádi Szabó István eme felirat hatása alatt foglalkozott azzal a gondolattal, hogy az egyesületet felosztja, amire, úgy érezte, törvényadta joga van. Szándékát azonban Apponyi Albert súlyosan elítélte, de az egyesület elnöke, Tarányi Ferenc is hamarosan kijelentette a parlament előtt, hogy a felirat tévedés következ-

tében jutott el a földművelési miniszterig, mert az abban foglaltakkal sem ő, sem az egyesület többsége nem azonosítja magát már csak azért sem, mert a Zalamegyei Gazdasági Egyesület volt az első az országban, amely foglalkozott a javaslattal s azt egyik előző ülésén örömmel üdvözölte.

A reform becsületes szándékkal jött, senkit sem akart tönkretenni. Érezte a nemzet, hogy nagy hiányokat kell áthidalnia s el kell végeznie évtizedek mulasztásait. A Ház 8—10 órás üléseken tárgyalta a javaslatot, melynek előadója Kenéz Béla volt, a földkérdés tudós ismerője, aki ekkor már évtizedek óta foglalkozott a magyar föld problémájával. Előadói beszéde tudományos háttérrel festett a reformnak. Konklúziója az volt, hogy egész Európában, Romániát kivéve, Magyarországon a legeránytalanabb s legegészségtelenebb a földbirtok megoszlása.⁶ Vádolta az elmúlt idők kormányait, hogy etekintetben nem sokat tettek, sőt rengeteg birtok jutott a nemzetiségék, különösen a románok kezébe.

Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter javaslatát így okolta meg:

A reform fő gondolata szociális szempontból indult ki s a kisbirtokok szaporítását célozta. A forradalmak s az azokat megelőző idők társadalmi ellentéteit a kisbirtokok szaporításával óhajtotta enyhíteni és megszüntetni. Hangoztatta Nagyatádi Szabó István, hogy ha az ország abban a helyzetben volna, hogy sok pénzt tudna áldozni erre a célra, meg lehetne csinálni a teljesen jó földbirtokreformot. Mivel erre Magyarország nem képes, úgy kell megcsinálni a reformot, ahogy tudjuk. Mindenkinek annyi földet lehet adni, amennyinek ura tud ma-

⁶ A történelmi Magyarország Horvát-Szlavónia nélkül 49-05 millió kat. hold területéből 22-47 millió hold volt 100 holdon aluli kisbirtok s 26.58 millió hold esett a közép- és nagybirtokokra. Vagyis Magyarország 45.8%-a volt kisbirtokosok s 54.2%-a közép- és nagybirtokosok kezén. Trianon után Csonkamagyarország területén ez az arány a kisbirtokosok kárára romlott, mert az ország 16.11 millió hold földjéből 7.14 millió hold föld esett a kisbirtokokra s 9.01 millió hold közép- és nagybirtokosra. 44.02% esett az ország földjéből a kisbirtokokra s 55.8%) a közép- és nagybirtokra. Az arány tehát 3.5%-kal romlott. Ez a statisztika, az 1913-ik év birtokkataszterét tünteti fel, amely a háborús esztendőök szabad birtokforgalma folytán némileg javult a kisbirtokok szaporodása szempontjából.

radni. A javaslat a legkomolyabb mérlegelés tárgyává lette azt, hogy kinek mennyi földet adjon. Túlzásoktól tartózkodott. A törvény úgy akarta megcsinálni a reformot, hogy ha majd a helyzet engedi, tovább lehessen haladni. A nagy tömeg a röghöz van kötve és azt úgy szereti, hogy azt kifejezni nem is lehet. Kössük hát hozzá a népet a röghöz úgy, hogy adjunk neki rögot.

A magántulajdont az védi legerősebben — fejtegette Nagyatádi Szabó István —, akinek van magántulajdona. Még a mezőgazdasági munkások között is azok a legjobb munkások, akiknek bármilyen kis földcsekjük, telkecskéjük van. Aki a hazai rögből gyűjt, az nemcsak magának gyűjt, az nemzeti vagyont gyűjt. Sohasem lesz gazdag, erős az az ország, ahol kevesek vannak a vagyonok birtokában. Örömmel állapította meg Nagyatádi Szabó István, hogy olyan egyetértést tapasztal ennél a javaslatnál, amelyet még alig látott érvényesülni.

Az egész parlament felállva ünnepelte Nagyatádi Szabó Istvánt. Apponyi Albert volt az első, aki kézfogással üdvözölte a földműves nép miniszterét.

Felszólaltak a javaslat tárgyalásán: ⁸

Lovász János: Ez az első lépés — mondotta — a keresztény szeretet és megértés útján, amely kibékíti az urat és a parasztot, hogy közösen dolgozhassanak az ország újjáépítésén.

Renczes János: Békét, szeretetei és az ellentétek kiengyelítését hirdette.

Grieger Miklós azt kívánta, hogy el kell söpörni minden kiváltságot és előjogot, amely megakadályozza a földigazságos megosztását. Erősen kikelt a latifundiumok ellen, amelyeket nem a nemzet szolgálatáért, hanem a nemzeti érdek elárulásának jutalmául kaptak. Nyíltan megvallotta, hogy gyűlöli az arisztokráciát.

Grieger beszéde nem keltett minden oldalon tetszést, sőt tartottak attól, hogy a földreformnak ilyen hangnemben való tárgyalása, mire egyébként semmi ok sem volt,

⁸ Fölszólaltak az általános vita során: Nagy Pál, Szabó Gy. János, Reischl Richárd, Berki Gyula, Szilágyi Lajos, Barla-Szabó József, Schandl Károly, Erödi Harrach József, Kardos Noe, Bodor György, Fröhvirth Mátyás, Gy. Szabó József, Csernus Mihály, Tankovich János, Magyar Kázmér, Jaross Antal. Sokan elállottak a szótól, hogy a törvényjavaslat minél hamarabb törvényerőre emelkedjék.

provokatív jelleget ad az egész reformnak. A parlament radikálisabb érzelmű tagjai azonban zajosan helyeselték Grieger Miklósnak, akinek

gróf Széchenyi Viktor válaszolt, azt állítván beszédéről, hogy abban a forradalom és a bolsevizmus hangját ütötte meg, azzal a különbséggel, hogy vallási selyempapirosba csomagolta mondanivalóit. Ráolvasta Griegerre, hogy a történelem bizonyítja, miszerint a magyar arisztokrácia az ország és a nemzet körül nagy érdemeket szerzett s így semmi oka sincs a szégyenkezésre múltjáért. *A magyar parasztot kiválóan értékes népelemnek nevezte. A parasztból kifejlődhetik minden, de semmiféle más rétegből nem származhatik jó paraszt.*

Tasnádi Kovács József: A magyar földművesnél jobb munkás nincs az egész világon.

Szijj Bálint a javaslatot szűkmarkúnak tartotta, szerte kedvez a nagybirtoknak.

Gróf Apponyi Albert általános figyelmet keltett felszólalásával. Örömmel elfogadta a javaslatot, mert attól azt lehet várni, hogy egy időre megnyugtatja a lelkeket. A föld magántulajdonban tartását annak intenzív megmívelése szempontjából azonban első feltételnek tartotta. A javaslattal kapcsolatban *az volt a kívánsága, hogy az ne a hatalmasok, hanem a gyengék javára történjék. A nemzetgyűlés egy ilyen törvénnyel nemzetmentési munkát végez.*

Czettler Jenő: Amit most a nemzetgyűlés alkot, az évszázadokra szól.

Hadházy Zsigmond a hitbizományok eltörlését sürgeti. 1914-ben 2,700.000 hold hitbizomány volt az országban. A hitbizomány ellenkezik a földreformjavaslat szellemével.

Órgróf Pallavicini: Grieger azt mondta, hogy bizonyos szalonokban az a kifejezés dívott: „büdös paraszt”. Erre az a válasza, hogy Grieger nyilván olyan szalonokba járt, ahol ilyen kifejezés szokásos, s ahová papnak nem szabad betennie a lábát. Tiltakozott az ellen, hogy a földreformjavaslat tárgyalását osztályellentétek szítására használják fel.

Gieswein Sándor: A faluban kultúrát kell fejleszteni.

Szembe kell szállni a demagógiával és a frázispolitikával. Rómában a demagógia tette féktelenné a plebejusokat. *Harmóniát kell teremteni a földműves, munkás és úr között.*

Cserti József: A javaslat jelentékeny alapot biztosít a fejlődés számára.

Vasady Balogh György azt jósolta, hogy 100—150 év múlva nem lesz nagybirtokos. Sürgette, hogy a köztisztviselőknek földet adjanak.

Jármí József az utolsó 50 év alatt árverésen eladott középirtokok visszavásárolhatását kívánta. Ezek egyharmadát a kisgazdák között kell szétosztani.

Kerekes Mihály: Az ipari munkásságnak is földet kell adni.

Budaváry László: A zsidóktól el kell venni a földet. Zsidó többé földet ne szerezhessen.

Temesváry Imre: A végrehajtás előtt pontos statisztikát kell készíteni a birtokosokról, birtokokról, bérlőkről és földet igénylőkről.

Rupert Rezső: Miképp megvan \$ munkához való jog, úgy megvan a földhöz való jog is. A népnek földhöz juttatása növeli a jólétet s ennek nem lehet akadálya a magántulajdon szentsége.

Nyolcnapi tárgyalás után, november 12-én, a nemzetgyűlés részleteiben⁹ is elfogadta a 101 szakaszból álló javaslatot, melynek letárgyalása után az egész Ház. felállt s éljenezve és tapsolva hosszasan ünnepelte Nagyatádi Szabó Istvánt, aki élete legnagyobb célját elérte.

*

Nyomban a földreform elfogadása, után következő napon a legszomorúbb feladatok egyike várt a, nemzetgyűlésre: törvénybe kellett iktatnia a trianoni békeszerződést. Huszár Károly, gyászos kötelességét teljesítve, felolvasta deklarációját, amelyben nem tudott egyetlen argumentumot sem felhozni a javaslat mellett, mégis az

⁹ A földreform részletes vitája során felszóltak: Nagyatádi Szabó István többrendben, Drexler János, Eubinek Gyula, Kenéz Béla, Ruppert Rezső, Schlachta Margit, Gaál Gaszton, Tomcsányi V. Pál, Cserti József, Prohászka Ottokár, Zeókec Antal, Huszár Károly, Szilágyi Lajos és Csemus Mihály.

ország nagy érdekeire való tekintettel elfogadásra ajánlotta azt. Szavai elcsukló zokogásba fulladtak.

A kiscgazdák szónoka Forgács Mihály volt, aki megindult hangon elszakított véreinkhez intézte szavait: „Vegyék tudomásul, hogy a magyar nemzet sohasem fog lemondani s megfélelkezni róluk, erre esküt teszek — mondotta —, Isten engem úgy segéljen!” Szavaira az egész Ház felemelkedett, s utána mondotta — Isten engem úgy segéljen!

A békeszerződés ratifikációja miatt a Teleki-kormány benyújtotta, lemondását, amit a kormányzó nem fogadott el. Dacára a kormányfő bizalmának, a kormány mégsem tudott sokáig együttmaradni, mert mellett, hogy a miniszterek idegét erős próbára tette a, jogrend biztosításáért folyó küzdelem, a földreform letárgyalása után a pártok fúziója, sem volt már sokáig fenntartható. Megtörtént ugyanis, hogy egy lényegtelen javallat tárgyalásakor Ereky Károly indítványára lezavazták báró Korányi Frigyes pénzügyminisztert, aki erre nemcsak azzal felelt, hogy lemondott miniszteri állásáról, de a kormánypártból is kilépett. Elhatározásában követte őt az egész kormány, s ezzel a „kurzus”-nak nevezett irányzat már a negyedik minisztériumot emészttette meg háromnegyed év leforgása alatt.

A KIRÁLYKÉRDÉS

A kisgazdapárt a szabad királyválasztás mellett.

A támasztott kormányválságban a fuzionált pártokat egy kérdés foglalkoztatta leginkább: miként lehetne a kapcsolatokat tágítva, egymástól elszakadni? Ilyen okokban keresendő, hogy ismét a politika homlokterébe került a királykérdés, amely a háttérben egyébként is állandóan ott lappangott. Ez ügyben ekkor már történtek nagyobb jelentőségű kijelentések, amelyek közül különösen nagy figyelmet keltettek gróf Bethlen István szavai, amelyek 1920 szeptember 19-én a hódmezővásárhelyi választás alkalmával megtartott programbeszéde alatt hangoztak el. *Szerinte a leendő magyar király mást, mint a magyar trónt nem foglalhat el, éppen ezért előre biztosítani kell azt, hogy Szent István trónja senki számára ugródeszka ne legyen.* Kijelentette gróf Bethlen István, hogy a régi monarchia feltámasztásának nem híve.

Az a tény, hogy gróf Bethlen István ezen az időszaki választáson szükségét látta annak, hogy a királykérdés tekintetében kijelentéseket tegyen, élesen bizonyítja, hogy ez a probléma volt a legnagyobb feszítőerő a pártok között. A kisgazdák különösen nagy figyelemmel fordultak Bethlen István programbeszéde felé, akit már ekkor úgy tekintettek, mint a jövő emberét.

A királykérdés volt az a probléma, amely legkönnyebben izgalomba hozta a fuzionált pártokat. *A kisgazdák nyíltan a szabad királyválasztás elvét vallották s a királyi trón betöltésének jogát teljesen a nemzetre kívánták bízni.* Erős pártja volt a nemzeti király eszméjének, amely felfogás lehetségesnek tartotta a Habsburgoknak a magyar trónra való jutását, bizonyos alkotmányjogi biztosítékok ellenében, míg a harmadik felfogás, szigorúan a jogfolytonosság elvét hangoztatva, azt

hirdette, hogy IV. Károly jelenleg is magyar király, csupán akadályozva van uralkodói jogainak gyakorlásában.

Ezek a mélyreható elvi ellentétek súlyos belső harcokat eredményeztek, amelyek a pártok életén kívül a társadalomra is átragadtak. Parlamenti erő szempontjából a szabadkirály választók többségben voltak.

A kormány lemondása folytán beállott helyzetben a felvetett királykérdés nagyon megnehezítette a kibontakozást. Emiatt nemcsak kormány-, de pártválság is bekövetkezett. A földreform letárgyalása után ugyanis a kormánypárt mindkét szárnyán, úgy a kiszegződők oldalán, mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés csoportjában, egy óhajlás töltötte el a lelkeket: *el egymástól*.

Amily örömet keltett annakidején az egyesülés, éppoly vágy nyilvánult meg most az elszakadás iránt. Ennek a felfogásnak nyíltan hangot is adtak. Kovács J. István például a párt értekezletén „vadházasságnak” nevezte a kormányzópárt fúzióját, aminek válás lesz a vége. Mind a két fél tartott azonban a szétszakadás következményeitől, ezért úgy szerették volna a kérdést megoldani, hogy a „házasfelek” továbbra is egymáséi legyenek, de más háztartást vigyenek.

Miután önálló kormányzásra egyik párt sem tudott vállalkozni, felvetődött ismét a koalíciós kormányzás eszméje, szoros pártszövetség alapján, melynek bázisa a közös munkaprogramban lenne lefektetve. Időközben nem enyhült azonban a királykérdés tekintetében sem a feszültség. A kiszegződők ragaszkodtak ahhoz, hogy sürgősnek tartják annak megoldását, amit viszont, belső és külső okokra hivatkozva, nem tartott időszerűnek sem a kormány többsége, sem a kereszténypárt.

A kérdés mégis pártértekezlet elé került, amelynek izzó hangulatában Meskó Zoltán határozati javaslatot olvasott fel, amely kimondotta, hogy a pártnak a független, önálló, nemzeti királyság álláspontját kell vallania s a *pragmatica sanctio* érvényét, valamint az ország kapcsolatát minden más országgal szemben megszüntetnek kell tekintenie. Erre a pártelvre építve sürgette az alkotmány revízióját. A párttal kimondatni kívánta, hogy a fennálló kormányválságra való tekintettel csak olyan

kormányt hajlandó támogatni, amelyik magáévá teszi a párt sarkalatos elveit és minden garanciát megad arra, hogy az államforma és az államfő kérdésének végleges rendezése kizárólag a fentiek alapján, a nemzetgyűlés útján fog megoldatni.

Meskó Zoltán indítványa — mint akkor mondták — „feszítőrúd” akart lenni, mellyel azokat az elemeket kívánták a pártból kiemelni, akik a királykérdésen kívül egyéb tekintetekben is ellentétes felfogást árultak el.

A pártrobbantók körében azonban nagy meglepetést keltett Haller István felszólalása, aki Meskó Zoltán indítványának vitája során bár hibáztatta azt, hogy a kormány kezét már előre megkössék ilyen fontos ügyben, de kijelentette, hogy „a nemzeti független királyság álláspontját maga is vallja”.

A „feszítőrúd” tehát nem tette meg hatását, s így a párt szétszakadása ekkor még nem következett be, ami Nagyatádi Szabó István és Teleki Pál fellépésének volt köszönhető. Általános meglepetést keltett ugyanis, hogy a királykérdésben mind a ketten egyetértettek.

Nagyatádi Szabó István ekkor szögezte le a királykérdés tekintetében vallott elvi álláspontját, ami a párt túlnyomó többségénél zajos tetszésre talált. Felfogását így közvonalazta:

— *A pragmatika szankció érvénye és ezzel Ausztriával való minden közösségünk megszűnt. Újra föléledt a nemzet szabad királyválasztó joga. A nagyántant és kisántant tudomásunkra hozta, hogy Károly király erőszakos visszahelyezése katasztrófával járna a nemzetre. Nincs olyan magyar ember, aki ne örülne nemzeti függetlenségünknek. Ez az egész nép akarata. Csak olyan kormány jöhet tehát, amely ezt az álláspontot képviseli és nyomban hozzálát a magyar nemzeti alkotmány kidolgozásához. Kifejezte ama meggyőződését, hogy a kormányzó és a nemzet egyetértésben vannak és jobb jövőt biztosítanak a nemzet számára a független magyar nemzeti állam kiépítésével. A pártban az egyetlen ütközőpont a királykérdés. Ezt kizáróan az illetékes tényező: a nemzetgyűlés oldhatja meg az államfő hozzájárulásával. Ennek a kérdésnek a megoldása, azonban hosszabb mun-*

kát kíván és senki sem akarja annak megoldását az egyedül illetékes faktortól, a nemzetgyűléstől elvitatni. Olyan kormánynak kell jönni, amely minden erőszakos megoldást meg tud akadályozni és *el kell taposnia azokat, akik puccsokkal akarják megoldani ezt a kérdést.*

Ezt az álláspontot vallotta a kisgazdapárt másik oszlopos vezére, Rubinek Gyula is, hangoztatván, hogy a kormányzópárt értekezlete nyíltan *a nemzet szabad királyválasztó joga mellett foglalt állást, állítván, hogy a pragmatika szankció hatályát veszítette.* „Ha pedig ez még valamikép homályban volna — mondotta —, gondoskodni fogunk róla,„ hogy annál nyíltabban és világosabban legyen benne az új miniszterelnök programjában”.

Ezekre a nyilatkozatokra válaszolva,„ gróf Andrássy Gyula így körvonalazta a legitimisták álláspontját:

„Politikailag valamennyiünknek az a meggyőződése, hogy *a független nemzeti királyság alapján állunk, hogy minden közjogi kapcsolat Magyarország és bármely más ország között megszűnt. Az eltérés a közjog magyarázatában van. Szerintem van magyar király és van örökösödési jog.* Ha igaz is volna, aminthogy nem igaz, hogy az egész pragmatika szankció megszűnt, akkor sem lehet a koronázás tényét meg nem törtéنتté tenni. Sőt, ha nem volna pragmatika szankció és az is összeomlott volna, akkor is *fennáll az a régi magyar jogszokás, amely tulajdonképp Szent István óta szakadatlanul elismertetett, amelynek csak legutolsó törvénybefoglalt kifejezője volt a pragmatika szankció és amely abban áll, hogy a nemzet nem egyéneket, de mindig dinasztikiakat választott meg és a fiúnak azt a jogát, hogy az atyját kövesse a trónon, mindig uralkodó szabálynak tekintette.* Olyan eljárás, mely a törvényesen megkoronázott királyt trónjától, fiait az örökjogtól megfosztaná, nemcsak a pragmatika szankcióba ütköznék, de az egész magyar tradícióba és jogfelfogásba. Abszolúte forradalmi tény volna.

— A törvényes rendszer helyreállításának időpontját, módját az ország nagy érdekeihez kell szabni — mondotta Andrássy —, de a törvényességet lábunk alól el-
lökni, az új rezsimet forradalmi tényre alapítani, a királyválasztás kiszámíthatatlan veszedelmeit és korrupcióját,

polgárháborúszerű tüneteit az országra zúdítani, nemzetgyilkos cselekedet volna.”

A pártértekezlet, melyen a királykérdést felvetették, úgy határozott, hogy az alkotmányrevízióval kapcsolatos elvi kérdések megszövegezése céljából bizottságot küld ki, de már előre megállapította, hogy a párt csak olyan kormányt hajlandó támogatni, amely a nemzeti független királyságnak és trónöröklési szabályok megszűnésének elvi álláspontján áll. Kettőt sem aludtak azonban a párt tagjai, máris arra ébredtek, hogy határozatukat kétféleképpen lehet értelmezni. A különböző frakciókhoz tartozó politikusok ugyanis a, saját felfogásuk szerint magyarázták a párt döntését.

A kiszegzák agrárdemokrata szárnya azt állította, hogy a párt a szabadkirályválasztás elvi álláspontjára helyezkedett, ami egyet jelent IV. Károlynak trónvesztetté való nyilvánításával, sőt a trónöröklés tekintetében is megszüntette a határozat a régi felfogást.

A párt középuton haladó tagjai viszont tagadták ezt, mert szerintük ily messzemenő döntés nem történt, csupán az a felfogás nyilatkozott meg, hogy az országnak független nemzeti királyságot kell alkotnia.

A királykérdés tehát eléggé mélyen be volt dobva a közvéleménybe. A többség és a higgadtabb elemek úgy tekintették ezt a, problémát, amelyhez sebtében, márióholnapra nyúlni elhamarkodott lépés lenne, mely veszedelemmel járna a nemzetre.

Ebben az egyébként tisztára belpolitikai fontosságú kérdésben sem volt biztosítva azonban a nemzet számára a szabad rendelkezés joga, mert az ántánt még 1920 februárban szóbeli közlést tett erre vonatkozólag, amely bár elismerte, hogy Magyarországnak belügyi kérdése a királyi trón betöltése, mégis nem tartotta opportunusnak annak felvetését, mert az „eddig elnyomott népek” nem vennék jó néven s nehezményeznék azt.

Ilyen értelemben nyilatkoztak a kisantant külügyminiszterei is, köztük különösen Benes Edvárd cseh külügyminiszter, hangoztatván, hogy a magyar királykérdés személyi része esetleg *casus bellit* okozhat.

A királykérdés felvetése a két párt között szinte elsírní ihatatlan távolodási folyamatot idézett elő, aminek első tünete az volt, hogy úgy a kiszgadzák, mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés csoportjai külön kezdtek tanácskozni. A kiszgadzapárt többsége Nagyatádi Szabó Istvánt követte, ami után nyilvánvaló lett, hogy a kormányválság megoldása azoktól a tárgyalásoktól függ, amelyek a deznígnált miniszterelnök s Nagyatádi Szabó István között fognak lefolyni.

A kormányzó december 11-én újból megbízta Teleki Pált kormányalakítással, kinek megegyezése Nagyatádi Szabó Istvánnal még aznap létrejött. A tárgyalások során ugyanis *a királykérdés némileg háttérbe szorult, mert mülhatatlanul szükséges gazdasági és pénzügyi kérdések vártak előbb megoldásra.* Nagyatádi Szabó István „férfias bátorsággal és önuralommal járult hozzá a reálisabb politika megalapításához — jelentette ki Teleki Pál. — Az ő egyénisége el tudta oszlatni azt a kellemetlen atmoszférát, amit a királykérdés felvetése támasztott s így sikerült a taszító erőként ható királykérdést későbbi idők politikai programjának vágányára tolni, ami könnyű dolognak nem volt mondható, mert a kiszgadzapárt harciasabb elemei szabad királyválasztó álláspontjuk biztósítása szempontjából messzemenő követelésekkel léptek fel. Nagyatádi Szabó István érdeme, hogy párthíveit meg tudta győzni túlzó álláspontjuk helytelenségéről.

A király kérdés elodázása egyelőre elhárította, a viharfelhőket, de maradt még ezenkívül is éppen elég gondja politikai életünknek a züllésnek indult gazdasági és pénzügyi helyzet miatt. Ezen a téren is valósággal a katasztrófa torka felé közeledett az ország. Ekkor lépett a pénzügyek élére Hegedűs Lóránt, aki teljesen új koncepciót hozva, akarta véghezvinni valutánk stabilizálását s megvetni az alapját a gazdasági konszolidációnak s mindezt a saját erőnkéből.

Mindjárt a kormány összeállításakor a takarékosági elvet tartották szem előtt. Ez okból Teleki Pál tervbe vette a politikai államtitkárságok s négy tárcanélküli miniszteri állás eltörlését. Felmerült a tisztviselők létszámának csökkentése is. Hegedűs Lóránt tárgyi fel-

tételeit a pártvezérek elfogadták. Teljesen szabad kezét követelt magának. Meg is kapta. Pénzügyminiszter Magyarországon olyan önállóságot s hatalmat még nem élvezett, mint ő. A pártok látva a gazdasági élet nagy veszedelmét, teljes bizalmukká] ajándékozták meg az új pénzügyminisztert, akinek rendkívüli sikere volt a pártban történt bemutatkozásakor. Sokan „bűvölésnek” nevezték ekkori szereplését.¹ Azzal érvelt, hogy az „orvosprofesszort nem szabad zavarni, amikor a beteg hasát felvágja”. Ez az orvos iránti kímélet a; betegre való tekintettel történik. Olyan hatással volt a pártra, hogy azok is, akik amiatt lázongtak, hogy a pénzügyek irányítása nem pártbeli ember kezébe került, most szinte szélsőségekbe csapva dicsőítették az ő finánc-zsenijét. Hegedűs Lóránt pártönkízüli politikusnak vallotta magát és sietett is leszögezni, hogy a földreform kivételével a kormányok minden eddigi intézkedését helyteleníti.

Roppant nehéz teljesítménynek bizonyult a második Teleki-kormány összeállítása, ami végre hosszas tárgyalások után eredményre vezetett.² Haller Istvánnak és Rubinek Gyulának az új kormányból való kimaradása és két indigenának, Hegedűs Lórántnak és Belitska Sándornak tárcához jutása a párt egyes csoportjaiban elégedetlenkedést és duzzogást támasztott. Nagyatádi Szabó István miniszterségét viszont megelégedéssel fogadták.

Sokan csodálkoztak ugyan azon, hogy Nagyatádi Szabó István Rubinek Gyula mellözése ellenére is bent maradt a kormányban, amire ő ezzel válaszolt: „Most benne vagyok a munkában. Még nem hajtottam végre a földreformot. Ezekben a súlyos időkben nem szabad pártrobbantásokat végezni.”

¹ Különös szókinccsel és ötletekkel gazdagította a finánc politika szótárát. Miközben arról áradozott, a pártkörökben, hogy nincs külön összetételű parlament az egész világon, mint a mienk, „szimfóniáknak” és „fűgáknak” nevezte javaslatait s kijelentette, hogy beadja a „purgót” a bankoknak és a földbirtokoknak. Egyiket tavasszal, a másikat ősszel „nyúzza meg”, mert a bankoknak áprilisban s a gazdáknak szeptemberben van pénzük.

² Elnök: Teleki Pál (ideiglenesen vállalta a külügyminiszteri széket is, amelyet később Gratz Gusztávval töltöttek be), belügy: Ferdinándy Gyula, pénzügy: Hegedűs Lóránt, kereskedelemügy: Hegyeshalmy Lajos, földművelésügy: Nagyatádi Szabó István, honvédelmi: Belitska Sándor, igazságügy: Tomcsányi Vilmos Pál, vallás- és közoktatásügy: Vass József, népjóléti: Benárd Ágoston.

A jelszavas politikának, úgy látszott, mintha bealkonyodott volna. *Gazdasági és pénzügyi regeneráció.* Ez volt a nagy nehézség árán összeállított második Teleki-kormány programja. Ezzel vágott neki az 1921. esztendőnek. Nemcsak a közgazdasági, pénzügyi és politikai világ, de az egész nemzet figyelme Hegedűs Lóránt felé irányult, aki eszméi népszerűsítésére egészen eredeti és szokatlan hangnemet ütött meg. Volt abban valami egészen különös tömeghisztéria, ahogyan ezt a férfit fogadta nemcsak a politikai világ, de a közvélemény is, amely utóbbi szinte varázserőt tulajdonított neki. Hegedűs Lóránt semmiképpen sem hasonlított a régi, száraz pénzügyminiszterekhez. Túl sokat beszélt, de ennél is többet dolgozott, miközben lehetetlent vártak tőle. Valósággal szuggerálta a nemzetet. Tervbe vette, hogy rendes költségvetést és új adópolitikát készít. A terhek nagy részét a vagyonos osztályra akarta rakni. A vagyonaadóra vonatkozólag az volt a szándéka, hogy az egymillió fölül lévő vagyonekat súlyos adókkal sújtsa. Konstruált egy vagyonszármazékos osztályt, azzal a céllal, hogy a vagyonos osztály váltsa ki magát az államtól. Tervei azt kívánták, hogy mindenki adja a haza oltárára vagyonának huszonöt százalékát.

Karácsony előtt pár nappal mondotta el Hegedűs Lóránt nagy expozéját a parlamentben, melynek hullámai átrezegtek az új esztendőre. Soha pénzügyminiszternek ekkora sikere hazánkban még nem volt, pedig ez a beszéd nem jelentett egyebet, mint bátor bevallását annak, hogy „frakcion ragadja az egész társadalmát és ráparancsol, hogy: „dolgozz és fizess”.

Míg Hegedűs Lóránt valóban titáni munkát végzett terveinek megvalósítása terén, azalatt ismét aktuálissá tették a királykérdést, de most már nem a kisgazdák, hanem a keresztény pártok oldalán. Kirobbant ugyanis a híre, hogy komoly tárgyalások folynak egy legitimista elveken álló párt megalakítása ügyében, melyek szálai Andrásy Gyulához vezettek.

A kisgazdák egy része örült annak, hogy az egységes kormányzópártnak azok az elemei, amelyek a királykérdésben a legitimista felfogást vallják, újabb pártala-

kulás felé orientálódnak, de a párt higgadtabb szárnya, különösen a kormány tagjai rossz néven vették a keresztényszocialisták külön tárgyalását, mert féltették a kormány helyzetét, amely megfelelő erős párt nélkül „léghíjas térben nem kormányozhat”. Ez a hangulat annyira erősödött, hogy tervbe vették a párt megkerülésével tárgyaló képviselők levélbeli felszólítását a kilépésre. Egyesek még ezen is túlmenően, kizárást javasoltak. Ennek a tervnek keresztülvitele azonban igen nehéz volt, mert legalább is részleges kormányválságot eredményezett volna, tudniillik két minisztert: Benárd Ágostont és Hegyeshalmy Lajost is érintette volna ez az elintézés, akik szintén részt vettek a legitimistapárti tanácskozásokon.

A legitimista megmozdulás a kiscgazdákat arra az elhatározásra bírta, hogy most már véglegesen dűlőre vigyék a párttisztítás kérdését. Elhatározták, hogy abban a, z esetben, ha a kormány nem jönne segítségükre ebben a törekvésükben, készek ellene is fordulni.

Ilyen fűtött hangulatban, teljes harci készültséggel vonultak fel a különböző felfogású frakciók a párt 1921 február 3-i értekezletére, amit megelőzött Teleki Pál miniszterelnöknek Andrassyék legitimista pártalakítási mozgalmával kapcsolatban tett nyilatkozata, melyben súlyos nervóztatásnak nevezte azt a tünetet, amely a királykérdés feszegetésében és örökös ébrentartásában nyilvánult meg, ami nagy katasztrófát rejt magában. Különösen veszedelmesnek tartotta az olyan pártalakítási törekvéseket, mint amilyen Anrassy Gyuláé is volt.

A komoly figyelmeztetés ellenére is, mind a két oldalon, a legitimistáknál nem kevésbé, mint a kiscgazdák szárnyán, megindultak egymás ellen a legelkeseredettebb harcok, amiknek közvetlen következménye a keresztény párt frontjának bomlása lett. A káosz teljes volt. A kiscgazdák ezzel szemben zárt sorokban álltak Nagyatádi Szabó István mögött, akinek elnökletével külön megbeszélést tartottak, melyben előkészítették a február 3-ikára egybehívott pártértekezlet programját. Indítványozni kívánták, hogy az 1920. évi december 2-án hozott határozat alapján *tegye magáévá a párt a szabad királyválasz-*

tás elvét, amit a párt törvényhozási úton akar megvalósítani.

Ilyen előzmények után ült össze az a nevezetes pártértekezlet, amely 120 képviselő jelenlétében dűlőre akarta vinni a pártot immár hosszú idő óta marcangoló királykérdést. Roppant izgalommal, teljes harci felkészültségben csaptak össze a vélemények, amelyeket Teleki Pál higgadt és megfontolt magatartása nagymértékben lelohasztott.

Két javaslat feküdt az értekezlet asztalán. Egyiket Teleki Pál miniszterelnök készítette, megindokolva annak nagy jelentőségét az országra nézve. Javaslatát azt kívánta kimondatni a párttal, hogy *a királykérdést továbbra is kapcsolják ki s változatlanul az 1920. évi L t.-c. alapján álljanak*. Hangsúlyozta Teleki Pál, hogy erre azért van szükség, mert azok az indokok, amelyek ennek a törvénynek meghozatalát akkor szükségessé tették — a nemzet szabad véleménynyilvánításának hiánya —, még mindig fennállanak. Azt kívánta ezekután, hogy a párt mondja ki a királykérdés felvetésének időszerűtlenségét, amiből kifolyólag nemcsak elítélendőnek, de megakadályozandónak kell tartani minden olyan politikai akciót és propagandát, amely ezt a problémát előtérbe hozza, amíg a helyzet ebben a tekintetben lényegesen meg nem változik.

Javaslatát azzal indokolta Teleki Pál, hogy a királykérdésnél sokkal fontosabb problémák várnak gyors megoldásra: szükség van elsősorban az alkotmány demokratikus alapon való kiépítésére, azonkívül a nemzet erkölcsi és gazdasági konszolidációjának megalapozására, Szociális, kulturális reformokat várt az ország, s ehhez elmaradhatatlan követelmény volt a feldűlt jogrend teljes helyreállítása.

Teleki beszéde igen nagy hatást keltett, mégsem tudta megakadályozni, hogy a kiscgazdák javaslata is tárgyalás alá ne kerüljön. Ez a javaslat igen rövid volt s Simonyi-Semadain Sándor előterjesztésében így hangozott:

„Mondja ki a párt, hogy a szabad királyválasztás

elvének alapján áll és ezt törvényes úton kívánja megoldani.”

A javaslatot Simonyi roppant energikusan védelmezte. A többek közt gyávaságnak nevezte, ha a nemzetgyűlés nem végezi el azt a feladatot, amit az ország reá-bízott. Bár maga is azt vallotta, hogy IV. Károly Magyarországnak koronás királya, mindamellet az 1918 november 13-án proklamált eckartsauai levélre³ vála-szolni kell. A királykérdés kikapcsolását helyeselnék a kiszagdák, ha nem tapasztalnák azt, hogy a kormány erőtlensége folytán a „karlisták erősödnek, poénokat nyernek, s a szabad királyválasztók pozíciót vesztenek”. Azzal vádolta meg a kormány tagjait, hogy maguk is karlisták. „Pedig 450 éves Habsburg-rabság után a nemzetnek kötelessége élni a szabadkirályválasztás jogával”. Aknamunkának nevezte azt a híresztelést, hogy ők protestáns királyt akarnának. Ez ellen tiltakozott: nem akarunk öntudatlan, buta szekértolói lenni — mondta — a karlisták céljainak, éppen ezért a szabad királyválasztók nem nézhetik tétlenül a legitimisták szervezkedését.

Ezzel a beszéddel be volt dobva a bomba a párt hangulatába. Választani lehetett a két javaslat közül. Gróf Bethlen István volt az első felszólaló, aki Simonyi-Semadam beszédére válaszolva, abban látott gyávaságot, ha a királykérdést „népszerű jelszavak terrorja” alatt oldanak meg. Önmagát nem tartotta se karlistának, se szabad királyválasztónak, mert az önálló és független Magyarország elvét vallotta, de ellenezte a kiszagdák javaslatát, arra való tekintettel, hogy a királykérdés felvetése nem időszerű. Felhozta a francia, példát, ahol négy évig folyt a harc a királyjelöltek között s egyik sem győzött, mert Franciaország köztársaság lett.

A vita folyamán Nagyatádi Szabó István fenntar-

³ A levél szövege ez: „Trónralépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, amely háború keletkezésében semmi részem nem volt. *Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettel vagyok áthatva. Ennélfogva minden részvételtől az állami ügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövődő államformáját megállapítja.*”

totta, azt az álláspontját, amelyet a párt 1920. évi december hó 2-án tartott értekezletén már kifejtett. Tudniillik: *a pragmatica sanctio megszűnt*, amely helyzetnek le kell vonni a konzekvenciáját. Önmagára nézve a szabad királyválasztás elvi álláspontját ismerte el, hangoztatván, hogy ezt a kérdést csak törvényes úton lehet megoldani.

Amikor Prohászka Ottokár, a párt elnöke, szavazásra tette fel a kérdést, az eredmény az lett, hogy *négy szótöbbséggel a kispaszták javaslata győzedelmeskedett*. Feltűnést keltett azonban, hogy a kormány tagjai közül; csupán Nagyatádi Szabó István szavazott a kispasztajavaslat mellett.

A párt tehát leszavazta Teleki Pált s emiatt mindenki arra gondolt, hogy milyen konzekvenciái lesznek ennek a ténynek. Kormányválság fog-e vájjon bekövetkezni? Egyelőre csak az volt a biztos, hogy a pártválság l teljes erővel kitört s meg kell indulnia a tisztulási folyamatnak. Ezzel a, politikai élet a legnagyobb krízisbe jutott. A megindult bomlási processzus első ténye az lett, hogy Teleki Pál kilépett a pártból s példáját követték l a disszidensek is.

Telekinek az volt a terve, hogy teljesen új pártot alapít, melynek tengelykérdésévé a konszolidációt s a békés reorganizációs munkát óhajtotta tenni.

Időközben a kormánynak fel kellett vetnie a Ház előtt a bizalmi kérdést, amikor az a visszas helyzet állott elő, hogy *a névszerinti szavazás során a kispasztá-álláspont mellett csupán tizenheten szavaztak*. A többiek részint tartózkodtak a szavazástól, részint eltávoztak az ülésteremből. Ez utóbbiak között volt Nagyatádi Szabó István is.

A kormány 109 bizalmi szavazatával szemben csupán 17 bizalmatlansági szavazat történt, de ezzel szemben 81-en tartózkodtak a szavazástól taktikai okokból,, félvén ugyanis a bekövetkező kormányválságtól.

⁴ A kispasztajavaslat mellett szavaztak: Berky Gyula, Bernáth Béla, Balla Aladár, Dömötör Mihály, Ereký Károly, Forgács Miklós, Haypál István, Katona Imre, Kerekes Mihály, Kovács J. István, Lipták Pál, Madarász Zs., Rassay Károly, Rubinek István, Ruppert Rezső, Szabó Gy. János és Tomory János.

A kormány lemondására tehát nem volt ok, viszont a pártválság megoldása így is igen nehéz feladatnak bizonyult. Gróf Bethlen István a pártvezérek értekezletén, amely a feszült helyzeten akart enyhíteni, ismét felvetette az egységes kormányzópárt megalakításának gondolatát, de a szélsőséges elemek kiküszöbölésével. Sajnos, az idők még mindig nem voltak alkalmasak arra, hogy ez az egyedül helyes megoldási mód diadalmas-kodhassék. Úgy a keresztényszocialisták, mint a kisgazdák az egységespárt ellen foglaltak állást, bár Nagyatádi Szabó István, de a keresztényszocialisták részéről is többen elismerték, hogy az ország érdekében az egységes kormányzópárt összehozása volna a legcélravezetőbb.

A tárgyalásoknak mégis lett annyi eredményük, hogy a nyugodt kormányzás érdekében az ország közvéleménye előtt meglehetősen kompromittált koalíció helyett, *szorosabb pártszövetségre léptek*. Ennek zavartalan működését közös elnöki tanáccsal akarták biztosítani, melynek a kisgazdapárt részéről Nagyatádi Szabó István, Mayer János, Gaál Gaszton és Meskó Zoltán lettek tagjai. Megállapodtak abban, hogy a nemzetgyűlés elé terjesztendő javaslatokat közös értekezleten beszél meg.

Ez a megegyezés nem keltett osztatlan tetszést a kisgazdapártban. Leginkább azok ellenezték, akik arra törekedtek, hogy a pártot megszabadítsák azoktól a képviselőktől, akik különösen a királykérdésben nem vallották a szélső szabad királyválasztó felfogást. A kisgazdapárt eme tagjait Teleki Pál „turbulens elem”-nek nevezte. Tíz-tizenötön voltak ezek, akik a kisgazdapárt bajoldali szárnyát jelentették, szemben a Schandl—Örffy—Vasady—Balogh-csoporttal, amely velük szemben higgadtabbnak mutatkozott s ezáltal túlsúlyra is tett szert.⁵

Ez a háttérbeszorulásuk, de már megelőzőleg az a tény, hogy a bizalmi kérdés felvetésekor a Teleki-kor-

⁵ Az új intézőbizottság megválasztásakor két lista is cirkulált s győzelemre a Schandl—Örffy—Vasady csoporté jutott, melyről hiányoztak a „turbulens elemek”

mány ellen szavaztak, azonkívül a keresztényszocialistákkal kötött újabb pártszövetség s az a körülmény, hogy állításuk szerint a kormányban a szabad királyválasztókat egyedül Nagyatádi Szabó István képviselte, elhatározták a pártból való kilépésüket⁶ s ellenzéki csoportként való szervezkedésüket. A kilépni készülők száma az első napokban elég tekintélyesnek látszott, ami képes lett volna megingatni a kisgazdapártnak a kormányban elfoglalt számbeli arányát, de ez a szám később hat személyre redukálódott, akikhez néhányan csatlakoztak még azok közül is, akik régebb idő óta kívül állottak a kisgazdapárton. Új pártot alakítottak *Független Kisgazda és Polgári Párt*⁷ címen. Politikai céljukat úgy körvonalazták, hogy kizárólag a kisgazdapárt eredeti programját vállalják s alkotmányjogi tekintetben a február 3-i pártértekezleten előterjesztett felfogásukat ellenzéki padokból fogják kiharcolni.

A kisgazdapártból történt kiválásokkal kapcsolatban csakhamar az a vád hangozott el Nagyatádi Szabó István ellen, hogy a kilépett tagokkal titkos összeköttetést tart fenn, viszont ezek útján olyan politikai szervezetekkel is, amelyek a Károlyi-éra alatt kompromittáltak magukat. Erre a vádra az a körülmény adott okot, hogy a kilépett kisgazdák meghívták vacsorájukra, amelyen elhatározásukat Nagyatádi Szabó István tudomására hozták, amire azzal válaszolt, hogy „nem érti, miért hívták akkor őt ide”.

A baloldali s forradalmi elemekkel való érintkezés vádjára Nagyatádi Szabó István az egyik pártértekezleten válaszolt is, amikor kijelentette, hogy politikai pályája ideje alatt számtalan párttal és politikussal folytatott tanácskozást, de ezek sohasem voltak befolyással az ő kezdetől fogva vallott felfogására.

„Wekerlén kezdve — mondotta — a munkapárton és Eszterházyan keresztül, egészen a forradalomig, min-

⁶ Ballá Aladár, Kassay Károly, Kerekes Mihály, Katona Imre, Tomori Jenő és Benkő Gábor.

⁷ A pártvezetőség tagjaiul: Ballá Aladárt, Kerekes Mihályt, Katona Imrét, Tomory Jenőt, Nagy Ferencet, Drózdy Győzöt és Szemző Ernőt választották meg. A párt ügyvezető elnöke Rassay Károly lett, jegyzője pedig Cserty József. 1921 május 27-én beléptek a Polgárok és Munkások Szövetségébe.

den kormány, majd a forradalom alatt minden párt kereste a velem való érintkezést és ez folytatódott a kommunizmus bukása után is. Ez már az én sorsom. *De sohasem tudtak leteríteni arról az útról, amelyen kitűzött céлом felé haladok. Nem vagyok hajlandó senki kedvéért a kisgazdapárt programját és jellegét feláldozni. A pártot soha elígérni nem fogom a párttal való előzetes tárgyalások nélkül*”

Nagyatádi Szabó István csakhamar olyan ütközőpontba került, hogy valóban csak az ő guvernementális ereje tudta levezetni a dolgokat. Sziij Bálint vezetésével a kisgazdapárt ugyanis erősen ellenzéki hangot ütött meg, s olyan követelésekkel lépett fel, amelyek jogosak voltak ugyan, de nem lehetett tudni, hogy a kívánságok keresztülvitele az országra nézve, de különösen arra a társadalmi rétegre, amely az úgynevezett ellátatlanok kategóriáját jelentette, nem fog-e nagyobb veszedelmet hozni.

Sziij Bálint ugyanis indítványt terjesztett elő, amelyben a mezőgazdasági termények szabadforgalmát kívánta helyreállítani, mert a fennálló korlátozások miatt a nép hangulata egyre izgatottabb. Sziij Bálint azt követelte, hogy a kisgazdapárt menjen ellenzékibe, ha a kormány nem lenne hajlandó teljesíteni a szabadforgalomra irányuló kívánságát. Ekkor mondotta Nagyatádi Szabó István ezt a sokszor emlegetett mondását:

„A párt mondjon ítéletet. Ha az marasztaló tesz, én a konzekvenciákat levonom. Még nem tudom, hogy merre megyek, de egy bizonyos: azt az irányt választom, amerre az ország érdekei szólítanak.”

*

Ebben a kialakulatlan, de már tisztulásnak indult politikai atmoszférában villámcsapásként hatott az a hír, hogy *IV. Károly király inkognitóban Pranginsból Magyarországra érkezett* s gróf Endrődy Tamás kíséretében Szombathelyen, a püspöki rezidencián szállt meg. A húsvéti ünnepek alatt, a sajtó megjelenésének szünetelése miatt tájékozatlanul állt az ország lakossága. Hirtelen a legbadarabb hírek keltek szárnyra, amit tetézett

az a véletlen körülmény is, hogy Szombathelyen tartózkodott a kormány egyik tagja, Vass József is (később kitűnt, hogy lelkigyakorlatait végezte), de maga Teleki Pál miniszterelnök is a közelben lévő Sigray-birtokon, Iváncscon töltötte a húsvéti ünnepeket. Nem is tartózkodott tehát a fővárosban, amikor a király március 27-én váratlanul megjelent a budai királyi várban, felkeresve a kormányzót. Drámai jelenetek hatása alá került ekkor Horthy Miklós kormányzó. IV. Károly király ugyanis, azt kívánta, hogy a kormányzó adja át neki a hatalmat. Súlyos pillanatok voltak ezek, melyektől függött az ország jövője. A kormányzó, akivel szemben állott a megkoronázott magyar király, a legkínosabb lelki konfliktusba került. Végül is feltárta a király előtt, hogy egyénilig a legkényelmesebb megoldás lenne a számára, ha félreállana és átengedné az államfői jogok gyakorlását, de ezt esküje lehetetlenné teszi.

„Egész életemben mindig becsületes ember voltam, esküt tettem Felségednek, — mondotta a kormányzó — és ez köt, annak dacára, hogy felmentett alóla, de van hazám, van nemzetem, van fajtám, van becsületem és lelkiismeretem, mely nem engedi meg, hogy nyílt szemmel belehajtsam nemzetemet a megsemmisülésbe.”

Ennek a hazafiúi aggodalommal teli, férfias fellépésnek az lett az eredménye, hogy a király elhagyta az országot.

Ez a váratlan esemény azonban úgy kül-, mint belpolitikailag roppant kritikus helyzetet támasztott. A szabad királyválasztók igazolva látták megelőző politikai akciójuk jogosultságát s feszült érdeklődéssel kísérték a kormány tevékenységét. Nagyatádi Szabó István március 31-én három rendben is kihallgatáson volt a kormányzónál, akitől visszatérve, minden igyekezetét arra fordította, hogy a felzaklatott kedélyeket lehiggassza. Komoly figyelmeztetéssel intette pártját, hogy a történetek után túlságos heveskedésre ne ragadtassa magát. A párt zsongott, mint a megzavart méhkas, szinte permanens értekezletet tartott. Mindenki Nagyatádi Szabó István felfogására volt kíváncsi, aki álláspontját így

sűrítette le: „Fő irányelv legyen a nemzet nagy érdekeinek szem előtt tartása.”

A párt abban állapodott meg, hogy a nemzetgyűlésen ünnepélyes nyilatkozatot olvasnak fel, azonkívül indítványt tesznek, melyben legteljesebb elismerésüket, rendületlen ragaszkodásukat és hódolatukat hozzák a kormányzó tudomására, amit 9 tagú bizottság⁸ visz személyesen a legfelsőbb helyre.

Már-már úgy látszott, hogy a váratlan királylátogatás hullámaait szépen le lehet vezetni anélkül, hogy komolyabb politikai következményeket vonna maga után, ha ismét fel nem zaklatta volna a kedélyeket az a tény, hogy Teleki Pál miniszterelnök IV. Károly búcsúlevelét közzétette, sőt bevezető sorokkal látta el,⁹ amit a kiscgazdák propagandisztikus ténynek minősítettek s ezáltal megsértve látták az 1920. I. t.-c.-et. Méginkább felkavarta a helyzetet Gratz Gusztáv külügyminiszter parlamenti beszéde, aki azt mondta, hogy „sajnos, a király elhagyta Magyarországot”. A kiscgazdapárt úgy látta, hogy a külügyminiszter szubjektív érzéseinek is kifejezést adott nyilatkozatában, amivel kiélezte a helyzetet. A pártnak erélyes fellépésére a külügyminiszter sajnálkozó kijelentést tett, de a kiscgazdákat ez sem nyugtatta meg. Gratz Gusztáv beszédét „ortodox legitimista” ízűnek tartották, ezért Szijj Bálint azt indítványozta, hogy a párt mondja ki bizalmatlanságát Teleki Pál kormányával szemben.

A kormányválság szele egyre erősödött, maguk a miniszterek is várták a vihar kitörését,¹⁰ ami be is következett. A kiscgazdapárt miniszterei bejelentették lemondásukat, aminek okát a kormány egyes tagjainak a király

⁸ A küldöttségben a kiscgazdapártot Meskó Zoltán, Simonyi-Semadam Sándor és Csontos Imre képviselték.

⁹ Az inkriminált bevezető pár sor így hangzott: „Ő felsége IV. Károly király Szombathelyről való távozásakor azt kívánta, hogy avégből, hogy jövetelének és távozásának indító okait az ország előtt világosak legyenek, hozzám intézett következő kijelentését hozzam nyilvánosságra. Ennek a kívánságnak azzal teszek eleget, amikor a nekem írásban átadott kijelentés szövegét közzéteszem”.

¹⁰ Jellemző erre Hegedűs Lorántnak a kiscgazdapártban elmondott jóízű megjegyzése:

— Úgy vagyok, — mondotta, — mint az a bizonyos székely atyafi a Lánchíddal, amikor azt kérdezték tőle, hogy mit szól hozzá. — Szép, szép — felelte —, de hídnak gyöngéiein. — Én is így vagyok a miniszteri állással: szép, szép, de gyöngéiein.

magyarországi látogatása alatt tanúsított magatartásában jelölték meg. Nagyatádi Szabó István és Tomcsányi Vilmos Pál lemondását követte csakhamar Gratz Gusztáv is, aki úgy érezte, hogy „lelkiismereti konfliktusba” jutott, amiből nincs más kivezető út, mintha lemond.

Miután a kispapadaminiszterek lemondása folytán nem volt meg a kabinetben a szolidaritás, gróf Teleki Pál miniszterelnök is a kormányzó rendelkezésére bocsátotta állását. Ismét kormányválság előtt állott az ország. A kispapapárt komoly feltételekhez kötötte a kormány további támogatását s garanciákat kívánt. Kívánságait öt pontban foglalta össze:

1. A párt számarányához képest megfelelő képviselést kíván a kormányban. A kispapapártra, mint a nemzetgyűlés legnagyobb pártjára, négy tárcának kell esnie, köztük a belügyi és hadügyi tárcáknak. Ez oly feltétel, amely nélkül a párt nem vesz részt az új kormányban.

2. A királykérdésben a párt az 1920. évi I. t.-cikk elvi alapjára helyezkedik, nevezetesen a nemzet önrendelkezési jogának alapjára, oly módon azonban, hogy a jog gyakorlását a nemzet alkalmasabb időre halasztja.

3. A párt ragaszkodik ahhoz, hogy Hegedűs pénzügyi reformjaival egyidőben az alkotmányjogi reformjavaslatok is tárgyaltnassanak. Kívánják, hogy a, z első pénzügyi javaslattal párhuzamosan tárgyalják a, vármegyei törvényhatósági választásokról szóló javaslatot, továbbá sürgős előkészítés után közvetlenül ezután tárgyalás alá kerüljön a felsőház reformjáról, a királyi hatalom jogkörének szabályozásáról szóló törvényjavaslat, továbbá az országgyűlési választójogra vonatkozó törvényjavaslatok.

4. Fő követelése a pártnak az, hogy a királykérdés személyi része teljesen kikapcsoltassék és puccskísérletek minden eszközzel megakadályoztassanak.

5. A mezőgazdasági szabadforgalomra való mielőbbi visszatérés, a földreformnak, a kis haszonbérletekre és házhelyekre vonatkozó javaslatoknak sürgős végrehajtása. Általában a mezőgazdaság fokozottabb védelme.

Ezeket az úgynevezett biztosítékokat magában foglaló határozati pontokat a párt legkiválóbb reprezentánsaiból alakult küldöttség, amelyben Nagyatádi Szabó István, Tomcsányi Vilmos Pál, Ferdinándy Gyula; Mayer János, Gaál Gaszton, Rubinek Gyula, Schandl Károly, Kovács I. István, Meskó Zoltán és Szijj Bálint vettek részt, terjesztette Teleki Pál elé.

A párthatározatot, bár Teleki Pálhoz volt adreszálni, mégis új embernek kézbesítették, aki jött, hogy élére álljon ennek az egyik szélsőségből a másikba eső nemzetnek, hogy megmutassa neki, melyik az az ösvény, amelyik nem csábító ugyan a megindulásnál, mert egyelőre semmit sem ígér, sőt áldozatot kíván, megfeszített munkát, az igények leszállítását, anyagi áldozatot, takarékoságot, reális mérlegelést és semmi álmodozást, tervszerűséget és semmi császárvágást, de legfőképp türelmet, szorgalmat és kitartást. Megjelent a kormány rúdjánál gróf Bethlen István, aki régi nagy politikai harcok és munkás közéleti szereplés után teljes felkészültséggel állott az ország élére, hogy megszilárdítsa a kormányzást, amely lenge szalmaszál volt a, különböző pártok, nyílt és titkos társaságok, társadalmi megmozdulások, fegyveres különítmények, de gyakran egyének kezében is. Történelmi elhivatottság jegyében érkezett az új ember, aki után sóvárgott már évek óta a vezér nélkül maradt nemzet.

A N E M Z E T G E R I N C E

Gróf Bethlen István és Nagyatádi Szabó István kézfogása az ország újjáépítésére.

A kiscgazdák körében őszinte rokonszenv nyilvánult meg gróf Bethlen István iránt. Nagyatádi Szabó Istvánt személyesen kereste fel. A kormányalakítás 24 óra alatt megtörtént!¹ Sokan politikai boszorkányságot láttak ebben a gyorsaságban, pedig Bethlen nem tett egyebet, mint tárgyaljt a pártvezérekkel, ezalatt megismerte véleményüket s ennek alapján összeállította kormánylistáját.

„*Legyen vége a forradalmi szellemnek!*” Ez volt Bethlen Istvánnak, mint felelős miniszterelnöknek első kijelentése. Ha a belső rend és biztonság helyreáll, a múlhatatlanul szükséges pénzügyi és gazdasági reformoknak kell következniük, hogy a termelés zavartalanul megindulhasson. Amíg ezek a követelmények a gyakorlatban meg nem valósulnak, minden alkotás agyagtalpakon nyugodnék, melyet az első zápor is el tudna mosni. Az új kormány koalíciós alapon akarta megkezdeni működését, a keresztény, nemzeti és agrárirányzat jegyében, mely a kiscgazdapárt demokráciáján épül, ami biztosítva volt azzal is, hogy a kiscgazdapárt öt miniszterrel volt a kormányban képviselve.

Bethlen István törekvése az volt, hogy a kormányzat tekintélyét a leghatározottabban helyreállítja, de ugyanakkor a konszolidációt az egész országban gyökeresen megszilárdítja. Fő törekvése a szabadforgalomra való fokozatos áttérés, a földreform komoly és erélyes végrehajtása s a parlamenti viszonyoknak egységesebb és egészségesebb alapokra való fektetése. Gróf Bethlen István legfőbb feladatának tekintette az erős pártról való gondoskodást, mert koalícióktól, paktumoktól,

¹ Az első Bethlen-kormány összeállítása ez volt: elnök: gróf Bethlen István, külügy: gróf Bánffy Miklós, belügy: gróf Ráday Gedeon, pénzügy: Hegedűs Lóránt, földmivélségügy: Nagyatádi Szabó István, kereskedelemügyi Hegyeshalmy Lajos, vallás- és közoktatásügy: Vass József, igazságügy: Tomcsányi V. Pál, honvédelem: Belitska Sándor, népjólét: Bernolák Nándor, közéletmezés: Mayer János.

pártszövetségektől ezekben az időkben, úgy látszott, nem lehet komoly és gyorsütemű munkát várni. Erős kézzel el akart tüntetni a közélet teréről minden olyan akadályt, amely gátolja a parlament munkaképességét.

Gróf Bethlen István programját legelőször a kormány tagjaival ismertette meg, akik egyhangúan helyeselték azt. A kisgazdapárt hangulatának kialakításához hozzájárult Nagyatádi Szabó István nyilatkozata, aki megjelenvén pártjában, így oszlatta el az elégedetlenkedők aggályait: „Személyi kérdéseknek háttérbe kell szorulniuk — mondotta. — A kormányt cselekedetei után kell megítélni. Nagy programot ettől a kormánytól nem lehet várni, mert alig egy éve van még hátra a nemzetgyűlésnek.”

A Bethlen-kormány bemutatkozása április 19-én megtörtént. Az új miniszterelnök programját nagy érdeklődés előzte meg, mert ettől a beszédétől függött, hogy a kormány programja el tudja-e nyerni a pártok támogatását, vagy sem. Szilárd politikai irányt várt a nemzet, amely megtisztítja a közéletet mindattól a salaktól, ami abban az időben már veszedelmesen hozzátapadt az elvi kérdésekhez.

Bethlen vállalkozása nagyjelentőségű volt a nemzet későbbi sorsára nézve, mert ekkor nyert igazán tartalmat és gyakorlati megvalósítást az az álláspont, amely évek óta élt Nagyatádi Szabó István képzeletében. Ebben azt kívánta, hogy a gazdaságnak és az intelligenciának közösen kell dolgoznia a haza sorsán. Nem osztály- és pártérdekből, hanem a haza érdekének szempontjából. Ezt az elvet hirdette Nagyatádi Szabó István már a Károlyi-éra alatt, de azt megelőzőleg is, s ez jutott kifejezésre gróf Bethlen István és Nagyatádi Szabó István későbbi drámai hatású kézfogásában. *Ehhez a szövetséghez nem adta kézfogását társadalmi rétegünk harmadik dolgozó és termelő rendje, a munkásság s így az újjászülető Magyarország gigantikus munkájának ellátására nem tudott létrejönni a nagy triász.* Ehhez az erős építményhez a gazdaság Atlasz-válla s a sorvadásából tápáskodó intelligencia hordta a téglát.

Ekkor találtak valójában egymásra az intelligencia

és gazdatársadalom s indultak elszegődni hálátlan időkben egy lerombolt ország újjáépítésének munkájához. Ezt az utat világította be Bethlen expozéja, amely útnak tövissel benőtt szakadékaiban, egyedül haladva, eltévedt volna mind a két fél, de egymást karon kapva, segítve, támogatva, biztatva, a felvérzett sebeket bekötve, egymás túlzásait lenyesegetve, bátran indulhattak el, mert ebben a megindulásban az első perctől kezdve hitt az ország, melynek közvéleménye bizodalommal nézte az intelligencia és kisgazdaréteg közös vállalkozását.

Bethlen István, mint az új kormány miniszterelnöke, ment elől, amikor a kormány belépett a parlament csarnokába. Nyomban utána Nagyatádi Szabó István, aztán a többi miniszterek.

Ekkor mondotta el gróf Bethlen István első miniszterelnöki beszédét, melynek első mondatai már így hangoztak:

„Arra kell törekedniünk, hogy a gazdatár sadalomhan a harmóniát helyreállítsuk, mert a gazdatársadalom a nemzet gerince. Ha kultúrában erősödve s vagyoniig gyarapodva majdan kezébe veszi a hatalmat ebben az országban, az intelligenciával együtt alapját fogja megvetni annak az egészséges demokratikus fejlődésnek, amelyre ennek az országnak szüksége van.”

Bethlen hangsúlyozva beszélt s megismételte szavait: *„... mert hisz a gazdatársadalom az, amely a nemzet gerincét alkotja. Az erősítés munkájának tehát itt kell kezdődnie. Első lépés már a földreformmal kapcsolatban megtörtént. Ezt erős kézzel végre is kell hajtani, oly mérvben, hogy közmegnyugvást keltsen. Magyarország jövőjét két pilléren látom: A kultúrában kifejlett s gazdaságban erős kisgazdaosztályban és a keresztény magyar intelligenciában. Ha ketten összefognak, meg tudják szerezni azt a tekintélyt, amely képessé teszi őket arra, hogy a nemzetet vezessék.”*

A jövő reménysége s a nemzet újonnan támadt vezére mondotta ezeket a súlyos szavakat, a,ki ebben a pillanatban lerakta a rombadőlt Magyarország új építményének fundamentumát. Sajnos, ezt a munkát állandóan zavaró körülmények gátolták. A királylátogatással

kapcsolatos izgalmak a Teleki-kormány bukásával sem szűntek meg. Örökölte azokat a Bethlen-kormány is. A kisgazdák ugyanis végére akartak járni a dolgoknak. Nyugtalanította őket Benitzky Ödönnek egy súlyosan elítélt beszéde is, amelyben kíméletlenül megtámadta a kormányzó személyét, akit a királylátogatással kapcsolatban tanúsított magatartásáért a nemzet hálája kísért, mert nyilvánvaló lett, hogy bátor fellépésével beláthatatlan következményektől mentette meg nemcsak az országot, de a király személyét is. A kormányzó iránti tisztelet s a nemzet nagybecsülése fokozódott, amikor nyilvánosságra jutottak a megválasztott államfő és a megkoronázott király találkozásának részletei. Kiderült, hogy ez annyira meglepetésszerűen történt, hogy a kormányzó kénytelen volt felelős tényezőkkel való előzetes tárgyalás nélkül érintkezésbe lépni a királlyal.

Gróf Bethlen István kormányrajutása után nyomban kijelentette, hogy a kormány törvény szerint fedezi a kormányzó cselekedetét. Ezek után érthető, hogy a pártokban, de különösen a kisgazdák körében nagy felháborodást keltett Benitzky Ödön támadása.

Ilyen viszonyok mellett óriási feladat előtt állott a kormány. A nemzetet át kellett vezetnie az ellenforradalmi hangulatból a szorgalmas és becsületes munka tiszteletének útjára. Feladatot támasztott a nemzeti érzés megszilárdítása is, ami nem az utolsó kívánalmak között foglal helyet, mert a magyar lelkeken szinte megdöbentő fásultság uralkodott. Az önzetlen nemzeti érdek géniusza körül kevés embert lehetett találni, de annál tömegesebben tolongtak a könnyű vagyonszerzés oltára körül, amiért sokan feláldozták esztendőik becsületes munkáját, egyéni és családi tradícióikat. A „jó üzlet”, a „zürichi jegyzés” s a „valutapiac” egyre több embert hódított el a nehéz, becsületes munka mezejéről és a nemzeti gondolkodásúak táborából, de az általános emberi s erkölcsi felfogástól is. Meglazultak az erkölcs eresztékei s a legnagyobb veszély fenyegette ezt a lelkiek terén is lefelé zuhanó nemzetet. A tiszta erkölcs és becsületesség lobogója már-már muzeális érdekesség kezdett

lenni, miközben a magyarság *egyre* mélyebbre süllyedt a posványba.

Három dolog jellemezte ezeket az időket legjobban: a meggazdagodási vágy, — minden áldozat árán, még lelkiek terén is, ha kellett, — a mérhetetlen önzés, ami nemcsak egyéni, de osztályszempontból is megnyilatkozott, s a jelszavak tébolya, amely táborban még a legtöbb idealizmus, önzetlenség, s nemes akarás honolt. Sajnos, ide fészkelte be magát a legtöbb gyanús elem. Közöttük érvényesült legnagyobb mértékben a szenvedélyesség és a, türelmetlenség, amely megnyilatkozott osztály- és faji, de felekezeti vonatkozásokban és főként itt tudott lelkes tömegre találni sok olyan apostol is, aki kamatoztatni tudta az ideálokat a haszon asztalán.

Ebből a feneketlennek látszó erkölcsi és anyagi züllesztésből kellett a nemzetet kiemelni, vállon ragadni, s felrázni hogy, kábultságából magához térve, necsak az ország közéletében nézzen szét, de tekintsen önmagába is, hogy meglássa: hol kell kezdeni a rekonstrukció nagy művét.

Gróf Bethlen István és Nagyatádi Szabó István megindultak az ország újjáépítésének nagy munkájára. Egyik nyomában ott volt a kérgeskezű földnépe, amely még viselte ekkor a háborúból hazahozott vérfoltos ruhát, csizmája alatt megdobbant a föld, új erő indult benne útnak, amely hódítani akar, s fegyvere a munka. Ott volt mellette a megtépett középosztály, rongyos a ruhája, izmai ványadtak, de eszmék tüzeben ég a szeme, új honalapító tervek cikáznak agyában, s bátran indul előre a tövises úton, mert biztos abban: ha elfárad, segít neki útitársa.;

Ez az egymásra találás, sajnos, nem olyan időkből történt, amikor akármelyik fél is arra gondolhatott volna,, hogy saját osztályszempontjait minél inkább kifejezésre juttassa. Ennél sokkal nagyobb kívánalmak forogtak fenn: az ország egyetemes kívánságai.

— *Nagy dicsősége ennek a népnek* — mondotta a kaposvári gazdaggyűlésen Nagyatádi Szabó István —, *hogy bennünket a dunaparti palotába küldött, s miniszteri bársonyszékbe juttatott, de rosszor kerültünk oda.*

Nagyatádi Szabó István nem látta a hatalmi kérdést azzá] elintézve, hogy a gazdatársadalmat a „nemzet törzsének” ismerték el. Jól tudta, hogy ezzel az elismeréssel nemcsak előnyök, de terhek is jártak együtt. Hajdanában a nemesi kiváltságok se minden ok, érdem, s ellenszolgáltatás nélkül jutottak osztályok tulajdonába. A helyzetet áttekintve, volt bátorsága Nagyatádi Szabó Istvánnak megmondani tábora felé az igazságot:

— *A kisgazdatársadalom az ország ügyeinek intézéséhez való jogát csak úgy tarthatja meg, ha nem elégszik meg azzal, hogy őt a nemzet törzsének s gerincének tartják, hanem ha vállalja is az ezzel járó terheket.*

A nemzet törzsét, ezt az imponáló, nagy erőt mutatta meg Nagyatádi Szabó István Budapest népének 1921 május 22-én, amikor a Kisbirtokosok Országos Szövetségét és az Országos Földműves-Szövetséget együttes nagygyűlés megtartására hívta fel a, Vérmezőre. Ez a demonstráció a falu és város kibékülését akarta kifejezni, mert a falu népe nem titkolta a város iránt érzett haragját, aminek okát Nagyatádi Szabó István így adta elő:

— Ha bizonyos ellenszenv fejlődött ki, annak a háborús intézkedések voltak az okai. Mi keblünkre fogjuk ölelni a fővárost, mint keblére ölelte a, tékozló fiút az apa.

Ezzel a nagygyűléssel azonban Nagyatádi Szabó István a falu népének erejét is meg akarta mutatni.

— Most még csak a kisujjunkt mutatjuk meg — mondotta —, de meg fogunk mozdulni akkor, amikor arra az ország érdekében szükség lesz, s akkor lát az ország olyant, amilyent még soha. A mai ünnepség erőnknek csak egy részlete, csak ízelítő arra, hogy mi csoda erő van falun. Nem akarunk senkit legázolni, nem akarunk senkit elnyomni, együtt akarunk dolgozni mindenkivel, de nálunk nélkül nem engedünk kormányozni.

Ebben a beszédben sok erő, nagy önbizalom, nagy tettvágy volt, de nem hiányzott belőle bizonyos fokú sérődöttség sem. Az történt ugyanis, hogy amikor a falu népe feljött a fővárosba a kibékülést ünnepelni, azt tapasztalta, hogy sokan hiányoznak, akikkel szintén

kezet akartak fogni. Nagyatádi Szabó István szavá is tette ezt:

— Azt hirdetik az urak: fogjunk össze. Mi készek vagyunk erre, de nem látjuk itt a nagy urakat. Kérdem is tőlük, hol vannak? Itt csak egyetlen egy gróf van: Bethlen István, aki szíve szerint van közöttünk. Ő azok közül az erdélyi mágnások közül való, akik a magyar haza, függetlenségéért, vallás- és nemzeti szabadságáért harcoltak.

Abból a rokonszenvből, amely Nagyatádi Szabó István és Bethlen István között fennállott, csakhamar a legbensőbb barátság s a bizalom szinte határt nem ismerő érzete fakadt. Ez a bizalom oly példátlan módon nyilatkozott meg a falu vezére részéről gróf Bethlen István iránt, hogy teljes nyugalommal hozzá tudta kötni, vezérlete alá merte helyezni a gazdatársadalom fejlődésének sorsát.

Ez a cselekedete, amelyről később bebizonyosodott, hogy egyike volt a legbölcsebbeknek, annál nagyobb értékűvé válik, ha figyelembe vesszük, s az akkori idők hangulata alapján mérlegeljük azt a tényt, hogy Nagyatádi Szabó István olyan férfiú kezébe tette le a gazdatársadalom sorsát, aki mindig hajlandó volt lerakni, veszedelmes időkben pedig egyenesen feláldozni a népszerűség eszközeit.

A politikai élet két legerősebb mozgatója részéről egymás iránt megnyilvánult rokonszenv, de a sok tekintetben mutatkozó közös célok felvethették az egységes kormányzó párt felállításának gondolatát. Ennek a gondolatnak a magva a kisgazdapárt talajában már kikelt, de még fejlődnie kellett.

Gróf Bethlen István kezdettől fogva Nagyatádi Szabó Istvánnal akarta az egységes pártot létrehozni, amiről így nyilatkozott:

„A jelenlegi kormányzat egyik legszilárdabb pillére Nagyatádi Szabó István és a kisgazdapárt. Nélkülök egységes pártról beszélni is képtelenség.”

Nagyatádi Szabó István álláspontja viszont az volt, hogy támogat minden új alakulást, ha az a kisgazdapárt programját maradék nélkül magáévá teszi.

Nagyatádi Szabó István nagyon jól tudta, hogy a kiskisgazdapártnak népszerűbb szerep jutna az ellenzéki padokban s ez számukra még több reményt nyújtott volna az elközelgő választások során, de az ország sorsára hivatkozva nem vállalta az ellenzékiek szerepét. Ebben az esetben ugyanis parlamentárisán kormányozni lehetetlenség lett volna. *„Az ország, a jövő és a nép érdekében vigyázni kell, meg kell egyezni a kormányzás tekintetében”*, — mondotta.

Amily mértékben közeledtek egymáshoz gróf Bethlen István és Nagyatádi Szabó István, oly mértékben kezdték tépázni a falu vezérének nimbuszát eleinte olyan események, amelyek megkövetelték a népszerűség feláldozását, de csakhamar *megindult ellene a legvakmerőbb politikai hajsza, amely végül is három esztendőn át üldözte, fizikumában összetörte, s végül is sírba döntötte.*

Mindenekelőtt a Hegedűs Lóránt által megindított pénzügyi rekonstrukciós munkával kapcsolatban kellett színt vallania, ami nagy áldozatot követelt a falu népétől. Hegedűs Lóránt javaslata ugyanis súlyos terhekkel akarta megrakni a gazdaközöniséget, viszont lezüllött gazdasági életünket a magunk erejéből rekonstruálni más-kép, mint terhek vállalásával, nem lehetett. A nemzeti áldozatkészség még ez esetben is csupán a pénzügyi és gazdasági helyzet vastraverzeit adta volna, mert a további építés csak külföldi kölcsönrel volt elképzelhető. Erre azonban addig gondolni sem lehetett, amíg az ország stabil valutával nem rendelkezett. Ennek megalapozásához viszont mindaddig nem lehetett nyúlni, amíg a jóvátételi kérdés damokleszi kardja a nemzet felett lebegett.

Hegedűs Lóránt javaslata a gazdasági és pénzügyi helyzet újjáépítését a legszélesebb körű vagyonszállítási alapon akarta megoldani, amit Nagyatádi Szabó István kockázatos dolognak tartott, mert ez esetben ki lett volna téve az ország annak, hogy a legnagyobb áldozatok árán megtöltött állami kincstárra az ántánt ráteszi a kezét. Ez okból előbb a jóvátételi kérdés intézését kívánta.

Hegedűs Lóránt javaslatának az a része érintette leginkább a kiskisgazdapártot, amely programba vette az ingatlan és gazdasági felszerelések váltását. A javaslat

eme része nemcsak aggodalommal, de határozott ellenállással is találkozott. Hegedűs Lóránt ezekután kénytelen volt enyhíteni javaslatán. Ebben a javított formájában meg is szavazták az ingatlan vagyonszátságot, miután Hegedűs Lórántnak sikerült megértetnie azt, hogy a vagyonszátság még abban az esetben is a meglévő vagyonok érdekeit szolgálja, ha azokból megváltási célokra bizonyos százalékot el is vesz az állam, mert ily módon a visszamaradó vagyont értékében sikerül megmenteni, míg a korona fokozatos romlása a vagyonok elértékteleződésére vezet. „Áldozzuk fel vagyonunk egy részét — mondotta —, hogy a maradék rész értékes maradjon, s így megszabadulunk a koldusbottól, ha szegényebbek is leszünk.”

A kisgazdapárt viselkedése antipáthiát keltett a városi lakosság előtt, amely hangulat megnyilvánult a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártban is, ahonnan szinte kampányszerű sajtótámadás indult meg Nagyatádi Szabó István személye ellen. A keresztény párt ugyanis az egyre fokozódó drágaság kérdését, a liszt- és gabonakivitellel hozta kapcsolatba, s a bajokon segítő az azt kívánta, hogy a kormány kreáljon új szervet a drágaság megfékezésére. Szóba hozták a Közélelmezési Tanács felállítását, ami hamarosan meg is történt, de a drágaság még sem csökkent.

Ennek az új intézménynek a felállítását a kisgazdák Nagyatádi Szabó Istvánnal az élükön teljes erejükből ellenezték, mert úgy érezték, hogy az akció ellenük akar irányulni. Ekkor mondotta Nagyatádi Szabó István: „*A gazdatársadalom zárt falanxként áll minden támadással szemben. Közélelmezési diktátort, ármaximátort és rekvirálást ne csináljunk még egyszer.*”

A keresztény párt fellépése azonban a városi lakosság körében szimpátiára talált, mert a drágaság miatt ők is a gazdákat vádolták, pedig ennek okai sokkal mélyebben gyökereztek. Ekkor még nem tudták, hogy a világháború, s az azt követő rombolások nyújtották be váltóikat, s a drágaság oka a beteg közgazdasági életben keresendő, ami nem magyar, de világjelenség.

Miután a Nagyatádi Szabó István ellen felhozott

vádak nem érték el azt a célt, hogy őt a kisgazdák táborában is komolyan megtépzazzák, elhangzott az a támadás is, hogy a földművelésügyi minisztérium az ellátatlanok gabonájára is adott kiviteli engedélyt.

Ezekben az időkben, amikor a terheknek szinte beláthatatlan sokasága figyelmeztette az ország minden dolgozó rétegét az elközelgő idők nagy erőpróbájára, s a vezető pozíciókban lévő férfiaknak gondolkodás nélkül kellett feláldozniok népszerűségüket, szinte pergőtűszerű támadás alá vették Nagyatádi Szabó Istvánt. Okot szolgáltatott erre az az országgraszoló botrány, amely a közszállításokkal kapcsolatban robbant ki. Súlyos támadások hangzottak el ekkor ellene s már-már úgy látszott, hogy nemcsak politikailag, de egyénileg is tönkreteszik ezt a puritán, hozzáférhetetlen jellemű férfiút, de ő igazságának tudatában keményen állta a legkíméletlenebb támadások tüzeit.

A kormányzó párt két szárnya között az összhang helyrehozhatatlanul felbomlott. A keresztény párt oldaláról ugyanis valóságosan üzöbe vették Nagyatádi Szabó Istvánt, akit nemcsak felelőssé tettek a közszállítási panamáknak miatt, de személye ellen is a legsúlyosabb vádak hangoztatták, amelyek eleinte pártkörökben, hivatali előszobákban, a parlament folyosóján terjedtek, majd kiszivárogtak a közvélemény körébe, ahol még nagyobbra dagadtak.

A gazdatársadalom dermedten nézte vezére nimbuszának tépázását, de abban a pillanatban, amikor Nagyatádi Szabó István az első kijelentést tette: „A vádak hozzáam nem méltók”, a falu népe fokozott bizalommal s ragaszkodással tömörült vezére mellé, aki az alaptalanak bizonyult vádak mázsás súlyát három esztendőn át, szinte halála percéig cipelte, míg az a magyar bíróság, amelynek hozzáférhetetlenségét ő oly gyakran hangoztatta, s amelyre bízni akarta a földreform lebonyolítását is, felmentette őt a vádak alól, visszaadta becsületét, amit a politikai irigység, párt- és osztályharc, de leginkább az okatlan féltékenység minden áron el akart tőle rabolni.

A háború és az azt követő idők kényszerítő hatása alatt bevezetett forgalmi korlátozások ellen egyre erélye-

sebb fellépést tanúsított a kisgazdapárt. Azt tapasztalta ugyanis, hogy eme kényszerítő rendszabályok alkalmazása fokozódó elkeseredést szül a mezőgazdák között. Egyébként is, a gazdasági bajok nagyrészének okát a szabadforgalom megbénításában látták, s ezért legfőbb törekvésük az volt, hogy megszüntessék az összes rekvirálásokat és az árak maximálását. Ennek a fellépésnek eredménye is lett. Az ország fokozatosan kezdett áttérni a szabadforgalomra. Ez azonban nem történhetett meg minden zökkenő nélkül. Legelső kinövése a kiviteli panama lett, amelynek főhadiszállása Esküdt Lajosnak a földművelésügyi minisztériumban lévő hivatali szobája volt. Szomorú tünete volt ezeknek az időknek ez a botrány. A gyors meggazdagodásnak, s a konjunktúrák kihasználásának kora volt ez. Kedvezett ennek a szellemnek az ingatag pénzügyi helyzet is, amit a spekulatív szellem, amely nem a termelés, hanem a kereskedelem útján akart hirtelen meggazdagodni, minden téren kihasznál. Egyszerre hihetetlen módon megsaporodott a kereskedők száma. Ez a konjunktúra-légió akarta learatni a szabadforgalom termését. Ebben az iramban a gazdatársadalom hoppon maradt.

Maga Nagyatádi Szabó István mondotta, hogy 15 millió kérvény fekszik minisztériumában, melyek mindegyike kiviteli engedélyt kért. Szétosztva ezt a folyamodványhalmazt az ország lakosságára, még a csecsemőkre is két kiviteli kérvény esett. Ezek nagyrésze pártfogolt kérvény volt, csatolva hozzájuk egy-egy ajánlólevél. De személyesen is százával jelentek meg engedély kérésére, akiket a miniszter nem is fogadott. Arról azonban nem tudott Nagyatádi Szabó István, hogy annál inkább foglalkozott a kérvényezőkkel Esküdt Lajos, akinek „testén keresztül” lehetett a legkomolyabb ügyekben is a miniszterhez jutni.

A szabadforgalomra való áttérés után háromféle árut lehetett kivinni. Szabad áruk voltak: a zöldség és a bor, kiviteli illetékhez voltak kötve, de engedély nélkül lehetett kivinni a lisztet, a harmadik csoporthoz tartozó szükségleti cikkek kivitele illetékhez és engedélyezéshez volt kötve. Természetesen ezekkel történtek a legtöbb

visszaélések, amelyek egy kézbe futottak össze, Nagyatádi Szabó István magántitkárába. Esküdt Lajos neve széles körökben lett ismertté, aki példátlanul visszaélt gazdája bizalmával. A legszemérmertlenebbül üzte a kiviteli engedélyekkel kapcsolatban a panamát. Nagyatádi Szabó István, aki egyénileg az egész dologban tisztán állott, ily módon belesodródott a panamavádak központjába, ami jó támadási alkalmat szolgáltatott ellenfeleinek, akik azt követelték, hogy tegye közzé azoknak a nevét, akik a kiviteli engedélyekkel kapcsolatban a kijáró szerepét viselték.

Nagyatádi Szabó István két válasz előtt állott: vagy lemond a miniszterségről — ami leginkább kielégítette volna üldözőit —, vagy, miután teljesen politikumot csináltak ebből a bíróság elé tartozó ügyből, maga, is politikai vágányon tartja mindaddig, amíg illetékes fórum elé kerülhet. Az utóbbit választotta, mert úgy vélte, hogy a hivataláról való leköszönéssel maga is elismerné azt, hogy a személye ellen emelt vádak nem alaptalanok. Azt vallotta: „Ha ebből az ügyből politikumot csináltak, szembe kell néznem ezzel is s nem szabad előle megfutamodnom.”

A kiviteli panama ügye pártértekezlet elé került, amelyen Nagyatádi Szabó István ismertette a kérdés egész komplexumát, de még mielőtt felszólalt volna, Vasadi Balogh György határozati javaslatot olvasott fel, mely azt kívánta, hogy a párt ne fedezze a bűnösöket, sőt szigorú vizsgálatot és megtorlást követeljen. Ha a párt kebelében volnának kompromittált tagok, azoknak le kell vonniok a konzekvenciákat. Egyébként a párt a legnagyobb nyugalommal várta a bűnügyi vizsgálat eredményeit s annak egész anyagát bíróság elé tartozónak tartotta.

Nagyatádi Szabó István erélyesen tiltakozott ama beállítás ellen, hogy a kiviteli ügyek miatt egyedül a kiskgazdapártot vonják felelősségre. Ismertette azt a körülményt, hogy az ország pénzügyi helyzete kívánta a kivitel megindítását. Nem a kiskgazdapárt, s nem személyében a földművelésügyi miniszter határozta el a kivitel kérdését, hanem a, kormány, de a gabonakivitel miatt

sem lehet senkit felelősségre vonni, mert az 1921. évi kitűnő gabonatermessel előállott feleslegek kivitele által lehetett a pénzügyi egyensúlyt némileg fenntartani. A kivitel folytán az állam nyeresége igen tekintélyes volt, havi 30—40 millió korona. Erre az összegre viszont múlhatatlanul szükség volt, mert csak a külföldi értékesítés által lehetett az állami gabonaellátás folytán felmerült deficitet fedezni. A kenyérliszt kilóját pl. 5 koronáért kapták az ellátatlanok, ami az akkori piaci árak egyharmadának felelt meg.

Ezek után sem enyhült a támadási akció, sőt most már teljes erővel politikai vágányra terelődött, melynek célja kormánybuktatás volt. Történt pedig ez akkor, amikor a legkritikusabb problémák tornyosultak fel: egyre fenyegetőbbé vált a pénzügyi válság, de külpolitikailag is bonyolult kérdések előtt állottunk, Nyugatmagyarország sorsa miatt. Belpolitikailag pedig napról-napra jobban bebizonyosodott, hogy a koalíciós kormányzat tarthatatlan.

Erős áramlat indult ismét az egységes párt megalapítása iránt, de ez elé most már a kisgazdák gördítettek akadályokat, akiket a kiviteli engedélyek miatt felkavart politikai helyzet egyre jobban elkésérett s már komoly politikusok részéről hangozott el az az óhajtás, hogy vonuljanak ellenzékbe. Ebben a, természetlen pártpolitikai zűrzavarban Nagyatádi Szabó István ezzel az elhatározással nem tudott megbékélni.

Fokozta az elkéséredést egy félreértett hivatali házkutatás is, amely Nagyatádi Szabó István földművelésügyi minisztériumi szobájában folyt le. A rendőrség közegei azzal védekeztek, hogy tévedés történt, mert a letartóztatásban levő Esküdt Lajos hivatali szobájában kívántak bizonyos iratok birtokába jutni.

A legsúlyosabb belpolitikai krízis előtt állott az ország. Hegedűs Lóránt, aki egy esztendőre vállalta a pénzügyi tárcát, belátván, hogy „tévedett az időben, az emberekben és saját maga helyzetében”, tragikusan letört s visszavonult. Ez a letörése annál katasztrofálisabb volt, mert úgy érkezett, mint egy diktátor, s távozáskor kénytelen volt bevallani, hogy amit csinált, nem volt

igazságos, de ezzel védekezett: „azokban a lázas időkben nem volt időm az igazságot keresni.” Bár a megindított adópréssel a duplájára emelte fel a költségvetési bevételt, mégsem tudta az állam kiadásait fedezni. Megállította ugyan a bankóprést, de a drágaság fokozódott. A korona, melyet Hegedűsnek sikerült 2.85-ig „felpofoznia”, fokozatosan megindult a romlás útján lefelé. Politikája, amely csak az állammal törődött, s az egyént figyelmen kívül hagyta, bukása után úgy az egyénre, mint az államra nézve súlyos katasztrófát hozott. Teljes bonyodalom jellemezte ennek az időnek politikai életét. Mintha, ekkor élte volna közéletünk forrási pontját. Az ellentétek kiéleződve, fokozott mértékben taszító erőként léptek fel.

Ilyen siralmas viszonyok között indult meg az akció egy kormányképes párt összehozására. Erre nagy szükség volt külpolitikai, de leginkább belpolitikai okokból. A sok bonyolult kérdés között Nyugatmagyarország sorsa is kockán forgott. Az ország újabb darabjának veszendőbe menetele egyetértést, közös fellépést, zavar-talan kormányzást igényelt volna, amikor a kormány minden erejét a nagy problémák megoldására tudja koncentrálni, s nem kell arra is vigyáznia, hogy a támadásokat parírozza. Ezt a nyugodt politikai atmoszférát elérni ezekben a napokban teljesen lehetetlen volt.

A kisgazdapárt megzavart hangyaboly képét mutatta a kiviteli engedélyek miatt ért támadások során s szinte titáni erőfeszítésébe került Nagyatádi Szabó Istvánnak, hogy pártját visszatartsa attól a döntő elhatározástól, amely tűrhetetlennek találván helyzetét, ellenzékbe vonulást sürgetett.² Ezzel a könnyelmű óhaj-tással szemben jobban hajlott Nagyatádi Szabó István az egységspárt megalakítását célzó tárgyalások lefolyatására, mert, látva az ország züllő viszonyait, a kivezető utat a nemzeti erők összevonása által vélte elérhetőnek.

² A kisgazdapárt magatartását élénk figyelemmel kísérték a vidéki párt-vezérek is, amelyek egymás után figyelmeztették Nagyatádi Szabó Istvánt arra, hogy „a szeretet és bizalom, amellyel őt a nép körülveszi, arra is kötelezi, hogy szakítson a mágnáskaszinó politikájával és kövessen el mindent, hogy megvalósulhassanak a gyökeres és erőteljes demokrácia követelései, de mindenképp a közszabadságok”.

Az új pártalakítási mozgalmat úgy képzelte megvalósíthatónak, hogy egyik oldalon a, polgári demokratikus politika szervezkedjék, a szabad királyválasztás gondolata alapján, s a másik oldalra a legitimista, konzervatív erők helyezkedjenek el. Hogy pedig a kispárt kész helyzetet teremtsen az új pártalakulással kapcsolatban, előbb a maga, portáján is rendezte a vitás kérdéseket. Legelső helyen a királykérdés tekintetében változott álláspontjukat körvonalazták s e tekintetben szigorú pártkövetelményt támasztottak. Ekkor derült ki, hogy a 97 tagból álló pártban többségben voltak a, szabadkirályválasztó elvet vallók. Ilyen előzmények után Nagyatádi Szabó István az alábbi 10 pontban foglalta össze a párt alapelveit:

1. A párt keresztény és nemzeti alapon áll.

2. A párt kívánja a pragmatika szankció megszűnésének törvényben való deklarálását; a minden más államtól független magyar nemzeti királyság intézményes kiépítését; a királyhatalom gyakorlatának és jogkörének az ezeréves magyar jogfejlődés szellemében való, a szabad királyválasztás ősi jogát fenntartó törvények rendezését.

3. A nemzetgyűlés feladatainak elvégzése után a törvényben megállapított időtartama meg nem hosszabbítható és tiltakozik az ellen, hogy a, jelenlegi nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverenitás kizárólagos törvényes képviselője, kétkamarás rendszerűvé alakíttassék át.

4. *A párt az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választási rendszer törvénybe iktatását kívánja és a, választások tisztasága és szabadsága feletti bíraskodást a bírói függetlenség oltalma alá kívánja helyezni.*

5. A párt a közigazgatásnak: a történelmi jogfejlődés szellemében és a modern kor és a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő demokratikus reformját mielőbb megvalósítandónak tartja.

6. Az állam csak szükséges számú, de jól fizetett tisztviselőket tartson, akiknek közérdekű és zavartalan működését a szolgálati szabályzat és a független bíróság biztosítsa.

7. A párt a nagymérvű drágaság legfőbb okát egy-

felől államháztartásunk egyensúlyának megrendülésében, másfelől a termelő munka számos akadályában és pénzünknek ezekből származó elértéktelenedésében látja. Ennélfogva kívánja mindenekelőtt az állami kiadások terén a takarékoság elvének kérlelhetetlen keresztülvitelét, az államháztartás rendjének lábraállítását, továbbá helyes külpolitikával, valamint a kereskedelem szabadsága nagy elvének helyreállításával, a nemzetközi forgalomba való bekapcsolását, végül a termelést megkönnyítő és a fogyasztást megdrágító élősdie szervek kiküszöbölését.

8. A párt követeli a munkáskérdés sürgős és intézményes megoldását.

9. A párt követeli nemzeti létünknek megingathatatlan alapokra való helyezése érdekében a földbirtok-reform sürgős és becsületes végrehajtását, a házhelyek, kisbérletek és legelők birtokának novelláris úton való soronkívüli rendezését.

10. A párt egészséges állami és társadalmi életet csak teljes jogrend és a szabadságjogok teljes biztosítása mellett tart lehetségesnek és kívánja a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló törvények hatályon kívül helyezését. A párt kimondotta, hogy a 10 pontban lefektetett elvek sérelmével kormányt nem támogat.

A kisgazdapárt 10 pontja nagy politikai kavardást eredményezett. Sokan várták azt a sorsdöntő elhatározást is, hogy Nagyatádi Szabó István lemond miniszteri székéről, s ellenzékbe vonul egész pártjával. A kisgazdapárt azonban elveinek pontokba foglalásával nem akart mást elérni, minthogy leszögezze álláspontját a készülõ pártalakítási mozgalommal kapcsolatban. Ez az elvi határozat prezent akart lenni gróf Bethlen Istvánnak, aki a pécsi kerület idõszaki választása alkalmából nagy beszédre készült, melyet jóeleve nagy érdeklõdéssel várt a közvélemény. Ez a pécsi beszéd tulajdonképpen zászlóbontása akart lenni az elméletben lévõ egységspártnak, amelynek kontúrjait gróf Bethlen István már kidolgozta magának. A képviselõk és politikusok nagy kísérete mellett érkezett meg gróf Bethlen István erre az idõszaki választásra, amikor a kerület képviselõjelöltje, gróf

Ráday Gedeon programbeszédét tartotta. Az egész ország figyelve Pécs felé fordult, mert köztudomású dolog volt, hogy Bethlen István ezt a nemrég felszabadult várost választotta ki arra, hogy mint kormányelnök, ott megrajzolja a jövő politikájának útját és irányát.

Érthető volt ez az érdeklődés, mert a nemzet élete a legnagyobb bizonytalanságban mozgott, s ez a beszéd jelentette azt, hogy sorsában milyen fordulat fog beállani. A pénzügyi és gazdasági krízis részint fásultságba, részint meghasonlásba ejtette a nemzetet. A középosztály teljes lezüllése, munkahiány, az állami adminisztráció dzsungelje, a fegyelem meglazulása és a tekintély hiánya sebeztek legszomorúbb küzdelmét folytató nemzetünket.

Vezér után epekedett az ország, s a pécsi beszéd tette világossá, hogy a vezér megérkezett. Gróf Bethlen István Pécsről indult el programjával, amikor még csak ideája élt benne annak, hogy programja megvalósítását milyen párt támogatásával igyekszik elérni. Ekkor még hiányzott az a politikai gépezet, amely nem mondja fel a szolgálatot a legkritikusabb pillanatokban.

Szó sem lehetett még ekkor a zavartalan építésről. A romok eltakarítása volt előbb a feladat. A hosszú háború, s a két forradalom rothadó anyaga fertőzte a közéletet s bénította az alkotó munka megindulását.

Erőteljes kormányzás, megfelelő párt hiányában lehetetlen volt. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy nemcsak kormányzóképes pártban, de egységes politikai, irányelvek alapján működő ellenzékben is hiány volt. A kormány mögött laza koalíció állott, amikor állandóan hátbatámadásoktól kellett tartania. Maguk a kormánypártok sem voltak homogének. A kormány ilyen körülmények között állandó bukás veszélyében állott, amiről nem lehetett tudni, hogy külső vagy belső politikai szempontból hátrányosabb-e? A külföld ugyanis nem szívesen kezdett tárgyalásokat olyan kormányval, melynek uralma ilyen ingatag bázisra épült.

Aki az ország sorsát szívéen viselte, annak számára valóban elérkezett az idő, hogy a nemzetgyűlés pártjai saját soraikban rendet teremtsenek, mert a kormány nem vesződhetett állandóan pártklikkek intrikáival.

Bethlen István fennen hirdette, hogy „csak világnézeten alapuló pártok lehetnek hivatottak arra, hogy a nemzet sorsát irányítsák. A keresztény nemzeti és agrár irányzat csak együttesen lehet hivatva az ország kormányzására. *A kisgazdatársadalom erőteljes és széles rétegének támasza nélkül egészséges és demokratikus kormányzás el sem képzelhető Magyarországon, de ez az osztály vezetésre és irányításra szorul, a történelmi magyar intelligencia által.*”

Ezek a szavak teljesen megegyeztek Nagyatádi Szabó István elképzelésével, aki rég hirdette a kisgazdatársadalom és az intelligencia összefogását.

Bethlen István úgy képzelte el az építő uralom biztosítását, hogy egységes világnézeti alapon, egy pártban kell helyet foglalniok a kisgazdatársadalom, az intelligencia és a nemzeti alapra helyezett munkásság képviselőinek. Ezeknek az irányelveknek pécsi beszédében kifejezést is adott, ami politikai életünk új hajnalhasadását jelentette. Programja gyújtópontjába ezt a követelményt helyezte: „A jelszavas politika helyett rá kell térni a reálpolitika útjára.”

Ez a beszéd nemcsak bátorhangú, de áttekinthető szándékú és bizalmat keltő volt. Bethlen István nem hagyott magyarázatlanul egyetlen kérdést sem. Át és át volt itatva panasszal, szemrehányással, kritikával, de felmutatta a gyógyító balzsamot is. „Nem büntetni, hanem építeni, gyógyítani akarunk”, mondotta. Ehhez pedig egységes kormányzó párt szükséges, amely feltűri ingujját, munkakötényt köt s dolgozik fáradhatatlanul, tervszerűen, távortartva magától a jelszavas politikát, az érzelmi ellágyulást, a szalmalángfellobbanást, nem törí fejét puccsokon s nem érzi politikáját a detronizáció gondolatában.

— Ne jöjjenek az egységspártba azok, akik a királypuccsot lehetőnek tartják, de azok sem, akik detronizáción törík a fejüket. Nem szónokló hazafiakra van most szükségünk.

Dörgő szavak voltak ezek, amelyek nem hajszoltak népszerűséget, de tetemre hívták a füstölgő romok közül az ország pártjait, hogy teljesítsék nemzetükkel szemben

kötelességüket, sorakozzanak minden utógondolat nélkül egy táborba s válasszanak maguknak vezért. „Én útjába nem fogok állani a vezérválsztásnak — mondotta Bethlen —, de ha egyszer választottak, ne hagyják cserben, mert ezzel az országot döntik sírba.”

Szenzáció erejével hatott gróf Bethlen István beszédének az a része, amellyel a királykérdést mellékvágányra toltta, másodrendű problémának deklarálva. Errevonatkozó minden megállapítása nagyon szerencsés volt, mert amellett, hogy az események elmosták már másnap annak jól átgondolt felépítését és szándékait, a későbbi, némileg nyugodtabb politikai élet idején még sokszor szóba kerültek. Gróf Bethlen István a királykérdésre vonatkozólag ezeket mondotta: „A király 1918 novemberében eltávozott és megszűnt alkotmányos jogát gyakorolni. Távozása *vis majornak* volt következménye. Ez az állapot, amelyet akkor a forradalmi események teremtettek, ma is fennáll. Ennek az állapotnak jogi karakterisztikumát az összeült nemzetgyűlés az 1920. évi I. t.-c.-ben állapította meg, amely a trianoni szerződés, valamint a forradalom által teremtett helyzet következtében határozta meg: a törvény azt mondja, hogy megszűnt a királyi hatalom gyakorlása, megszűnt a *pragmatica* sancciónak a közös és elválaszthatatlan birtoklásra vonatkozó része, megszűnt az 1867. évi XII. t.-c. érvénye. Az ezekből az állapotokból folyó konzekvenciákat a békeszerződés megkötése után fogja levonni a nemzet. A konzekvencia, melyre a törvény utal, nézetem szerint a következő: Miután Magyarország független állammá lett és a trianoni szerződés arra kötelez minket — ami különben jól felfogott érdekünk is —, hogy függetlenségünket fel ne adjuk, és hogy olyan intézkedésre, cselekvésre, vagy szerződésre ne vállalkozzunk, amely ezt a függetlenségünket érinteni alkalmas lenne, ebből az következik, hogy Magyarország uralkodója nem lehet egyúttal más ország uralkodója és csak az gyakorolhat királyi jogokat, aki elismeri, hogy a *pragmatica* szankciónak az együttes birtoklásra vonatkozó határozmányai, valamint az 1867. évi XVII. t.-c. érvénytelenné válhat.

— De mi következik már most ebből a posztulátum-

ból arra a kontroverziára vonatkozólag, amely a legitimisták és szabadkirály választók között fennáll? Mindezekelőtt megállapítható, hogy ezen a nemzet akaratából az 1920. évi I. t.-c.-ből, valamint a trianoni szerződésből leszűrt posztulátum nincsen ellentétben sem a legitimista, sem a szabadkirályválasztás elvével, legalább theoretice nincs, csak arra kötelezi Magyarország uralkodóját, hogy ezen posztulátum tekintetében nyílt garanciákat adjon. Mert ezen konzekvenciák elfogadása nélkül akár az egyik, akár a másik esetben a király uralkodói jogait nem gyakorolhatná.

Azonban meg kell állapítani azt is, hogy a királyi hatalom gyakorlása nemcsak jog, hanem kötelesség is. Alkotmányunk értelmében az alkotmányos királyi jogok gyakorlása másra át nem ruházható, azokat a király nem szüneteltetheti. A király az állam első funkcionáriusa és mint más választott, vagy kinevezett funkcionárius, helyéről el nem távozhat, kivéve a vis major esetét. Ha vis major, vagy forradalom megakadályozza őt jogainak gyakorlásában, addig, amíg a vis major tart, legitim jogai meg nem szűnnek, el nem enyésznek, el nem évülnek. De ha megszűnt a forradalom, vagy a vis major, ebben az esetben uralkodói jogait gyakorolni újra köteles. Ha tehát ennek az egyik akadály, mint a jelen esetben is, hogy a király uralkodói jogainak gyakorlása bizonyos feltételek elfogadásától függ, akkor a királynak nyilatkoznia kell és döntenie afelett, hogy elfogadja-e azokat a feltételeket, amelyek felállítottak, mert a nemzet attól meg nem fosztható, hogy alkotmányos királya lehessen.

— Ha királyság akarunk maradni, ettől a felfogástól el nem távolodhatunk, amely egyedül felel meg alkotmányunknak, de amely számol egyúttal a teremtett helyzettel is. Ma két szélső álláspont áll szemben egymással. Az ultra legitimistáknak és azoknak a szabadkirályválasztóknak álláspontja, akik detronizálni akarnak azonnal. Egyik párt azt mondja, hogy tekintet nélkül az új helyzetre, a nemzet deferálni köteles. A másik párt, tekintet nélkül alkotmányunk rendelkezéseire, azt mondja, hogy az adott helyzetben a detronizáció iránt kell intézkedni. A szélső legitimisták csak az uralkodó

jogait nézik, de nem azokat a jogokat, amelyekkel a nemzet bír a bekövetkezett világesemények következtében. A szabad királyválasztók a jogfolytonosságot és alkotmányunk törvényes intézkedéseit borítják fel.

— Meggyőződésem szerint a legitimitás a trón betöltésének csak jogi feltétele. De az uralkodói jogok gyakorlásának nemcsak jogi feltételei vannak, hanem éppúgy kívánhatja a nemzet azt, hogy a király elfogadja azokat a feltételeket, amelyeket a nemzet kitűzött akkor, amikor a függetlenségét proklamálta és a trianoni szerződést aláírta. Ebből a helyzetből csak egy kivezető út van: a nemzetnek, illetve a nemzet megbízásából a kormánynak kell a nemzet felfogása alapján tisztázni a helyzetet a királlyal. A kormánynak a kötelessége, hogy anélkül, hogy ezáltal azt az álláspontunkat feladnánk, amely szerint a királykérdés elintézése Magyarország belügye, a sigtantárius nagyhatalmakkal a diplomáciai érintkezést felvegye abból a célból, hogy velük a magyar nemzet álláspontját a kérdésben megismertesse. A helyzet tisztázása alkotmányos kötelessége a nemzetnek, mert a detronizálás forradalmi cselekmény lenne, amelynek következménye a nemzetre beláthatatlan konzekvenciákkal járna.

— Ezeket a tárgyalásokat a kormánynak kötelessége alkalmas időpontban lefolytatni a nemzet megbízásából. Addig, amíg ezek valamely eredményre nem vezetnek, a királykérdést sem egyik, sem másik irányban eldönteni nem lehet és nem is szabad. Addig minden törekvés, mely a parlamentben és parlamenten kívül harci riadó formájában nyilvánul meg, alkotmányellenes és forradalmi jelenség, amelyet a kormány teljes erővel elnyomni kötelességének kell, hogy tartson. Mi sem puccsot, sem detronizációt semmi körülmények között el nem fogadunk, mi tárgyalni akarunk és csak azután dönthetünk. Türelemmel és becsületes törekvéssel kell a kérdést megoldanunk, minden más kísérlet polgárháborúra vezetne.

A pécsi beszéd egy csapásra a nemzet vezérévé tette gróf Bethlen Istvánt. Azok a politikai alapelvek, amelyeket hangoztatott, megnyitották volna az útját annak,

hogy a pártok életében meginduljon az egységes kibontakozás, de el sem jutottak még a pécsi beszéd hullámai a lelkekhez, mindent elsőprő hír járta be az országot:

A király Magyarországon van!

A hír, amely valónak bizonyult, dermesztő megdöbbenést keltett. A közvélemény többsége, amely még a pécsi beszéd hatása alatt állott, pillanatnyilag teljes tanácstalanságba esett. Amint kibontakoztak ennek a meglepetésszerű, meggondolatlan puccsnak a kontúrjai, kiűnt, hogy polgárháború előtt áll az ország.

A belső krízissel karöltve járt a külpolitikai bonyodalom, amely arra ürügyet találva, a magyar nemzet szuverenitását sorozatosan sértette meg. A nagyköveti konferencia felszólította a kormányt, hogy proklamálja IV. Károly trónfosztását, mert ellenkező esetben a szövetséges hatalmak minden felelősséget elhárítanak maguktól. Az ántánt eme fellépésének az lett a következménye, hogy a nemzetgyűlésnek detronizálnia kellett az egész Habsburg-dinasztiát.

A kispárt úgy érezte, hogy ez a második királypuccs teljesen igazolja eddigi magatartását, de a detronizációnak az ántánt parancsára, történő keresztülvitelét olyan szégyennek tartotta, amely a pártot nemcsak mélyen gondolkozóba ejtette, de súlyosan le is verte.

Harmadik esetben került ekkor nemzetünk olyan helyzetbe, hogy uralkodóját detronizálta. Rákóczi és Kossuth idejében a nemzet egybehangzó akarata volt ez, de 1921 októberében, ha volt is erős párt, amely erre törekedett, az események keserű ízét az is érezte. Nagyatádi Szabó István azonban ekkor is rendületlenül állott elve mellett:

— *Én nem mondok ellent a detronizációnak* — jelentette ki a kispárt értekezletén. — A kispárt elejétől kezdve amellet foglalt állást, hogy rázza le az ország a Habsburgok uralmát s olyan királyt válasszon, akit a nemzet szabad akaratából emelne a trónra. Az ország végpusztulását jelentette volna, ha Habsburgkirály ide beteheti lábát. Nem tudjuk megérteni, hogy ezt sokan nem akarják belátni. A legutóbbi események

összeforrasztották a nemzetet, még azokat is, akik éles ellentétben állottak egymással a király kérdésben.

A párt megnyugvással állapította meg, hogy a királypuccsban a kisgazdák egyetlen tagja sem vett részt, de annál nagyobb mértékben megdöbbentette őket az a tény, hogy vezető államférfiak vállalkoztak a puccs keresztülvitelére, amely szilárd állításuk szerint megsemmisülésbe döntötte volna a nemzetet.

Nagyatádi Szabó István a, kisgazdapártnak vindikálta azt az erőt, amelyik a kormány hatalmát alá tudta támasztani ezekben a polgárháborúval súlyosbított napokban. A kormány számára felbecsülhetetlen értéket jelentett az a tudat, hogy egy nagy párt van a háta mögött, amely ezekben a nehéz időkben feltételek kikötése nélkül segítségére volt.

Ezek az események belpolitikailag teljesen összekaparták a kibontakozás szálait. A szépen haladó egységpárti törekvések fonalai egyelőre szétszakadtak. Nagyatádi Szabó Istvánt ugyanis az események abban a meggyőződésben erősítették meg, hogy a kisgazdapártot nem szabad feláldoznia újabb pártalakítási célokra. Ezzel szemben Gróf Bethlen István, még mielőtt a közvélemény végigsimította volna kezét a szemén, hogy tisztán lásson a tornyosuló események tömkelegében, kijelentette, hogy fenntartja pécsi beszédének irányelveit, legfőbb törekvése az egységspárt megalakítása.

A kisgazdapárt körében elementáris erővel csapott fel a hála, és a bizalom érzete azok iránt, akik aktív részesei voltak annak, hogy IV. Károly bevonulása nem történhetett meg.

A párt küldöttsége³ elsősorban a kormányzó előtt tisztelgett, amikor Nagyatádi Szabó István ezeket mondotta: „Nem ünnepelni és szónokolni jöttünk ide, mert a múltban is egységesen állottunk az ország és a kormányzó mögött, hanem köszönetünket akarjuk kifejezni

³ A küldöttségben Nagyatádi Szabó István vezetésével részt vettek: Mayer János, Gaál Gaszton, Rubinok István, Schandl Károly, Könyves Lajos, Szabó József, Lovász János, Barla-Szabó József, Nagy Pál, Szabó Gy. János, Kálmán István, Berky Gyula, Orbók Attila, Jánosi Antal, Nagy János, Csontos Imre, Temesváry Imre, Dánér Béla, Bencze Gábor és Kolozsy Endre.

azért a nagyszerű magatartásért, mellyel a nemzetet ezekben a vészterhes időkben megmentette. Biztosítjuk Főméltóságodat annak a pártnak ragaszkodásáról, mely mögött milliók állanak, olyan milliók, akik a nemzet őseréjét képviselik.”

A kormányzótól gróf Bethlen István miniszterelnökhöz ment a küldöttség, akit Gaál Gaszton köszöntött azért a „férfias kemény munkáért, amelyet vállalt saját élete kockáztatásával is”.

A kormány arra törekedett, hogy a Tihanyban tartózkodó királyt a trónról való lemondásra bírja, a detronizáció elkerülése okából. Ez az igyekezete azonban sikertelen maradt. A kormány előterjesztését IV. Károly király visszautasította.⁴

Az ántánt nem is elégedett volna meg I(V. Károly lemondásával, sőt személye detronizálásával sem, mert az egész Habsburg-ház trónfosztását követelte. A magyar kormány számára nem volt más lehetőség, mint hogy a követelést teljesítse.

A nemzet eme újabb megalázása a kiscgazdapárt köréből is tiltakozást váltott ki, nem a detronizáció, hanem a külföldi presszió miatt. Igaz, hogy régi vágyukat érték el a detronizációval, de olyan áron, hogy szívesen lemondottak volna arról, ha a nemzetet megmenthetik ettől az újabb szégyentől. Nem örült tehát senki hazánkban a trónfosztásnak, mégis el kellett fogadnia a parlamentnek, olyan nyomás hatása alatt, amelynek leküzdésére erőtlen volt nemzetünk.

4 Eme elhatározását az alábbi három pontban indokolta meg: „Amíg Isten erőt ad hivatásom teljesítésére, a magyar trónról, amelyhez koronázási esküm köt, nem mondok le. Összes jogaimat, amelyek engem a Szent Korona címén megilletnek, kifejezetten is fenntartom, aminthogy a vele járó kötelességek teljesítésére is mindig kész vagyok. Mély meggyőződésem, hogy ez az egyetlen álláspont, amelyik megfelel a magyar nemzet nagy hagyományainak és múltó megpróbáltatásoktól független állandó érdekeinek.”

Ezt az elhatározását az alábbiakkal támasztotta alá a király.

1. A lemondása által utána következő kiskorú király uralmát az országra nézve a hosszú régenség miatt károsnak látja.

2. Lemondása által megszakadna a korona viselésében való folytonosság.

3. Kijelentette, hogy ő nemcsak Csonkamagyarország királya, hanem az egész Magyarországé, ő az egyetlen megtestesítője az integritás gondolatának s így nem engedheti meg, hogy ez a szimbólum széttöressék az ő lemondásával. Az ántánt úgy sem elégedne meg az ő lemondásával és biztosan számít arra, hogy a detronizáció bekövetkeznék az egész uralkodó házra nézve, ezért a külön lemondást céltalannak tartja.

Két nap ülése tárgyalta a javaslatot, amíg törvényerőre emelkedett. Ugyanekkor a kormányzó közbocsánatot adott azok részére, akik a fennálló alkotmányos rend ellen a királypuccsal kapcsolatban felléptek, kivéve azokat, akik a támadás szervezésében és irányításában vettek részt, vagy vezetőkként közreműködtek, elsősorban Andrassy Gyulát és Rakovszky Istvánt, akik későbbi időben szintén kegyelmezésben részesültek.

A detronizációs javaslat elfogadása után Bethlen István beadta lemondását. A kispapárt pedig kivonult Kossuth Lajos sírjához, ahol Nagyatádi Szabó István beszédet mondott:

— Örökké emlékezetes napon jöttünk Kossuth apánk a te földi maradványaidhoz — mondotta —, amikor a te égbetörő nagy lelked eszméit részben megvalósítottuk. Mi, a törvényhozás legnagyobb része, mely hiszi és állja a te nagy eszméidet, egy idegenből reánk ült hatalmat egyszer és mindenkorra eltávolítottunk. Hosszú évszázadon át tartott az az állapot, amelynek eredménye volt az a mindig meglévő irányzat, amelyik császári kegyfényében szeretett sűtkérezni. Ez a múltban éppúgy, mint ma, megakadályozni igyekezett a függetlenségi küzdelmet. Kossuth Lajos 1849-ben Debrecenben mondta ki azt, amit mi most törvénybe iktattunk. Kijelentjük, hogy nincs különbség abban, hogy akkor köztársaságot mondtak ki, mi pedig most a nemzeti királyságért küzdünk, mert Kossuth emlékiratai szerint ő is nemzeti királyságot akart megvalósítani, s csak kényszerhelyzetben választotta a köztársasági államformát. 1848-ban Kossuth mellé állt a történelmi középosztály, de a Habsburguralom a felfelé való meghunyászkodást nevelte beléjük. De mi nem ismertünk akadályt, a végveszélytől nem félünk, Kossuth eszméit megölni nem lehet és azok fognak belepusztulni, akik azok megvalósítását megakadályozni nem atallják. A kevesek politikája többé nem érvényesülhet. Megkoszorúzzuk földi maradványodat azzal az érzéssel, hogy mi a te katonáid vagyunk.

A kispapárt nemzetiszínű szalagján ez a felírás állott:

Győztél, 1921 nov. 6.

Ezek a súlyos napok fenekestől felforgatták az ország közállapotait. Az a nagy erőfeszítés, amit gróf Bethlen István az egységespárt megalakítása érdekében tett, mind kárbeveszett. Előről kellett kezdeni mindent, amely helyzetben a nehézségek súlya tetemesen nőtt, főként a kisgazdapárt tartózkodó, bizalmatlan s gyanakodó magatartása miatt. Bethlen István azonban nem adott fel minden reményt. Méltányolván a kisgazdapárt aggodalmait, most már az volt a terve, hogy az új pártalakulás a kisgazdapártból fejlődjék ki, amelyben részt vennének a mérsékelt keresztényszocialisták és csatlakoznának hozzá a disszidensek.

A tárgyalások azonban komoly akadályokba ütköztek, mert Nagyatádi Szabó István ragaszkodott a kisgazdapárt szervezeteihez s meg akarta tartani a párt teljes agrár jellegét. A keresztényszocialistáktól való gyökeres együttműködéstől is tartott, alkotmányjogi és világnézeti kérdések miatt, de a nagyobbára nagybirtokosokból álló disszidensekkel sem volt hajlandó egyesülni, mert őket túlságosan is konzervatív gondolkodásúaknak tartotta. Álláspontja a királypuccsot megelőző időkhöz viszonyítva határozottan merev lett, amire élénk bizonyíték alábbi nyilatkozata:

„Ha egységes pártra van szükség s valaki ilyent keres, itt van a mi pártunk — mondotta —, aki magáévá teszi igazi meggyőződésből annak programját, amelynek kibővítése elől nem zárkozunk el — az jöjjön ide! Abba azonban nem egyezünk bele, hogy a kisgazdapártot besúlyessék valahova!”

Bethlen István ezalatt azon fáradozott, hogy új kabinetjét megalakítsa. A komoly kormányzás feltételének továbbra is az egységespárt megalakítását tartotta. Tervei szerint ennek a pártnak nem lenne osztály jellege s programja felölelné mindazt, amit a többségi pártok programjai magukba foglalnak. Hivatása az lenne, hogy az összes értékes nemzeti erőket egyesítse. A párt címéül a „*Nemzeti Egység Pártja*” címet ajánlotta. A párt gerince a kisgazdapárt lenne. Alkotmányjogi kérdésben az új párt nemcsak az 1920. I. t.-c, de hangsúlyozottan az 1921. XL VII. t.-c. alapján is állna. Már-már olyan volt

a helyzet, hogy az egységes párt megalakulása biztosítva van, de a kiszagdák kétnapi gondolkodási időt kértek.

1921 november 26-án folyt le a kiszagdapárt ama értekezlete, amelyen gróf Bethlen István megadta az új megalakítandó párt programját. Ez a beszéd tulajdonképpen a pécsi program kiegészítése volt, annak hangoztatásával, hogy a kormány nemzeti, agrár és keresztény irányt fog követni. Bethlen István programjának az lett az eredménye, hogy a kiszagdák, de különösen az úgynevezett „*csizmás csoport*”, amely Nagyatádi Szabó István elhatározását várta, nyugodtan végighallgatta a pompásan felépített beszédet, de nem mondott se igent, se nemet, előre nem nyilatkozott. Visszavonultak aludni rá egyet.

Másnap aztán a pártok vezérei számára a miniszterelnökségre egybehívott értekezleten Mayer János bejelentette ama elhatározásukat, hogy a programot helyeslik, de ragaszkodnak pártszervezeteikhez, melyeknek régi kereteit fenn akarják tartani. Megnyitják azonban a kiszagdapárt ajtaját mindazok előtt, akik a párt törekvéseivel azonosítják magukat s a detronizációs törvény alapján állanak.

A kiszagdapárt eme visszautasító határozata sem kedvetlenítette el Bethlen Istvánt, aki pártközi konferenciát hívott egybe, amely a kormányválság megoldása érdekében a következő határozatot fogadta el:

1. A párt a designált miniszterelnök programját elfogadja és teljes egészében magáévá teszi. 2. Felveszi a Keresztény Kiszagda és Polgári Párt nevet. 3. Egyesül mindazokkal, akik ezt a programot magukévá teszik.

Ez a határozat került a pártok elé, s annak elfogadásától függött nemcsak a kormányválság megoldása, de az egységes párt megalakítása is. Az 1921 november 29-én lefolyt kiszagdapárti értekezlet azonban keresztülhúzta az eddigi tárgyalások eredményeit s az egységes párt ellen döntött. Az értekezlet előtt ez a kérdés feküdt: Hozzájárul-e Bethlen István programjához s bele megy-e az egységes párt megalakításába Bethlen István programja alapján, elfogadja-e a pártközi értekezleten felállított három pontot.

Maga Bethlen is megjelent az értekezleten s *igen* vagy *nem* választ kért. A választójogi kérdés ügyében kijelentette, hogy a nemzetgyűlési választások esetében alkalmazott Friedrich-féle rendeletet nem hajlandó alkalmazni, de Wekerle törvényét sem akarja visszaállítani. A kettő között, középúton áll, *a községenkénti titkos választójognak a híve*. Ha a nemzetgyűlésnek nem lesz ideje az új választójogi törvényt letárgyalni, akkor egyszakaszos novellában felhatalmazást kér a törvényhozástól, hogy rendeleti úton alkossa meg az új választójogot. Bethlen István beszédének befejezése után arra hivatkozva, hogy jelenlétével nem akarja fenyegetni a pártot elhatározásában, eltávozott. Ekkor Nagyatádi Szabó István az alábbi nagyjelentőségű beszédét mondotta el:

„Beható tanácskozást folytattam ma a kormányzó úrnál a miniszterelnök úrral és *arra az elhatározásra jutottam, hogy a párt önállóságát fenntartom*. Belemegyek pártunk programjának és címének kibővítésébe és hajlandó vagyok mint önálló párt a magam részéről a miniszterelnök urat kifejtett programjának kivételében támogatni. A pártot azonban fel nem oszlatom. A „polgári” cím felvételére már régen mi is gondoltunk, hogy ezáltal könnyebbé tegyük az intelligencia ama részének pártunkhoz való csatlakozását, amely komolyan és hátsó gondolat nélkül akar működni velünk. Szívesen látunk mindenkit, aki pártunk programját magáévá teszi és hozzánk óhajt jönni, de nincs módunkban a párt feloszlását vagy egybeolvadását kimondani. Nagyon jól tudjuk, hogy vannak olyan pártok, amelyek hosszú időn keresztül befeketítettek, betintáztak és rágalmaztak minket azzal, hogy a drágaságnak vagy a tisztviselők nyomorának, a valuta zuhanásának mi vagyunk az oka, minket le kell törni, mert mi parasztdiktatúrát akarunk, holott ez soha sem volt célunk, még akkor sem, amikor pártunk megalakult, amikor először hangot adtam annak, hogy a földműves társadalmat képviselőt illeti meg a törvényhozásban és amikor még nem gondoltam arra, hogy a kis mustármagból ilyen hatalmas fa lesz. Nem akartam osztálypártot már akkor sem, hiszen pár-

tomat leelőször tizennégy évvel ezelőtt gazdapártnak neveztem el, hogy abban ne csak a kisbirtokosok, de az azokkal együtt működni akaró nagyobb gazdák is résztvehessenek. Sajnos, bizonyos társadalmi osztályokkal nem sikerült összefognom. A nagyobb gazdatársadalom egyrésze felülről szervezte a népet ellenem. Az eszme mégis folyton terjed és sikerült népszerűséget szerezni neki. A legutolsó választásokon nagy sikert arattunk. Összejöttünk, békességben meg volt egymással az úr és paraszt⁵ és eszünk ágába sem volt parasztdiktatúrára törekedni. Pártunk összetétele is azt mutatja, hogy itt nagy többségben vannak a minden gondolkodású és társadalmi állású képviselők. Mint az ország legnagyobb pártjára, egészen más kormányzati érvényesülésre volt jogunk. Mindig azzal állottak elő a változott kormányok, hogy nem szabad a helyzetet felborítani. Bevallom, én állandóan simítottam békítettem, sőt még ahhoz is hozzájárultam, hogy a Teleki-kormány alatt a két legnagyobb párt egybeolvadjon. Sajnos, nagyon szomorú tapasztalatokat szereztünk eme rövid idő alatt. Az egybeolvadás nem erősített bennünket. Sokan nem az erőgyarapodás, hanem robbantás céljából jöttek közénk. Ma sokkal súlyosabb a helyzet. Én úgy gondolom, hogyha a királypuccs után a miniszterelnök belépett volna a mi pártunkba és vele együtt azok is, akik a királypuccs alkalmával az ő magatartását helyeselték, akkor minden különösebb nehézség nélkül megalakult volna a többségi párt. Felosztatni az összes pártokat és azokból új pártot csinálni, nagyszerű politikai koncepció, de azt hiszem, hogy a nagy célra, hogy az ország zavartalan kormányzását és a nyugodt parlamenti életet biztosítsa — miután nem teljesen homogén elemekről van szó —, nem igen alkalmas. Hiába minden, ha nincs lelki egység és nincs lelkesedés. A miniszterelnök úr így nem éri el célját. *Bejelentem, hogy én a kabinet tag-*

⁵ Nagyatádi Szabó István a legritkább esetben használta ezt a szót: paraszt. Gyakran tiltakozott is az ellen, hogy a kisgazdákat parasztnak titulálják, mert bántotta érzésvilágát, hogy azzal a megjelöléssel illessék táborának tagjait, melynek a jobbágyidőkből visszamaradva, olyan értelmet, lehetett adni, mely a bárdolatlanságot, műveletlenséget, durvaságot s alsóbbrendű szolgálókat és általában alacsonyrendűséget jelenthette.

jai sorában, saját elhatározásomból, nem leszek benne.

Mi nagyon szívesen látjuk pártunkban a magyar intelligenciát, szívesen állítjuk elibénk, de azt ne gondolja senki, hogy én és politikai barátaim arra vállalkozunk, hogy mint jó fiúk, a sarokban álljunk és kommandóra szavazzunk. Nem tehetjük meg azt, hogy feloszlassuk pártunkat, nem tehetjük az ország szempontjából, mert erre a pártra az országnak szüksége van. De nem tehetjük meg azoknak a nagy tömegeknek a szempontjából sem, akik bennünket bizalommal ideküldöttek. Nem tehetjük meg akkor sem, ha ez kormányzati és választási előnyökkel jár, mert mi programunk igazságának erejében keressük a jövőnket és múltunkat, jelleünket fel nem adjuk.

Eme meglepően harcias beszéd után a párt olyértelmű határozatot hozott, hogy a felállított három pont közül a két elsőt elfogadja, de a harmadikat, amelyik a kisgazdapárt szervezeteinek felosztatását kívánta, nem teheti magáévá, de hangoztatta, hogy szívesen látja mindazok csatlakozását, akik a párt és Bethlen István programját magukévá teszik.

Ez a határozat Bethlen pártalakítási kísérletének megghiúsulását jelentette. A gondolatot Nagyatádi Szabó István buktatta meg, aki politikai szerepléséről maga nyilatkozott így a szigetvári választóközönség előtt:

„Sokszor erővel kellett az ellenzék bemenéstől visszarántani pártomat és a legerősebb kézzel visszatartani a békétlenkedőket, hogy első az ország érdeke. És mi lett mindezekért a jutalom? Nincs politikus, akit annyit rágalmaztak, aki ellen annyit intrikáltak volna, mint én ellenem azok, akikért áldozatot hoztunk. A támadások közefette sohasem vizsgáltam, hogy honnan jönnek azok, hanem azt néztem, mivel használhatok az országnak. Amikor arról volt szó, hogy behozzák IV. Károlyt, egyenesen a külföldi követektől hallottam, hogy ez esetben azonnal megszállnak bennünket. Volt bátorságom kijelenteni, hogy Károly visszahozása esetén még a lövetéstől sem rettentek vissza. Arra az álláspontra helyezkedett pártunk, hogy a Habsburg-uralmat törvényhozás útján azonnal meg kell akadályozni. Mindenkor élen

álltam a mozgalomnak, amelytől sohsem tántorított el semmiféle ijesztgetés. Ha nincs kiscgazdapárt s ha nem teszem azt, amit tettem, úgy a királypuccs sikerül és ma már nem lennénk itt. Ellenálltam pártunk megsemmisítésének és az intrikák dacára is sikerült megbuktatni az egységes pártot. A kiscgazdapártot nem engedem elsüllyeszteni és kijelentem, hogy az új alakulásban nem fogadok el tárcát. Így szabadabban mozgok és cselekszem.

— Nem akarok általánosítani, de vannak többen, akik megszavazták a földreformot, de kiadták a jelszót, hogy engem meg kell buktatni, mert én elveszem a földet. Sehol a világon annyi nagybirtokos nincs, mint Magyarországon. A földreform megvalósításának tehát semmi akadálya nem lehet, csak megértés kellene hozzá. Azt kiabálták folyton rólunk, hogy zsidópártiak vagyunk, mert mi nem hirdettük soha, hogy a zsidót agyon kell verni. Tudjuk mi is, hogy mi a zsidókérdés. De mi nem tetszetős jelszavakkal dolgozunk. Önállóságra szoktatjuk a magyar népet és ha ez megvan, akkor megszabadult a magyar nép a gyámkodás alól akár zsidó, akár más akarjon lenni a gyám.

— Pártom megalapítása óta hirdetem az általános titkos választójogot. Még azzal sem törődtem, hogy egyes kiscgazdatársaimnak nem tetszik ez, s most, amikor meg akarják szűkíteni azt, újra kifejtettem, hogy aki jó volt katonának, az jó szavazónak is.

Lényegileg, bár diplomatikusabban indokolva, a keresztény párt sem akart feloszlani. Ezáltal a pártok közötti szakadék még mélyebb lett. Látnivaló volt, hogy a pártkeretek fenntartásához való ragaszkodás a közeli választások miatt történt.

A tárgyalásoknak kormányzati szempontból mégis meg lett az az eredményök, hogy a két többségi párt egybehangzóan magáévá tette Bethlen programját s így a megalakuló kormánynak attól már nem kellett tartania, hogy hátvéd nélkül marad, Bethlen István tehát nyugodtan folytathatta politikai tárgyalásait kormánya megalakítására.⁶

⁶ Az új kormány, amelyet szürke kabinetnek neveztek, ilyen összetételű volt: elnök: gróf Bethlen István, külügy: gróf Bánffy Miklós, pénzügy: Kállay

Ilyen politikai atmoszférában alakult meg Bethlen István második kabinetje, melyből hiányzott Nagyatádi Szabó István. A kispapok vezére önként hagyta el helyét, szíve ekkor már csordultig volt panasszal.

Azzal vádolták, hogy magatartásában a személyi motívumok a kelleténél jobban előnyomultak. A vádak szerint fájt neki az, hogy Bethlen István nem ajánlotta fel neki a földművelésügyi tárcát, hanem csupán a kispapügyek tárcanélküli miniszterségét. Ez a vád azt is szemére vetette, hogy „a földművelési miniszterség nem lehet az ő örök tulajdona, se vitézi szék, se hitbizomány, mert ha az ország érdeke azt kívánja, neki is déferalnia kell”.

Nagyatádi Szabó István azonban egészen másképp indokolta távolmaradását:

„Két évig türtem a párt szemrehányásait, simítottam az ellentéteket — mondotta —, hogy a miniszterelnök dolgozhasson. Most nem leszek miniszter. Elég volt két évig. A miniszterség olyan, mint a születés és halál. Miniszter lesz az ember és megbukik. Most nem vagyok miniszter. Sok oka van annak.”

Utóda Mayer János lett, aki a földművelésügyi tárcát azzal a kikötéssel fogadta el, hogy államtitkára Schandl Károly legyen, aki kiváló képzettségéről, politikai higgadságáról adott számot s később egyik főalakja s legdolgosabb munkatársa lett az újjáépítés korszakának.

Politikai körökben meglepetést keltett Nagyatádi Szabó Istvánnak a kabinetből való távolmaradása ennek egyik legfőbb oka a közeli választásokban keresendő.

Szabad mozgást kívánt biztosítani ugyanis agitációjának. Sokan ravaszsgal és „paraszt agyalfúrtsággal vádolták meg, amikről tudomást szerezve így válaszolt:

„Sohasem voltam ravasz paraszt, sohasem mentem, sohasem ajánlkoztam én fel egyetlen kormányban sem. Ha hívtak és jónak találtam, hát mentem. Ha ők takti-

Tibor, kereskedelemügy: Hegyeshalmy Lajos, vallás- és közoktatásügy: Vass József, igazságügy. Tomcsányi V. Pál, honvédelmi: Belitska Sándor, földművelésügy: Mayer János, népjóléti: Bernolák Nándor, belügy: gróf Klebelsberg Kuno, közlélmzési: Térffy Béla.

fáztak, én is taktikáztam, de én mindig szívből cselekedtem. Nem vagyunk mi ravasz parasztok, hanem okos emberek, akik nem hagyják magukat becsapni.”

Távozásakor a kormányzó szokatlanul elismerő hangú kéziratot intézett hozzá:

„Nem mulaszthatom el, hogy ez alkalomból Önnek hasznos és odaadó szolgálatairól teljes elismeréssel és köszönettel meg ne emlékezzem és egyben kifejezést ne adjak ama reményemnek, hogy kipróbált képességeit ezentúl is kész lesz a haza szolgálatába állítani.”

Nagyatádi Szabó István visszavonulása azonban nem tartott hosszú ideig. Az 1922-ben életrekeltett egyes párt egyik megalapítója lett. Ettől kezdve tanúsított munkásságának s a gazdamozgalmak továbbfejlődésének nyomon követése már annyira a jelen küszöbébe ütközik, hogy nem lehet feladata ennek a könyvnek.

Egyébként is a sors túlkorán ragadta el az élők sorából ezt a nagy magyar politikust. Halottak napja előtti nap volt... Puskával a vállán, erdőcsokonyai udvarára lépett, hogy űzött lelkének a vadászat sportjával adjon szórakozást, de ekkor elébe lépett a legkegyetlenebb s legzordabb vadász: a halál, hogy célba vegye s kiterítse a legnemesebb vadak egyikét.

A hír annyira váratlan volt, hogy mélységesen megdöbentette az ország osztatlan lakosságát.

Koporsójánál gróf Bethlen István mondott búcsúbeszédet, melyben megfogadta, hogy azt a munkát, melyet Nagyatádi Szabó István indított meg, becsülettel végre fogják hajtani.

Halála után politikai végrendeletének tekintették azt a 16 pontból álló programját, melyet életében utoljára, állított össze:

1. A párt programjának megfelelően a népies kormányzati irány kifejezésre juttatása és biztosítása. Ügy az általános kormányzati munkatervtől, mint az egyes minisztériumok munkatervéről a pártnak kellő időben való tájékoztatása.

2. A falu politikájának elősegítése, a földműves lakos-

ság politikai és gazdasági megszervezése a nemzetfejlesztési szempontok figyelembevételével, a falu és város, illetve a termelők és fogyasztók érdekeinek egyensúlyba hozásával.

3.A kormány elveinek megfelelő kormányzatnak a kisgazdapárttal való szoros összhangba hozása.

4.A kormány kifejezetten és hangsúlyozottan kösse le magát a földbirtokreform törvény sürgős és eredményes végrehajtása mellett.

5.A rokkantkérdés sürgős beváltása.

6.Az adórendszer egyszerűsítése abból a célból, hogy az állam szükséges bevételeinek biztosítása mellett az állampolgárok zaklatásnak ne legyenek kitéve. Különösen a következő irányban szükséges sürgős intézkedés: *a)* a kényszerkölcsönkötvények kiosztása, a hátralékok behajtásánál a havi tízszázalékos kamatbüntetés megszüntetése; *b)* a vagyonszállásbúza árának a helyi búzaár alapján való megállapítása; *c)* a kényszerkölcsön alól utólagosan mentesítettek befizetésének azonnali beszámítása az adójuk javára; *d)* az örökösödési illetékre vonatkozó végrehajtási utasítás kiadása, figyelemmel arra, hogy a, pénzürték csökkenése következtében elviselhetetlen magasan mutatózó illetékösszegek kiszabása módosítható; *e)* a forgalmiadórendszer egyszerűsítése minden zaklatás kizárásával; *f)* a jutalékrendszer eltörlése és megszüntetése; *g)* az általánosítás mellett való szeszfőzés rendezése.

7.A vagyonszállásföldek értékesítésére vonatkozó sérelmes pénzügyminiszteri rendelet visszavonása és új rendelet kiadása.

8.A közigazgatási és állambiztonsági szervek a békés állampolgárok védelmét szolgálva, azok jogainak tiszteltbentartásával és zaklatás nélkül járjanak el. A megtorló intézkedéseket kellő közhírrététel és jóakarató figyelemztetés előzze meg.

9.A községi és törvényhatósági közigazgatás egyszerűsítése. A törvényhatósági választójog megalkotása és a törvényhatósági bizottságok újjáalakítása.

10. A közmunkákra vonatkozó rendelkezés törvényes reformja.

11. A gyülekezési jognak a békés állampolgárokkal szemben való zaklatásmentes kezelése.

12. A földművelők kulturális és gazdasági szervezkedésének elősegítése.

13. A termelő és a fogyasztó érdekeinek egyensúlyba hozása céljából megfelelő vasúti tarifapolitika, a távolabbi termelőérdekeknek a főváros élelmezésébe való bekapcsolásával.

14. A kormány gazdasági, kereskedelmi programjának megállapítása abból a célból, hogy az ipari és mezőgazdasági termények közötti áráránytalanság kiküszöböltessék.

15. A választójog törvény áltaj való szabályoztatása.

16. A párt belső életére vonatkozó kívánságok a fenti pontozatokon kívül fennállanak.

Nagyatádi Szabó Istvánt a magyar nép soha elfelejteni nem fogja. Politikai barátai s azok, akik eszméihez ma is ragaszkodnak, minden évben elzarándokolnak az erdőcsokonyai sírkertbe, hogy a Vezér sírjánál gyászünnepet tartsanak.

De ezen kívül is minden évben végighordozzák az ország különböző vidékein a, halála után alapított „Nagyatádi Szabó István-émlékserleget”, mellyel kapcsolatban ünnepélyeket rendeznek a nagy népvezér soha el nem halványuló emlékének. Erre az emlékseregre Nagyatádi Szabó Istvánnak az a mondata van vésve, melyet pályája kezdetén mondott el a parlamentben s ma már szállóigévé válva él a nép ajkán:

„Nem sebet ütni, hanem sebet gyógyítani jöttem ide.”

Húsz esztendő múlt azóta, hogy pártjának programjával s a magyar nemzet legszélesebb rétegének gazdasági és szociális panaszával előlépett a *nép embere*, akiről a történelem táblájába arany betűkkel lehet bevésni: *nemzetének testén soha sebet nem ütött, de ezer esztendő óta az ő bölcs férfikorában legsúlyosabban megsebzett országunk fájdalmára orvosságot adott.*

Ez a nemzet, melyet veszedelmesen megoldatlanul hagyott birtokpolitikai helyzetében derékon kapott az emberiség legnagyobb háborúja, aránylag minden nemzetnél többet áldozott, de minden nemzetnél többet veszí-

tett, — dacára, hogy ez a háború nem a magyar nemzeté volt.

Azonban *nyert is*. Ez a nyeresége ma még felbecsülhetetlen értékű. *Szabad lett, megfiatalodott*, vezérei észrevették izmosodó és feltörekvő mezőgazdarétegét. Az intelligencia és a gazdatársadalom egyesült erővel dolgoznak a jövő boldogabb kiépítésén. Most módjában áll a magyar nemzetnek, hogy új célkitűzései legyenek, amelyekről függ, hogy jövőjét saját maga biztosítsa.

Ha a magyar nemzet, sorsának kezébe került kulcsával az életnek azt a kapuját nyitja ki, amelyen túl örök-érvényű, nemes és legemberibb eszmék dominálnak s ha ezek a célkitűzések így legtisztább ideálokká válnak, amelyeken korrekciót soha eszközölnie nem szükséges, olyan jövő útját nyitja meg magának — anélkül, hogy erre törekednék —, hogy vezető szerepe lesz a nemzetek életében. Csodálni fogják és követni, mert missziót tölt be s úgy fognak rátekinteni, mint a népek erdejének legegészségesebb törzsére, amely gyümölcsét, Nagyatádi Szabó Istvánhoz fogható, mély gondolkozású, nemeshitű fiait olyan tömegekben termi, mint fürtjeit az egészséges szőlőtő.

TARTALOM

I. RÉSZ

1. Előszó.....	5
2. A jobbágykor utolsó éve. Kossuth Lajos fellépése	11
3. A felszabadított jobbágy.....	26
4. Agrárszocializmus. Csizmadia Sándor a Földmunkások Országos Szövetsége élén. — Mezőfi Vilmos újjászervezett Szociáldemokrata Pártja. — Achim L. András Szocialista Parasztpártja —	37
5. Agrárszövetkezetek	90
6. A népies magyar demokrácia. Nagyatádi Szabó István fellépése	103
7. A földkérdés a forradalom tüzeiben. Nagyatádi Szabó István forradalom alatti szerepe	119
8. A földbirtok szocializálása. A falusi nép passzív ellenállása	169
9. A pártok kibontakozása. A kisgazdák politikai megszervezése	195

II. RÉSZ.

10. Az alkotmányos élet megindulása. A kisgazdapárt vezetőszerepe. — Nagyatádi Szabó István a politika homlokterében	221
11. A második magyar földreform. Kisházhelyek és vitézi telkek	254
12. A királykérdés. A kisgazdapárt a szabad királyválasztás mellett	276
13. A nemzet gerince. Gróf Bethlen István és Nagyatádi Szabó István kézfogása az ország újjáépítésére	295

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Achim L. András 72. 78—88.

Achim Ádám 79.

Ágh Endre 110.

Ágoston Péter 191, 192.

Agrárdemokrácia 108.

Agrárszocialista pártkongresszusok 77.

Agrárszövetkezetek 90.

Andrássy Gyula gróf 72. 120, 129,

132. 204, 259, 279, 283 284, 319.

Apponyi Albert gróf 108, 116, 120,

129, 131. 217, 256, 270, 272, 273.

Bach-korszak 6. 27.

Balla Aladár 208, 247, 287, 289.

Balogh Elemér 100.

- Balás Manó báró 131.
 Bánffy Miklós gróf 295, 322.
 Baltazár Dezső 79.
 Batthyány Tivadar gróf 115, 130, 134, 135.
 Barla-Szabó József 238, 272, 317.
 Bartha Albert 134.
 Bárczy István 221, 235.
 Bárány Imre 232.
 Bebel 141.
 Belitska Sándor 282, 295, 326.
 Benes Edvárd 280.
 Benkő Gábor 289.
 Beniczky Ödön 221, 240, 247, 298.
 Bénérd Ágoston 221, 238, 257, 282, 284.
 Békeszerződés 241, 242.
 Berinkey Dénes 143, 144, 153, 172, 266, 267.
 Bernáth Béla 287.
 Bernolák Nándor 295, 326.
 Berki Gyula 206, 260, 272, 287, 317.
 Bethlen András gróf 61.
 Bethlen István gróf 113—115, 248, 255—257, 260, 271, 276, 286, 288, 295—302, 310—327.
 Bezzerédj István 18, 22.
 Birtokszocializálás 146, 162, 163—169, 171, 178,
 Bleyer Jakab 148, 221, 238, 247, 257.
 Bodor György 272.
 Bolgár Ferenc 129.
 Borsiczky István 21.
 Bokányi Dezső 72.
 Boros László 153.
 Bot-büntetés 244, 246, 261, 262.
 Böhm Vilmos 134, 143, 153, 178, 186, 188, 190, 195.
 Börcsök Andor 260.
 Budaváry László 274.
 Budapesti Hírlap 129.
 Buchinger Manó 72.
 Burián 121, 122.
 Burghard-Bélaváry Konrád 94.
 Búza Barna 133, 135, 143, 144, 147, 151, 156, 163, 167, 168, 173, 181.
 Clark 210—217, 222, 229.
 Chernél 107.
 Clemenceau 148, 121.
 Czettler Jenő 236, 240, 273,
 Cselédtörvény 94.
 Csernus Mihály 272, 274.
 Csernoch János 117, 150.
 Cserty József 274, 289.
 Csilléry András 195, 196, 198.
 Csizmadia Sándor 72, 155, 161, 170, 173, 175, 176, 211, 212.
 Csontos Imre 292, 317.
 Darányi Ignác 59, 94, 99, 100, 114.
 Dánér Béla 317.
 Deák Ferenc 18, 19, 21, 25.
 Demokratapárt 202, 221.
 Detronizáció 319.
 Diaz-féle szerződés 266.
 Dienes Márton 75.
 Disszidensek 240, 247, 287.
 Dömötör Mihály 238, 240, 287.
 Dobos Sándor 140.
 Dovcsák Antal 191, 192.
 Drozdy Győző 179.
 Dräxler János 274.
 Egyesült Földműves- és Kisgazda-
 párt 208.
 Egyesült Ellenforradalmi Pár-
 tok 196.
 Egyesült Keresztény Nemzeti
 Kisgazda- és Földművespárt 255.
 Ellenforradalmi puccs 195.
 Engels 40.
 Emich Gusztáv 238, 248.
 Ereky Károly 198, 239, 275, 287.
 Erdődy Tamás gróf 290.
 Erdősokonya 39, 106.
 Erődi-Harrach József 272.
 Esküdt Lajos 305—307.
 Eszterházy-kormány 114—116.
 Fangler Béla 239.
 Fáy Gyula 236, 240.
 Fazekas Mihály 24.
 Felsőbüki Nagy Pál 18.
 Fenyő Miksa 131.
 Fényes Samu 82.
 Ferdinánd Gyula 237, 244, 257, 282, 294.
 I. Ferenc király 13.
 Forradalmi Kormányzó Tanács
 170, 171, 173, 181.
 Forgács Miklós 275, 287.
 Földbérlet Szövetkezetek 95.
 Földművespárt 141.
 Földmunkás Szövetkezetek 96.
 Földosztó biztosok 163.
 Földművelésügyi népbiztosság 170-
 Földmunkások és Kisbirtokosok
 Országos Pártja 212.
 Földmunkások Országos Szövet-
 sége 72, 161, 176, 185, 212.
 Földreform 88, 112, 114—118, 125—
 127, 130, 135, 138, 142, 144—152,
 156, 160, 163, 209, 229, 230, 237,
 249—263, 266—274.
 Földosztás 66, 75, 76.
 Frankéi Leo 40.
 Friedrich István 198—201, 206,
 211—215, 217, 221, 239, 247, 322.
 Friedrich-párt 247.
 Frigyes főherceg 162.

- Frühwirth Mátyás 272.
 Fúzió 161, 208, 224, 225, 253, 255.
 Független Szociáldemokrata-
 párt 77.
 Függetlenségi 48-as Gazdapárt 109,
 110. 202, 260.
 Függetlenségi 48-as Párt 104, 128.
 Független Szocialista Paraszt-
 párt 72. 73.
 Független Országos Földmives-
 párt 158, 202.
- Gaál Gaszton 9, 232, 274, 288, 294,
 317, 318.
 Garami Ernő 72. 133, 143. 153, 191,
 192 214
 Garbai Sándor 72, 120, 191, 196.
 Gazdakörök 98.
 Gazdaszövetség 98, 114.
 Gazdasági felügyelőségek 99.
 Gazdák Biztosító Szövetkezet
 100, 101.
 Gazdasági Egyesületek Országos
 Szövetsége 100.
 Gazdasági munkasközvetítés 99.
 Gedeon Jenő 232, 336. 240.
 Gieswein Sándor 273.
 Göndör Ferenc 164.
 Gömbös Gyula 247.
 Gratz Gusztáv 282, 292. 293.
 Griegeer Miklós 272, 273.
 Grün János 130, 198.
 Gyóni Achim Géza 79.
 Gyömörey György 240.
 Györy Lóránt 197.
 Gy. Szabó József 272.
- ”Hadik János gróf 130—132.
 Hadházy Zsigmond 273.
 Hajós József 94.
 Saller István 140, 198, 221, 238,257,
 260. 278. 282.
 Hamburger Jenő 153, 163—165,167,
 170 173, 188.
 Hangya 99, 100.
 Harruckern János György 55.
 Hatvány Lajos 134.
 Haubrich József 191, 209.
 Haypál István 287.
 Hegedűs Bálint 70.
 Hegedűs Pál 256.
 Heinrich Ferenc 198 207, 221.
 Hegedűs Lóránt 281—283, 292, 295,
 302, 303. 307, 308.
 Hegyeshalmi Lajos 238, 240, 282,
 284, 285, 326.
 Hentz Károly 243. 247.
 Herczeg Sándor 89, 110.
 Hermann Miksa 238, 240.
 Hevesi Ákos 163, 167.
- Hieronymi Károly 71.
 Hír György 236.
 Hitel- és Fogyasztási Szövetkeze-
 tek 97.
 „Hitel” 91.
 Hock János 145.
 Hódmezővásárhely 67, 69.
 Hódmezővásárhelyi zendülés 69,70.
 Hódegyháza 77.
 Homo regius 131.
 Horthy Jenő 256.
 Horthy Miklós fővezér 205, 206,
 214, 216. 233.
 Horthy Miklós kormányzó 236,
 264. 265. 291.
 Hornyánszky Zoltán 239.
 Horváth Gyula 60, 71.
 Huszár Elemér 236, 240.
 Huszár Károly 130, 137, 138. 217—
 222, 274.
 Huszka Mihály 77.
- Internacionálé II. És III. 210.
 Ipolyi-Keller Gyula 221.
- Javos Antal 272.
 Jármay József 274,
 Jászi Oszkár 121, 133.
 Jókai Mór 66-
 József főherceg 77, 78, 130, 150,195,
 196, 199.
 Juhász-Nagy Sándor 153, 154.
 Juhász Béla 131.
 Justh Gyula 67, 89.
- Kaán Károly 260.
 Kardos Noé 245, 272.
 Katona Imre 287, 289.
 Karafiáth Jenő 221. 240.
 Kaposvári gazdagylés 204—206.
 Katonatanács 130, 134, 176.
 Katholikus hierarchia 11.
 Katona József 24.
 Karácsonyi János 55.
 Karácsonyi Sándor 88.
 IV. Károly 126, 127, 277, 280, 286,
 290—292, 316—318, 324.
 Károlyi Mihály gróf 119—124,
 129—131, 134—136, 139, 140,
 143,
 158—162. 167. 169, 170, 267.
 Károlyi-párt 119. 137, 145, 154.
 Károlyi-forradalom 73, 119, 128.
 Károlyi Sándor 90—100.
 Kápolnai földosztás 159, 160.
 Kálmán István 317.
 Kállay Tibor 325.
 Keleti *Károly* 29, 32.
 Keresztényszocialista Párt 136,
 137. 201. 247.
 Keresztény Nemzeti Párt 202-

- Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja 202, 232—234, 237, 239, 246—248, 277.
- Kerekes Mihály 237, 274, 287, 289.
- Kenéz Béla 240, 247, 271, 274.
- Királykérdés 233, 234, 276, 278—281, 287, 309, 313, 314.
- Király-puccs 290, 291, 316, 317.
- Kisfaludi Károly 24.
- Kies Adolf 41.
- Kisgazdaosztály 104—106, 110—115, 126, 128, 204, 205.
- Kisházhelyek 254, 263, 264, 266.
- Kisbirtokosok Országos Földhitel Intézete 269.
- Kisbirtokosok Országos Szövetsége 300.
- Klapka György 90.
- Klauzál Gábor 25.
- Klárík Ferenc 72.
- Klebsberg Kuno gróf 51, 240, 247, 326.
- Knaller Győző 191.
- Knittelhoffer Ferenc 191.
- Koalíció 72, 79.
- Korányi Frigyes báró 221, 237, 257, 267—268, 275.
- Kontra Aladár 247.
- Kossuth Ferenc 89.
- Kossuth Lajos 5, 9, 10, 15, 16, 18, 21—25, 38, 103, 130, 170, 245, 251, 319.
- Kovács J. István 234, 238, 247, 277, 287, 294.
- Központi Munkástanács 190.
- Köztársasági Párt 202.
- Krisztián Imre 173.
- Kudlich János 27.
- Kun Béla 138, 153, 154, 163, 168, 181, 190, 191.
- Kunos József 64, 66, 74.
- Kunfi Zsigmond 120, 133, 143, 156.
- Kutkafalvi Miklós 221.
- Különítmények 204, 243.
- Kürthy Zsigmond báró 131.
- Landler Jenő 190.
- Latinka Sándor 165.
- Láng József 101.
- Lebó István 9.
- Le Play 91.
- Lenin 154, 176.
- Legitimizmus 283, 284, 309.
- Liebknecht Vilmos 41.
- Linder Béla 133, 134.
- Lingauer Albin 238.
- Lipták Pál 287.
- Lloyd George 121, 122.
- Lovász János 272, 317. Lovászy Márton 123, 145, 198, 211, 214.
- Lukács Endre 240.
- Machunka Imre 239.
- Madarász Zsigmond 287.
- Május 1-ének megünneplésbe 67, 71-
- Mangra Vazul 123.
- Maniu Gyula 108.
- Martinovics Ignác 13.
- Magyarországi Szocialistapárt 171.
- „Magyarság” 201.
- Magyar Polgári Párt 202.
- Magyar Kázmér 236, 240, 272.
- Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége 269.
- Magyar Országos Kölcsönös Biztosító Szövetkezet 100.
- Mattyas-ovszky Miklós 260.
- Marx 40, 58.
- Mayer János 9, 89, 97, 102, 127, 141, 172, 198, 199, 221, 223, 247, 253, 288, 294, 295, 317, 321, 326.
- Medvegy Elemér 79.
- Meskó Pál 141
- Meskó Zoltán 221, 247, 277, 278, 288, 292, 294.
- Mezőgazdasági és Ipari R.-T. 163.
- Mezőgazdasági Kamarák 112, 149, 260.
- Mezőssy Béla 114.
- Miakits Ferenc 191, 192, 221, 231.
- Mikes János gróf 154.
- Mikó Jenő 238.
- Milodánovics Márton 168.
- Milotay István 201.
- Mohácsi Lajos 110.
- Molnár Jenő 75.
- Munkás Tanács 176.
- Nagyatádi Szabó István 40, 89, 97, 103, 106—111, 114, 117, 124—148, 153, 156, 158, 159—167, 172—176, 183, 193, 199—218, 221—234, 227—238, 243, 247—262, 266, 267, 270—302, 316—329.
- Nagy Ádám Mihály 110.
- Nagy Pál 246, 272.
- Nagy Vince 143.
- Napszámber 78.
- Návay Lajos 130.
- Nemzeti Hadsereg 206.
- Nemzeti Szabadelvű Párt 202.
- Nemzeti Demokrata Párt 202, 247.
- Nemzeti Függetlenségi Párt 208-
- Nemzeti Munkapárt 247.
- Nemzeti Tanács 130—132.
- Népgazdasági minisztérium 156.
- Népgazdasági Tanács 188.
- Népszava 68, 85, 153, 194, 204.

- Népies magyar demokrácia 103.
 Neubauer Ferenc 260.
 Nitsch Mátyás 236.
 Nóvák János 89.
 Numerus clausus 261.
 Nyisztor György 170, 173.
 Oláh Dániel 198.
 O. M. G. E. 87.
 Orbók Attila 317.
 Országos Birtokrendező Tanács
 152, 156, 161.
 Országos Földműves Szövetség 300.
 Országos Földbirtokrendező Bíróság 96.
 Országos Földművespárt 140, 158.
 Országos Függetlenségi 48-as Kisgazdapárt 126.
 Országos Keresztény- Keresztyén-, Kisgazda- és Földművespárt 237, 247.
 Országos Kisgazdapárt 141.
 Országos Kisgazda- és Földművespárt 141, 142, 156, 215, 229, 231, 232, 235.
 Országos kisgazdaezervezeti gyűlés 139.
 Országos Központi Hitelszövetkezet 93—96, 100, 102
 Országos Nemzeti Párt 211, 221.
 Országos Radikális Párt 121.
 Örfly Imre 232, 288.
 Ősiség 17, 26.
 Pallavicini György örgróf 115, 161, 235, 236, 240, 266, 273.
 Papp Géza báró 260.
 Parasztdiktatura 230, 323.
 Paraszt Újság 86.
 Paraszt Tanács 173, 176.
 Patacsy Dénes 107, 140, 221, 247.
 P. Ábrahám Ernő 221.
 Pálfy Dániel 246.
 Pásztor János 73.
 Pázmándy Dénes 75.
 Peidl Gyula 143, 191, 195—197.
 Peinhoffer Lajos 165, 172.
 Pékár Gyula 221.
 Perczel Móric 24.
 Perényi Zsigmond báró 198, 218.
 Perlaky György 232, 235, 236, 240.
 Personal unió 123.
 Pestmegyei Hitelszövetkezet 93.
 Pesti Hírlap 23.
 Pesti Napló 134.
 Petit Parisien 170.
 Petőfi Sándor 24, 32.
 Peyer Károly 191, 192, 221, 231.
 kiszár Antal 107, 108.
 Platthy György 129.
 Plósz István 173.
 Pogány József 134, 155, 166.
 Polgárok és Munkások Szövetsége 289.
 Popovics Sándor 94, 256.
 Popp Csicsó István 108.
 Pragmatica sanctio 287.
 Prohászka Ottokár 229, 230, 274, 287.
 Praznovszky Iván 241.
 Proletárdiktatura 170'
 Putnoky Móric 232, 236, 240.
 Radikalizmus 119, 133, 135, 144, 145, 154.
 Rakovszky István 130, 319.
 Rassay Károly 221, 247, 287, 289.
 Ráday Gedeon gróf 395.
 Rákosi Mátyás 186.
 Reischl Richárd 238, 240, 272.
 Renczes János 272.
 Romanelli 195.
 Román csapatok pusztítása 228.
 Rubinek Gyula 100, 208, 211, 221, 223—226, 228, 232—235, 238, 247—252, 257—260, 270, 274, 279, 282, 294, 317.
 Rubinek István 245, 247, 287.
 Rulf-tröszt 238.
 Rupert Rezső 238, 245, 274, 287.
 Ruprecht Olivér 240.
 Sallay János 240.
 Schandl Károly 96, 102, 260, 272, 288, 294, 317.
 Schlachta Margit 274.
 Schnetzer Ferenc 195, 196, 198.
 Schossberger Lajos báró 168.
 Sebes Dénes 260.
 Seidl Ambrus 94.
 Sigray Antal gróf 118, 240.
 Simontsits Elemér 119.
 Simonyi-Semadám Sándor 129, 237, 244, 247, 285, 292.
 Somogyi István 261.
 Somssich József gróf 221.
 Somssich László gróf 259.
 Somogy megyei Kisbirtokosok Egyesülete 107.
 Somogy megyei Kisgazda Part 163, 164.
 Soós Károly 237.
 S trambulin szky 249.
 Svéd-amerikai gyufatröszt 269.
 Szabó István (sokorópátkai) 158, 159, 199, 203, 207-209, 221-225, 235, 245, 248, 257.
 Szabó Imre 191.

- Szabó Gy. János 232.
 Szabó József 307.
 Szabó Orestes 143.
 Szabó Sándor 232.
 Szabadelvű Párt 104.
 „Szabad Szó” 73—77.
 Szabad királyválasztás 284, 285, 309.
 Szakáts Andor 208.
 Szamuelli Tibor 193.
 Szántó Kovács János 69. 70.
 Szász Károly 129.
 Széchenyi István gróf 5, 14, 17—25, 37, 49. 90—92, 106, 210.
 Széchenyi Sándor gróf 94.
 Széchenyi Viktor gróf 238, 273.
 Szende Pál 143.
 Szemző Ernő 289.
 Szent Korona 17.
 Szentimrey Ákos 232.
 Székely János 221.
 Szijj Bálint 273. 290, 292, 294.
 Szilágyi Lajos 272, 274.
 Szmrecsányi György 116, 259.
 Szocialista Kör 69.
 Szocialista Parasztpárt programja 86.
 Szokerszku Juon 77.
 Szövetkezeti szellem nevelő hatása 97. 102.
 Szövetségek Katonai Bizottság 199.
 Sztérényi József báró 154.
 Szurmay József báró 154.
- Takáts József 191, 192.
 Táncsics Mihály 63.
 Tallián Béla 59.
 Tankovics János 272.
 „Tanácsköztársaság” 204.
 Tarányi Ferenc 240, 270.
 Tasnády-Kovács József 248, 273.
 Teleki Pál gróf 237. 240, 256—260, 275, 278, 281—288, 291—294.
 Telepítés 67.
 Temesváry Imre 274, 317.
 Termelőszövetkezetek 174.
 Térfy Béla 326.
 Tisza István gróf 119, 120, 124, 129, 134.
 Tomcsányi Vilmos Pál 245. 257, 274, 282. 293—295, 326.
- Tomory Jenő 289.
 Tóth János 256.
 Tóth Lajos 165, 172.
 Tömörkény István 39.
 Törvényhatósági Tudósítások 22.
 Trauttmansdorf Nándor gróf 64.
 Trianon 95, 99.
 Túri Béla 247.
- Ugrón Gábor 238.
 Újjászervezet t Szociáldemokra ta Párt 72, 73, 78, 83. 85.
- Valutaromlási 247.
 Varga Jenő 188.
 Vass János 143, 153.
 Vass József 247. 258, 261, 282, 291, 295, 326.
 Vasody-Balogh György 274, 288, 306.
 Vantus Károly 170, 173.
 Vasilescu 195.
 Vanczák János 72.
 Vágó Béla 153.
 Választójog 71. 72, 74, 79, 81, 109, 112, 128, 172, 222, 237, 243, 255.
 Váry Albert 193, 246.
 Vázsonyi Vilmos- 214.
 Veres József 60, 67.
 Vincze István 70.
 Vincze Sándor 166.
 Vitézi telkek 254. 264, 265.
 Vörös Újság 204.
 Vyx ezredes 169.
- Wagner Károly 238.
 Weisz Konrád 239.
 Wekerle Sándor id. 59. 60, 71, 116, 119, 120, 123, 128—130, 322.
 Weltner Jakab 120.
 Wesselényi Miklós 18. 21-23.
 Wilson 121, 122.
 Wolf Károly 256.
- Zákány Gyula 239.
 Zalamegyei Gazdasági Egyesület 270, 271.
 Zeöke Antal 274.
 Zsidókérdés 199, 200. 202, 226, 229, 326.
 Zselénszky Róbert 101.
 Zsilinszky Mihály 83, 88.